

T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Dil ve Düşünce İlişkisi Sorunu

Derya Sakin

2501120203

Tez Danışmanı Doç. Dr. Yücel Yüksel

İstanbul, 2014

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Derya SAKİN

Numarası : 2501120203

Anabilim/Bilim Dalı: Felsefe Anabilim Dalı

Danışman Öğretim Üyesi: Doç. Dr. Yücel
YÜKSEL

Tez Savunma Tarihi : 16.12.2014

Tez Savunma Saati : 13:30

Tez Başlığı : "Dil ve Düşünce İlişkisi Sorunu"

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Cengiz ÇAKMAK		KABUL
2- Doç. Dr. Yücel YÜKSEL		Kabul
3- Doç. Dr. Uğur EKREN		KABUL
4- Doç. Dr. Murat KARAVELİOĞLU		Kabul
5- Yrd. Doç. Dr. Özgüç GÜVEN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Enver ORMAN		
2- Doç. Dr. Enfel DOĞAN		

Dil ve Düşünce İlişkisi Sorunu

Derya Sakin

ÖZ

Felsefenin ilgilendiği temel konulardan birisi dil ve düşünce ilişkisidir. Bu çalışmada söz konusu ilişkiye dilbilimsel, psikolojik ve antropolojik yaklaşımlar dâhilinde bakılarak felsefi bir inceleme için nasıl bir yol haritası çizilmesi gerektiği üzerinde durulmuş, bu bağlamda dört temel teori incelenmiştir:

1. Konuştuğumuz dil düşünce biçimimizi belirler ya da etkiler.
2. Düşünme biçimimiz dil kullanımımızı belirler.
3. Dil ve düşünce doğuştan birbirlerinden bağımsızdırlar fakat bebeklik süresince gitgide birbirlerine bağlı olurlar.
4. Dil ve düşünce birbirlerinden bağımsızdırlar.

Bu çalışma kapsamında dil ve düşünce açısından insan ve hayvanların gelişimleri de karşılaştırılmış, erişilen bilgi ve edinilen kanaatler uyarınca, dil ve düşüncenin ayrılmaz bir birliktelik oluşturduğu, ayrıca “konuşma” yetisinin sadece insana dair bir özellik olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anlam, Dil, Düşünce, Düşünme, Gelişim, İletişim, İmge, Kavram, Konuşma, Mantık, Öğrenme, Sosyalleşme

The Problem of Relationship Between Language and Thought

Derya Sakin

ABSTRACT

One of the major concerns of the philosophy is about the context of the language and thought. It has been studied what kind of way should be drawn for this issue in philosophy as being looked in terms of linguistic, psychological and anthropological approaches. It has been explained through four fundamental theories about language and thought:

1. The language we speak determines or influences the way we think.
2. The way we think determines the use of language.
3. Language and thought are independent at birth but gradually become interdependent during infancy.
4. Language and thought are independent.

In the content of this study it has been compared development of humans and animals in terms of language and thought. It has been tried to demonstrate that language and thought has inseparable association thereunder information which is attained and persuasion which is obtained. Besides it has been tried to demonstrate that the ability of “speaking” is a characteristic which only humans have.

Key Words: Communication, Concept, Development, Image, Language, Learning, Logic, Meaning, Speech, Thinking, Thought, Socialization

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması ile öncelikle dilin tarihsel süreç içerisindeki yolculuğunun evrelerini, onu önceleyen, onun sayesinde ya da onunla birlikte ortaya çıkan bir takım olguları anlamak, sonrasında onun düşünceyle ilişkisini açık kılmak hedeflenmiştir. İnsanın en önemli özelliklerinden olan bu iki olgu hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında dil ile düşünce arasında evrimsel olduğu kadar sosyal ve kültürel bir ilişki olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili yapılmış olan bir takım bilimsel deneyler ise bize insan ve hayvan arasındaki ilişkiyi göstermekle birlikte, dil ve düşünce söz konusu olduğunda türlü farklılıkların ortaya çıktığını göstermiştir. Bu çalışmada söz konusu bilimsel materyallerden faydalanılmış, bu materyallerdeki temel unsurlar felsefi bir zemine taşınmaya ve tartışılmaya çalışılmıştır.

Tezin hazırlanma sürecinde bilgi birikimi ve deneyimiyle yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Yücel Yüksel'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu süreçte beni her zaman destekleyen, her zaman yanımda olan aileme ve arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİL LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1
Dil ve Düşünce İlişkisi Sorunu	4
1. Saussure Açısından Dil ve Düşünce İlişkisi.....	4
2. Sapir-Whorf Açısından Dil ve Düşünce İlişkisi.....	13
2.1. Güçlü Versiyon	14
2.1.1. İdeler İçin Çağrışım ve Bağ Ayrımı	18
2.1.2. Keyfilik	19
2.2. Zayıf Versiyon	20
3. Piaget Açısından Dil ve Düşünce İlişkisi.....	24
3.1. Otistik Düşünme.....	26
3.2. Benmerkezci Düşünme.....	27
3.3. Sosyalleşmiş Düşünme.....	29
3.4. Piaget’de Düşünme Farklılıklarını Gösteren Karşılaştırmalı Örnekler	30
4. Vygotsky Açısından Dil ve Düşünce İlişkisi	35
4.1. Dil Gelişimin Aşama ve Fonksiyonları	36
4.2. Düşünmenin ve Konuşmanın Kökeni ve İlerleyişi.....	39
4.3. Kavram ve Kelime Oluşumunun Süreçleri	41
4.4. Sosyokültürel Teori.....	47
5. Dil Edinim Teorileri	55
5.1. Çevresel Teoriler.....	55
5.2. Nativist Teoriler.....	59
5.3. Sosyal Etkileşim Teorileri	71
5.4. Gramer Tartışmaları.....	72

5.5. Hayvan Dili ve Düşüncesi	75
SONUÇ	83
KAYNAKÇA.....	87

Şekil Listesi

	Sayfa
Şekil 1	21
Şekil 2.....	21
Şekil 3	22
Şekil 4	62

Kısaltmalar Listesi

A.e.: Aynı eser

A.g.e.: Adı geçen eser

YGA: Yakınsal Gelişim Alanı

ZPD: The Zone of Proximal Development

TAS: Türler arası süreklilik

CAS: Continuity across species

HE: Human exceptionalist (ayrıcalıkçılar)

GİRİŞ

Bu çalışmada, “Dilin doğası nedir?”, “Nasıl bir zemin üzerine kurulmuş, nasıl ortaya çıkmıştır?”, “Ne tür bir etkinliktir?”, “Şayet varsa onu önceleyen, mümkün kılan, ondan gelen yahut onunla birlikte varolan şeylerin doğası nedir?”, “Dile ait hangi süreçlerden, bu süreçler içerisinde hangi kritik anlardan bahsedilebilir?”, “Dil zorunlu mudur yoksa uyuşimsal mıdır?” vb. sorular ile felsefenin ve dilbilim, psikoloji, antropoloji vb. sosyal bilimlerin önemli bir problem alanı olan dil fenomeni incelenmeye çalışılacaktır.

Dilin gelişimine ilişkin teorilere göre konuşma 200.000 ile 300.000 yıl önce başlamıştır.¹ Bu durum, konuşma olgusunun insanlık tarihine nispetle çok geç bir tarihte gerçekleştiğini göstermektedir. Bunun temel sebebi olarak insanın ortaya çıkışına kadar geçen sürede yaşamış canlıların konuşma organlarının yeterince gelişmemiş olması, konuşma için gerekli bir takım bilişsel yeterliliklere sahip bulunmaması gösterilmektedir. Bu canlıların etrafındaki sesleri ayırt etme yetisine dahisahip olmadığı düşünülmekte, onları bir bütün olarak algıladıkları tahmin edilmektedir. Bu durum bir bebeğin ilk başta çevresinde gördüğü her şeyi kendisiyle özdeş tutup, daha sonra ayırmaya başlamasına benzetilebilir. Bebekler, sesleri ayırma sürecinde kelimeleri ebeveynlerinin sözlerini tekrar tekrar duyarak ve dinleyerek yakalarlar; her yeni kelimeyi sadece duyarak öğrenirler. İnsanlar dili öğrenmek ve onu kurmak için gerekli olan mekanizmaya sahiptirler. Dilin kendisi ise kelimeler arasında ayırım yapabilmemize, karışık ve düzensiz olan düşünceleri ayıklayıp düzene koyabilmemize olanak sağlayan bir zemindir. Bu çalışmada düşüncenin, zihnimizde yer alan karmaşık bir yapı, dilin ise bu karmaşayı çözerek uygun bir biçimde bize sunan bir zemin olduğu varsayımı üzerinden “anlam”ın nasıl inşa edildiği hususu üzerinde durulacaktır. Ayrıca, dilin insan edimindeki yeri ve fonksiyonları incelenerek, onun kültür hayatımızda nasıl bir rol oynadığı, kültür için başat bir sebep mi yoksa onun inşa sürecinin doğal bir sonucu mu olduğu üzerinde

¹ Peter Gardenfors, **How Homo Became Sapiens**, Oxford University Press Inc, New York, 2003, s. 141

bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Genel kabule göre modern insanın ataları arasında, “konuşma”nın ortaya çıkışından önce bir iletişim vardı. Nitekim iletişim, davranışlar ya da işaretlerle de sağlanabilen bir etkileşim biçimidir. Ancak “insan dili” dediğimiz şey iletişimden çok daha fazlasını içeren bir fenomendir. Hominidler öncesinde iletişimin sadece yardımlaşmak amacıyla kurulduğu düşünülmektedir. Bu yardımlaşmalar birlik olmanın gerekliliğini ortaya çıkarmış, zaman içerisinde de toplumu oluşturmuştur. Bu bakımdan dilbilim teorilerinde dil ile düşünce arasındaki ilişki, kültürün oluşum sürecini açıklamak için de kullanılmıştır. Kültür bu bağlamda bilişsel yetilerin (sesler arasındaki ayrımı anlama, anladığı seslerle dili kurma, kurulan dili öğrenme ve dildeki kavramları bilme) bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilin ortaya çıkışında sürecin ilk durağı onu kullanabilmemiz için gerekli kapasitedir. şu an insanlar neler olup bittiğini ve ne dendiğini anlayabilmek için gereken bilince sahiptirler. İnsan bilinçli bir canlı olduğundan cmler kurabilmekte, dili kullanabilmektedir. Zihninde dolaşan belirsiz şekiller, anlamsız imgeler dil sayesinde bir düzene girmekte, anlamlı hale dönüşmektedir. Bir süreç olarak dil, zihinsel şeyleri bir şekilde çevirmekte, düzenlemekte ve mantıklı bir sıralamaya sokmakta, bu işlemleri yaparken kendi içerisinde de bir mantık akışı sergilemektedir. Dilin bu özelliği sahip olduğu gramer kurallarıyla değil, zorunlu olarak mantığı mümkün kılmasıyla ilgili görünmektedir. Bu bağlamda dilin düşünmenin kaynağı olarak değerlendirilmesi gerektiği fikri bu çalışmanın bir diğer inceleme konusu olacaktır.

Dil, konuşan kişinin kendi düşünce dünyasına gönderimde bulunması ve bunun karşısındaki kişi tarafından algılanması açısından bir ikiliğe ev sahipliği yapar. Bir yandan anlatmak, diğer yandan anlamak ile alakalıdır. Hem anlamak hem de anlatmak dilde zeminini bulur. Bir şekilde bu ilişki hiçbir aksaklık göstermeden devam eder. İletişim insanlar arasında dil olmadan da var olmuş bir etkileşimken dil bir iletişim aracı olmaktan çok daha fazlasıdır. İnsan için dil, bir yardım çağırısı olmaktan ziyade anlama yetisini harekete geçiren bir fonksiyondur. Diğer bir taraftan dil, duyguları, hisleri, hatıraları, istekleri ve duyumsananları barındırır. Bunlar, yine dil ile bir bakıma nesnel bir alanda varlığa getirilirler. Öyleyse dil, bir gerçeklik alanı

yaratmayı sağlamaktadır. İnsan düşüncesinin yapısı, onun dünyasını çevreleyen kültür, cinsiyet, yaş ve ırk gibi bazı etmenlerle şekillenmekte, bu etmenler kendilerini dil sayesinde var kılmaktadırlar. Bu bakımdan bireylerin kendi gerçeklikleri de yine dil üzerinden sağlanmaktadır. Farklı dillerin varlığı insanların farklı mantık dizgeleri içinde düşünmesinin, kişi ve olaylar ile ilgili farklı algı ve değerlendirmelere sahip olmasının en önemli sebebi olarak görünmektedir. Tüm bu nedenler, bu felsefe çalışması içinde dil ile düşünce arasındaki ilişki üzerinde duran sosyal bilim teorilerinin ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

Bu çalışmada dil ile düşünce arasındaki ilişki, öncelikle Saussure'ün dil ile ilgili çalışmalarına, daha sonra çağdaş dört temel teoriye bakılarak açıklanmaya çalışılacaktır. Bu dört temel teori 1) Dilin düşünceyi belirlediği, 2) Düşüncenin dili belirlediği, 3) Dil ile düşüncenin karşılıklı bir belirleme durumunda olduğu, 4) Dil ve düşünce arasında herhangi bir belirleyici ilişkinin olmadığı biçiminde ifade edilebilecek dört farklı belirlenim durumu üzerine inşaa edilmişlerdir. İlk görüş Whorf ve Sapir tarafından, ikinci görüş ise Piaget tarafından ileri sürülüp geliştirilmiştir. Üçüncü görüş Vygotsky'e, dördüncü görüş ise Chomsky'ye aittir. Çalışmamızın daha sonraki kısmında bu dört teori üzerinden ortaya çıkan bir takım değerlendirmeler üzerinde durulacaktır.

Dil ve Düşünce İlişkisi Sorunu

1.Saussure Açısından Dil ve Düşünce İlişkisi

Dilbilimin kurucusu olarak kabul edilen Ferdinand de Saussure (1857-1913) yapısalcılık ve göstergebilim alanlarında çalışmış İsviçreli bir bilim adamıdır. Berlin’de bir süre Hint-Avrupa dilleri üzerine çalışmıştır. Leipzig’te doktorasını tamamladıktan sonra 1881 yılından 1891 yılına kadar Paris’te, École Patiquedes Hautes Etudes’de çalışmıştır. 1891 yılından ölümüne kadar ise Cenova Üniversitesi’nde Sanskritçe ve Hint-Avrupa Dilleri alanlarında profesörlük yapmıştır.²

Saussure, dilin doğası ve yöntemi hakkındaki çalışmasıyla sınırları çizilmiş bir harita sunar. Bu haritada dil, kendi otonomisine sahip bir yapıdır ve düşüncelerin yapısı ya da birbirinden bağımsız olgular gibi şeylerin temsili yahut yansıması değildir.³ Saussure, dilin kendi otonomisine sahip bir yapı olduğu iddiasıyla onun için sosyal bir zemin önerir.

Saussure, dilin, iletişim sağlamak amacıyla insanların sahip olduğu doğal bir araç olduğunu söyler.⁴ Ona göre dili kullanabilmek için vücudumuz vokal aygıtlarla donatılmıştır. Saussure’ün, dilin yapısı hakkındaki bu haritayı oluşturmakta kullandığı üç temel kavram vardır: Langage, langue ve parole. Langage, doğal dildir;

² Roy Harris, **Language, Saussure and Wittgenstein: How to Play Games with Words**, Routledge, London and New York, 1988, s. 129

³ David Hoidcroft, **Saussure, Sign, SystemandArbitrariness**, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1991, s. 10

⁴ Ferdinand de Saussure, **Course in General Linguistics**, Editedby Charles Ballyand Albert Sechehay, Translated with an introduction and notes by Wade Baskin, McGrawHilll Book Company, New York, Toronto, London, 1959, s. 10

doğanın bir ürünüdür. Langue özel dildir ve toplum içerisinde sosyal ve kültürel olarak ortaya çıkmaktadır. Parole ise insanların sahip olduğu yetiyi temsil eder; konuşma anlamına gelir.⁵ Bu farklılığı sosyal ve bireysel olan olmak üzere ikiye ayırarak⁶, dili konuşanın bir fonksiyonu değil, bireysel olarak pasif bir şekilde özümşenen bir ürünü olarak, konuşmayı ise bireysel bir edim olarak görmektedir.⁷ Langue ile parole birbirine taban tabana zıt, ancak birbiri ile varolabilen bir yapı arz etmektedir. Langage ise langue ile parole arasındaki ilişkiyi kuran bağ olarak tanımlanabilir. Langue ile parole arasındaki zıtlık şu şekilde gösterilebilir:

<u>Langue</u>	<u>Parole</u>
Sosyal	Bireysel
Zorunlu	Olası
Tasarlanmamış	Tasarlanmış
Geleneksel	Alışılmadık
Birey aktif rol oynamaz	Birey aktif rol oynar
Homojen	Heterojen ⁸

Langue, kurallar ve geleneklere ait bir alan ilen, parole bireysel bir kullanım alanını içerir. Langue, belirtici bir sistemin kurallar ve geleneklerinin soyut sistemidir ve dolayısıyla bireysel kullanıcılardan bağımsızdır. Parole ise onu kullananların somut örneği durumundadır.⁹ Saussure, doğal dili (langage) sosyal ve bireysel yanı olan¹⁰ bir yapı olarak değerlendirmiş, langue ile parole arasındaki bağ olarak tanımlamıştır. Bu yapı hem kurulu hem de evrimseldir; aynı anda hem varlık arz

⁵ David Hoidcroft, a.g.e., s. 20

⁶ Ferdinand de Saussure, a.g.e., 14

⁷ A.e.

⁸ David Hoidcroft, a.g.e., s. 20

⁹ Daniel Chandler, **Semiotics: The Basics**, Routledge, London and New York, 2007, s. 252

¹⁰ David Hoidcroft, a.g.e., s. 22

eden bir yapı hem de geçmişin bir ürünü olarak karşımıza çıkar.¹¹

Saussure, langue'nin sosyal yönünü, bireylerin yüz yüze iletişimlerinden yola çıkarak açıklamaya çalışır. Ona göre langue bir topluma ait olan bir dil olarak, birden fazla bireyin dilsel ortaklığını içerir.¹² Bununla birlikte o, sosyal oluşundan ötürü iletişim için gerekli olan öncelikli bir araç konumundadır. Saussure için langue olmadan dil yetisi tek başına yeterli olamaz.¹³ Langue bireylerde bağımsız bir şekilde meydana gelmez; bir kolektiflik içerisinde ortaya çıkar.¹⁴

Saussure, bir dili konuşurken onun elementlerini yoksayarak hareket ettiğimizi söyleyerek bunların dilbilim tarafından ayrıştırılması gerekliliği üzerinde durur; bu şekilde dilin yapısının ortaya çıkartılabileceğini iddia eder.¹⁵ Bu hususu daha açık kılmak için Saussure, ilk olarak dilbilimsel gösterge (linguistic sign) kavramından hareket eder. Ona göre “dilbilimsel gösterge gelişigüzeeldir.”¹⁶ Bir kelime için farklı dillerde farklı göstergeler kullanılabilmektedir.¹⁷ Gösterilen (signified) bir kelime ile onu gösteren (signifier) işaretler dilden dile farklılık gösterebilir.¹⁸ Bu duruma İngilizcedeki “ox” olarak gösterilen kelimenin başka bir dilde “bof”, diğer bir dilde ise “oks” olarak gösterilmesi örnek olarak gösterilebilir.¹⁹ Ancak Saussure, dilbilimsel gösterge her ne kadar keyfiyse de dillerdeki işaretlerin bütünüyle keyfi olmadıkları kanaatindedir. Mesela yansıma sözcükler (onomatopoeia) bu duruma iyi birer örnektirler.²⁰ Türkçede bir köpeğin çıkardığı sesi işaret etmek için “hav hav”, İngilizcede “bow wow” kelimesi kullanılır. Yahut kapıya vurmaya ifade etmek için kullandığımız yansıma kelimesi olan “tık tık”, İngilizcede “knock knock”²¹ şeklindedir.

Saussure dilin hiçbir zaman kullanıcıları tarafından icat edilmediğini, onun

¹¹ A.e., s. 22

¹² A.e., s. 27

¹³ A.e., s. 24

¹⁴ A.e., s. 28

¹⁵ Ferdinand de Saussure, a.g.e., s. 65

¹⁶ A.e., s. 67

¹⁷ A.e., s. 68

¹⁸ A.e.

¹⁹ A.e.

²⁰ A.e., s. 69

²¹ Söylenişi ya da duyuluşu “naknak”tır.

tarihi güçlerin bir ürünü, bir mirası olduğunu savunur.²² Ancak, dil miras alınan bir şey olarak kolektif bir uzlaşma ile değiştirilememektedir. Burada iletişimin tarihsel faktörünün neden dile tamamıyla hâkim olduğu ve de niçin geniş çapta herhangi bir ani değişimin önüne geçtiği sorgulanabilir. Bunun neden böyle olduğuyla ilgili olarak Saussure dört temel neden öne sürer: Öncelikle, göstergeler zaten gelişigüzel olduğu için onları değiştirip değiştirmeme konusunda bir tartışmanın mantıklı bir temeli olmayacaktır. ‘Kızkardeş’e ‘seour’; ‘öküze’ ‘ochs’ demeyi tercih etmenin bir nedeni yoktur. İkinci olarak, çok sayıda gösterge vardır. İnsanlar bir yazı sisteminin diğerinin yerini almasını kafasında tam olarak canlandırabilir çünkü yazı sistemi belirli sayıda harf barındırır. Buna karşın, dilsel göstergeler sayısızdır. Sırf sistemin boyutu bile onu kavramayı zorlaştırır. Üçüncü olarak, dilin sadece uzmanları tarafından anlaşılabilen bir sistem olması, onu kullanan ama farkında bile olmayan kitlelerce dönüştürülemez olmasına esaslı bir sebeptir. Son olarak dil çok özel bir kurumdur. Birçok kurum bazı zamanlarda sadece bazı insanları içerir, ama dile herkes her zaman katılır. Bir kuruma dâhil herkesin ona ilişkin alışkanlıklarını bir anda değiştirmesi ne kadar mümkünse dili değiştirmek de o kadar mümkündür. Dil bireysel girişimlere oldukça dayanıklı olan durağan bir kitle gibidir.²³ Saussure’e göre miras kalan ve gelişigüzel göstergelere sahip olan dil, zamana ve geleneklere bel bağlamıştır. “Biz *adam ve köpek* deriz çünkü atalarımız da adam ve köpek demiştir.”²⁴ Kolektifliğe ilave olarak gelenek ve görenekler ile bütünlük taşıma, dile ilişkin bir başka bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Saussure’ün dilbiliminde kullandığı diğer önemli kavramlar gösterge (sign), gösteren (signifier) ve gösterilen (signified)’dir. Gösterge, bir gösterenin ve bir gösterilenin birleşmesinden oluşan “çift taraflı bir oluşumdur”. Gösteren sesli bir imgedir; örneğin “kedi” kelimesinin göstereni, telaffuz edildiğinde ortaya çıkan ses değil o sesin bir imgesidir. Bu nedenle o psikolojik bir oluşumdur.²⁵ Böylelikle gösterilen, ilkin, göstereni çağrıştıran kavram ile tanımlanmıştır. Saussure, bu tanımlama bir gösterenin temsil ettiği şey işitsel olduğu için, onun sadece doğrusal

²² David Hoidcroft, a.g.e., s. 62

²³ A.e.

²⁴ A.e.

²⁵ A.e., s. 66

bir karaktere sahip olan zamanın bir bölümünü temsil ettiğini iddia eder – bundan dolayı da ilkenin adı Gösterenin Doğrusallığıdır.²⁶ Zamansallık, Saussure için önemli bir faktördür; dilin bütün mekanizması buna bağlıdır.

Doğrusallık ilkesi ile hareket etmeden, bir dilin dizimsel ve çağrıştırmacı bağıntılar sisteminden oluştuğu şeklinde bir açıklama yapmanın, bu tip bağıntıların bir dili nasıl oluşturduğu sorusunu cevaplamanın yetersiz kalacağını düşünen Saussure, gösterenlerin temsil ettiği niteliklerin geçici bir ardışıklık arz ettiklerini iddia eder.²⁷ Böylece doğası gereği geçici olmayan, çağrıştırmacı bağıntıları olasılık dışı bırakır. Bütün bu görüşler dâhilinde dilde değişimin imkânsız olduğu fikri ortaya çıkabilir. Ancak Saussure için değişim mümkündür ve onun, “dilde değişim nasıl mümkün olmaktadır?” sorusuna verdiği cevap “dil neden durağandır?” sorusuna verdiği cevapla koşutluk arzeder. Onun, değişimi sağlayan faktörlerin çeşitliliği türünde bir görüşü yoktur. Ona göre doğası her ne olursa olsun, değişim sadece bir türlü etkiyle olur: Gösterenin gösterilen ile arasındaki ilişkideki değişiklik.²⁸ Bu durum dilin, durağan olmakla birlikte değişime karşı koyamayan bir yapıya sahip olduğu anlamına gelir. Saussure’e göre zaman içerisinde dilde değişimi görmeyi mümkün kılan şey diyakronik (art zamanlı) bir tanımlamadır. Ancak diyakronik tanımlamanın yapılması için senkronik (eş zamanlı) bir tanımlama yapılması gerekir. Senkronik dilbilimciler, eş zamanda oluşan kavramları bağlayan mantıksal ve psikolojik ilişkilerle ilgilenirler ve konuşanların beyinlerinde oluşan bir sistem üzerinden Saussure’ün öne sürdüğü “saf değer”i açıklamaya girişirler.²⁹ Değer kavramı Saussure için bu sistemin temel taşıdır. Dilbilimsel bir sistem, bir dizi fikir farklılıklarıyla bütünleşmiş bir dizi ses farklılıklarından oluşan, değerler sistemini oluşturan bir kombinasyondur; dahası bu sistem her gösterge arasındaki fonik ve psikolojik elementlerin arasındaki nüfuzlu bir bağlantı olarak hizmet eder.³⁰ Saussure’e göre bir gösterge kendi içinde kesin bir değere sahip değildir; onun değeri, bir sistem içerisindeki diğer göstergeler ile olan ilişkilerine bağlıdır. Bu sistemin içeriğine dair bilgiler ise dili oluşturan göstergeler ile ilgilidir.

²⁶ A.e.

²⁷ A.e., s. 67

²⁸ A.e.

²⁹ A.e., s. 88

³⁰ A.e.

Saussure için dili oluşturan göstergeler soyutlamalar değil; gerçek objelerdir. “Göstergeler ve onların ilişkileri dilbiliminin çalıştığı konulardır. Gösterenler ve gösterilenler dilbilimsel varlıklar değildir; dilbiliminin somut varlıklarıdır.”³¹

Saussure’ün sosyal hayatın bir parçası olarak gösterdiği semiyoloji, ona göre işaret bilimi adıyla psikolojik bir alandır.³² Bu alan, işaretlerin doğasını ve onları yöneten kuralları araştırmaya yönelir. Semiyolojik problemlerin doğasını ortaya çıkarmak konusunda dil üzerine çalışmaktan daha uygun hiçbir şey olmadığı vurgusuyla³³, dilbiliminin niçin çalışılması zorunlu bir alan olduğunu göstermiş olur. Saussure semiyotik sistemin yapısındaki temel taşların ne olduğunu sorgulayarak, parole yerine langue’ye odaklanır ve eşzamanlı dilbilim (synchronic linguistics) ve artzamanlı dilbilim (diachronic linguistics) olarak adlandırdığı iki kavram tanımlar: Eşzamanlılık belirli bir zamandaki durumu göstermek için, artzamanlılık ise zaman içerisinde değişeni açıklamak için kullanılmıştır. Eşzamanlılık, anda donmuşluğu bir “fotoğraf” gibi, artzamanlılık ise zaman içerisindeki evrimi bir “film” gibi sunmaktadır.³⁴ Bu bağlamda eşzamanlılık ve artzamanlılık, semiyotik sistem içerisinde sosyal ve kültürel bir olgu olarak konu edinilmelidir.

Artzamanlı analiz, bir olguda zamanla ortaya çıkan değişiklikler üzerine çalışır. Saussure için bir gösterge başka bir şeyi temsil eden olarak yorumlanan anlamlı bir parçadır. Göstergeler kelime, imge, ses, hareket ve nesnelerin fiziksel bir hal almış şekilleridir. Göstergelerin içsel anlamları yoktur ve onlar ancak gösterge kullanıcılarının onlara, teşhis ettikleri bir koda referansla birlikte anlam yüklediklerinde gösterge olurlar.³⁵ Eş zamanlı analiz ise, zamanda bir anda donmuş (bir dizgi gibi) olgular üzerine çalışır.³⁶ Saussure, art zamanlı analiz yerine eş zamanlı analiz çalışmalarına vurgu yapmasına rağmen gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkinin zamanla değişmeye tabi olduğunu belirtir.³⁷

Daha önce de ifade edildiği gibi genel kabule göre göstergeler, kelimeler,

³¹ A.e., s. 89

³² Daniel Chandler, a.g.e., s. 3

³³ A.e., s. 5

³⁴ A.e., s. 8

³⁵ A.e., s. 261

³⁶ A.e., s. 262

³⁷ A.e., s. 46

imgeler, sesler, edimler, nesnelerle biçim alırken tek başlarına bir anlama sahip değildirler. Sadece göstergelerle düşünebileceğimizi söyleyen Peirce, hiçbir şeyin anlamlandırılmadan önce bir gösterge olmadığını söyleyerek³⁸, gösterge ile anlam arasındaki ilişkiyi kurmaya çalışır. Saussure’e göre ise göstergeler ancak formel, genelleştirilmiş ve soyut bir sistem içerisinde anlamlı olabilirler. Bu anlam yapısal ve ilişkiseldir; dil içerisinde her şey ilişkilere bağlıdır ve kendi başına bir göstergenin hiçbir anlamı yoktur.³⁹

Saussure’e göre “göstergelerin gelişigüzelliği dilin ilk ilkesidir”.⁴⁰ Gösterenin biçimi gösterdiği şey ile belirlenmez. Örnek olarak, “ağaç” kelimesinde, ağaç olmakla ilgili hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla hiçbir gösteren hiçbir göstereni temsil etmez.⁴¹ Ona göre, birbirine benzeyen iki imleyenin arasındaki ilişki de gelişigüzeledir. Anlam olarak birbirinden tamamen bağımsız, hatta biri soyut iken diğeri somut olabilir (kar ve yar gibi). Göstergelerin sosyal kullanımına bakıldığında, her bir göstergenin bir geçmişi olduğu ve göstergeleri kullananların kültürlerinin bu geçmişle bir tür ilişki içerisinde olduğu görülebilir. Gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki de bireysel seçimle ilgili değildir. Tersî söz konusu olduğunda iletişimin mümkün olamayacağı açıktır. Burada bahsi geçen durum şairlerin, filozofların kelimelere ve kavramlara farklı anlamlar vererek yeniden oluşturmaları değildir; çünkü onlar tarihsel ve kültürel süreç içerisinde değişen, eklenen, biriken anlamlarla, bireysel bir tavır ortaya koyma çabasıdadırlar. Saussure’e göre göstergelerin gelişigüzelliği, gösteren ile gösterilen arasında sosyal ve kültürel geleneklere bağlıdır. Dolayısıyla bir kelime, kolektif bir biçimde kabul edildiği takdirde “o anlam”a gelir. İşaret dili, gelenekler, etik, din vb. ritüellertüründen işaret sistemleri kolektif bir yapıyı gerektirirler. Anlam tek tek bireylerin kabulü ile ortaya çıkmaz. Ancak, kelimeler gibi saf geleneksel göstergeler, imlemlerinden oldukça bağımsız iken, diğer daha az geleneksel gösterge şekilleri sıklıkla bir şekilde imlemlerinden daha az bağımsızdır. Dilbilim göstergelerinin özündeki rastlantısallık belirgin olduğundan, Saussurecû modeli benimseyenler “kullananlara doğal görünen

³⁸ A.e., s. 14

³⁹ A.e., s. 18

⁴⁰ A.e., s. 22

⁴¹ A.e.

göstergelerin bir gerçek anlamı olduğunu ve açıklanmaya ihtiyaç duymadığını kabullenmek” şeklinde ifade edilebilecek bilindik hatadan uzak durmaya özel gayret gösteregelmişlerdir. Saussure dilbilim göstergelerinin gelişigüzel doğasını vurgularken, çoğu post Saussurecü göstergebilimciler göstergelerin ne kadar gelişigüzel/geleneksel olsalar da farklılaşacaklarına vurgu yaparlar. Sözel dilin görelî, gelişigüzel ‘sembolizm’i, gösterenler arasındaki ilişkinin sadece bir şeklini yansıtır.⁴² İlgili kavramlara tek tek bakılacak olursa:

1. Sembol/sembolik: Gösterenin gösterilene benzemediği ama esasen gelişigüzel ya da yalın bir şekilde geleneksel olduğu bir biçimdir. Böylece bu ilişki üzerinde uzlaşılabilir. Genel olarak dil (artı özel diller, alfabetik harfler, noktalama işaretleri, sözcükler, kelime grupları ve cümleler), rakamlar, mors alfabesi, trafik işaretleri, ulusal bayraklar vb. buna örnek gösterilebilirler.⁴³

2. İkon/ikonik: Gösterenin gösterilene benzeyen ya da onu taklit eden olarak algılandığı (tanınabilir görünen, ses veren, hissettiren, tadı olan veya onun gibi kokan) ya da özelliklerinin bazıları süreçte benzer olan (bir portre, bir çizgi film, maket model, doğadan yansıma sözcükler, metaforlar, bir müzik programındaki gerçekçi sesler, radyo dramalarındaki ses efektleri, seslendirilmiş film müziği, taklit eden jestler vb.) bir biçimdir.⁴⁴

3. İçerik: Gösterenin gelişigüzel olmadığı ama bazı yönden gösterilene direkt olarak bağlantılı olduğu bir biçimdir. Bu biçimde fiziksel ya da nedensel olarak söz konusu bağ gözlemlenebilir ya da çıkarım yapılabilir. Bunlara, doğal işaretler (duman, gök gürültüsü, ayak izleri, ekolar, sentetik olmayan kokular ve tatlar vb.), tıbbi semptomlar (acı, kızarıklık, nabız vb.), ölçen enstrümanlar (rüzgâr gülü, termometre, saat, su düzenci vb.), sinyaller (kapıdaki tık sesi, telefonun çalması vb.), göstericiler (işaret eden parmak, yön levhası vb.), kayıtlar (bir fotoğraf, bir film, video ya da televizyon çekimi, kaydı yapılmış ses vb.), kişisel ticari markalar (el yazıları,

⁴² A.e., s. 35

⁴³ A.e., s. 36

⁴⁴ A.e.

sloganlar vb.) örnek olarak verilebilirler.⁴⁵

Bir gösteren gösterilen tarafından ne kadar çok kısıtlanırsa, gösterge o kadar çok harekete geçer. İkonik işaretler oldukça gerekçeliyken sembolik işaretler gerekçeli değildir. Gösterge ne kadar az gerekçeli olursa kabul edilmiş geleneğio kadar çok öğrenmeyi gerektirir. Daha öncede bahsedildiği gibi fotoğraflar ve filmler bile okunması öğrenilmesi gereken gelenekler üzerine kuruludur. Böylelikle geleneklerin göstergebiliminin önemli bir sosyal boyutunu oluşturduğu görülebilir.⁴⁶

Saussure'e göre gösteren, işitsel olarak zamanda yayılır⁴⁷; bu unsur zamansal boyutu temsil eden bir elementtir.⁴⁸ Yani o zamanda kendini gösteren, fiziksel bir nesne, bir sözcük ya da bir tür resim olabilir. Gösteren, işaretin aldığı biçim; gösterilen ise bu biçimin temsil ettiği kavramdır.⁴⁹ Saussure buna bağlı olarak dilbilimsel göstergeyi kavram (concept) ve ses imgesi (sound image) olarak ikiye ayırır. Ona göre ses imgesi bir kelimenin doğal temsidir⁵⁰; maddesel bir şey değildir; zihne vurulan bir tür saf psikolojik damgadır. Kavram ise genel olarak daha soyuttur.⁵¹ Bu iki terim birbirlerini çağrıştırmaktadır. Biri ifade edilirken diğlerinin de varlığına iz düşülür ki bu iki terim birleştiğinde gösterge (sign) ortaya çıkar.⁵² Dilimizi ya da ağzımızı hareket ettirmeden kendimizle konuştuğumuz sırada bu durum fiziksel değil zihinsel bir edim olmaktadır. Bu sebeple ses birimi (phoneme) kullanmadan "sessiz" kelimeler ortaya çıkar.⁵³

Saussure'e göre dil, özgür değildir. Sosyal faktörler dilin çalışma biçimini etkiler. Buna göre dil bir süreklilik ilkesine sahiptir. Dil sabit değildir; gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki ile dilin doğasında değişiklikler ortaya çıkar.⁵⁴ Saussure bu durumu göstergenin gelişigüzel doğasının sonuçlarından biri olarak tanımlamıştır.

⁴⁵ A.e., s. 37

⁴⁶ A.e., s. 37

⁴⁷ Ferdinand de Saussure, a.g.e., s. 70

⁴⁸ A.e.

⁴⁹ (Çevrimiçi) <http://visual-memory.co.uk/daniel/Documents/S4B/sem02.html> (15Ağustos 2014)

⁵⁰ Ferdinand de Saussure, a.g.e., s. 66

⁵¹ A.e.

⁵² A.e., s. 67

⁵³ A.e., s. 66

⁵⁴ A.e., s. 75, 78

2. Sapir-Whorf Açısından Dil ve Düşünce İlişkisi

Edward Sapir ve Benjamin Whorf, kendileriyle aynı isimle anılan Sapir-Whorf yani dilbilimsel görelilik hipotezi ile ünlüdürler. Ünlü bir antropolog ve dilbilimci olan Edward Sapir (1884-1939) Almanya’da dünyaya gelmişse de ve henüz küçük bir çocukken ailesiyle birlikte Amerika’ya göç etmiştir. Columbia Üniversitesi’nde Alman Dilbilimi öğrenimi görmüştür. Dilbilim çalışmalarında tez danışmanı olan Franz Boas’dan (1858-1942), mantıksal pozitivizm konusunda ise Bertrand Russell (1872-1970) ve Ludwig Wittgenstein’dan (1889-1951) etkilenmiştir. Doktorasını bitirdikten sonra on beş sene boyunca **Geological Survey of Canada** için çalışmış, daha sonra birkaç yıl boyunca Chicago Üniversitesi’nde dilbilim dersleri vermiştir. Hayatının son dönemlerinde ise Yale Üniversitesi antropoloji kürsüsünde görev almıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki hem antropoloji hem de dilbilim üzerine yaptığı çalışmalar Sapir’i kültürel bir dil analizi geliştirmeye yöneltmiştir. Bu bağlamda Sapir özellikle kültürel ve dilsel farklılıklarla ilgilenmiştir. Bu konularla ilgili düşünceleri öğrencisi Benjamin Whorf tarafından geliştirilmiş böylece Sapir-Whorf hipotezi ortaya çıkmıştır.⁵⁵

Amerikan bir dilbilimci olan Benjamin Lee Whorf (1897-1941) aslında kimya mühendisliği eğitimi almış olan Whorf’un dilbilime ilgisi oldukça genç bir yaşta başlamıştır. Bu alanda Yale Üniversitesi’nde doktora çalışmasına başlamışsa da bitirememiştir. 1930 yılında aldığı bir ödenekle Meksika’da, Nahuatl dili üzerine çalışmalara başlamış, daha sonraları Hopi ve Uto-Aztek dilleri üzerine de çalışmalar yapmıştır. Uto-Aztek hakkındaki tarihsel dilbilimi çalışması *Whorf’ün yasası* adı altında yaygın bir kabul görmüştür. Whorf’un çalışmalarının önemli bir kısmı ölümünün ardından bu alanda birlikte çalıştıkları arkadaşları tarafından yayımlanmıştır.⁵⁶

Sapir ve Whorf’un, kısaca konuştuğumuz dilin düşünme biçimimizi

⁵⁵(Çevrimiçi) http://www.benjamins.com.proxy.library.uu.nl/cgi-bin/bbr_hop.cgi?cmd=show_article&file=/articles/sap1.html&printview=1#d0e34 (20 Ağustos 2014)

⁵⁶Benjamin Lee Whorf, **Language, Thought and Reality**, Edited by John B. Carroll, The M.I.T. Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, 1956, foreword

etkilediğini savunan ve “dilbilimsel görelilik hipotezi” (linguistic relativity hypothesis) olarak da adlandırılan görüşü diller arasındaki gramer ve söz dağarcığındaki farklılıklara işaret ederken, dili kullananların ilgili düşünme biçimine yöneldiğini, dünyayı o biçimde algılayıp yansıttığını⁵⁷, diller arasındaki yapısal farklılıkların dilsel olmayan bilişsel farklılıklara yol açtığını iddia etmektedir.⁵⁸ Bu iki araştırmacı düşüncenin dile bağlı olduğunu, kişilerin dünyayı kullandıkları dile uygun bir biçimde, farklı tarzlarda anlamlandırdıklarını, farklı dilleri konuşanların bu nedenle farklı bir Kozmos gördüklerini iddia etmişler,⁵⁹ düşüncenin dile itibarla görel olduğu fikrinden yola çıkarak ilkel (primitive) bir düşünme biçiminin varlığını reddetmişlerdir.⁶⁰ Sapir ve Whorf, görüşlerini şekillendirmek için dilbilimini bir araç olarak kullanmışlar, “anlam”ın analizi üzerine yaptıkları çalışmalarla semantiğe önemli katkılarda bulunmuşlardır.⁶¹

Sapir-Whorf hipotezi üzerine çalışan araştırmacılar güçlü ve zayıf olmak üzere iki farklı versiyon geliştirmişlerdir.⁶²

2.1. Güçlü Versiyon

Güçlü versiyon kısaca “dil düşünceyi belirler” şeklinde ifade edilir; konuştuğumuz dilin sadece düşüncelerimizi değil öncelikle düşünme tarzımızı biçimlendirdiği, diğer dillere kıyasla, düşünme edimlerimizi kolaylaştırdığı ya da zorlaştırdığı iddiasını taşır.⁶³ Bu bakımdan hemen her dil, çevremizin bir başka biçimde algılanabilmesini sağlar. Diller arasında, herkesin üzerinde uzlaşacağı ortak bir zeminin varlığından söz edilmekle birlikte her dilin başka bir dilde olmayan pek çok özellik barındırdığı da türlü örneklerle gösterilebilecek bir durumdur. Örneğin: Kanada’da yaşayan bir kabile olan Inuitler “kar”ın farklı biçim ya da durumlarını

⁵⁷ Nick Lund, a.g.e., s. 11

⁵⁸ A.e.,s. 12

⁵⁹ A.e.,s. 11

⁶⁰ Benjamin Lee Whorf,a.g.e., s. x

⁶¹ A.e.,s. vi

⁶² Nick Lund, a.g.e., s. 11

⁶³ A.e.

ifade etmek için yaklaşık yüz⁶⁴, Araplar ise benzeri şekilde “deve” için yaklaşık yetmiş farklı kelime kullanmaktadırlar.⁶⁵ Oysa Türkçede, İngilizcede olduğu gibi gerek “kar” gerek “deve” sadece birkaç kelime ile ifade edilmektedir. Anlaşılacağı üzere bir dilde herhangi bir şeyin bu kadar çok kelimeyle karşılık bulması, o dili kullananların, o şeyi ne denli önemsediklerini göstermekte, nasıl bir çevre ve kültür içinde, hangi koşullarda yaşadıkları, dil açısından nasıl bir potansiyele sahip olduklarına ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Bu örneklerden hareket edilirse Inuitlerin sadece topraklarının değil yaşamlarının da karla kaplı olduğu, çöl hayatının vazgeçilmez unsuru develerin Araplar için ne kadar önemli olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Dünyalarının sınırında gördükleri şey ister kar ister kum olsun, insanlar için dil sadece bir iletişim aracı değil, bir düzen sağlama, bir biçimlendirme aracıdır. Bu biçimlendirme özelliği kendisini bilhassa farklı düşünme tarzlarının ortaya çıkışında gösterir. Örnek olarak bir Inuitin “kar”a ilişkin düşünce ya da imgelemine bir Araptan beklemek anlamsızdır.

Dillerin basit ya da karmaşık yapısı o dili kullananın düşünüş biçimine yansımaktadır. Buna göre, görece olarak zor bir anadile sahip kişinin aynı oranda zor ve karmaşık dili, basit bir anadili olan kişiye göre daha kolay öğreneceği, öğrenmenin ilk aşamasında türlü zorluklar çekerek ‘zorluğun bilinci’ne varmış olan kişinin zor olan şeyleri algılamak açısından daha az zorluk çekeceği düşünülebilir.

Dilin düşünme edimlerimizi nasıl kolaylaştırdığı ya da zorlaştırdığına ilişkin bir örnek aritmetik üzerinden verilebilir⁶⁶. Bunun için Türkçe ile İngilizceyi kıyaslayalım: Türkçede çocuklar öncelikle 0 (sıfır)’dan 10 (on)’a kadar saymayı öğrenirler. Bu aşamadan sonra öğrendikleri şey 10 (on)’dan sonra hep 1 (bir) eklendiği ve 10 (on)’un her katında isim değişse de sayı sıralamasının değişmediğidir. Fakat İngilizcede durum farklıdır. İsimlendirmede, Türkçedekine benzer şekilde 10 (ten)’un katlarına ilişkin bir düzen varsa da “11” ve “12”, diğer sayı isimlerinden bağımsız olarak sırasıyla “eleven” ve “twelve” isimlerini alırlar. Sayı isimlerinin

⁶⁴ A.e., s. 12

⁶⁵ Sabah Ghazzawi, **The Arab World in the Classroom**, Georgetown University, 1986 Center for Contemporary Arab studies, s. 2

⁶⁶ Nick Lund, a.g.e. s. 19, Lund karşıt bir örnek olarak Çinceyi vermişse de biz Türkçeyi kullanmayı tercih ettik.

kurulumu, anadilini öğrenen bir çocuk için bile bir zorluk teşkil ederken, sözünü ettiğimiz türden farklılıklar, yabancı dil öğrenirken daha fazla zorluk çekilmesine sebebiyet verebilecektir. Öğrenmedeki zorluk öncelikle dile ilişkin yapısal bir problemdir fakat anadilini öğrenmekte olan bir çocuğun, eğer aynı anda bir yabancı dil de öğrenmiyorsa mukayese edebileceği bir durum da değildir. Öyleyse öğrenim zorluğu ya da kolaylığı daha ziyade yabancı dil öğreniminde ortaya çıkan bir durumdur.

Whorf'un iddialarını desteklemek için verdiği örnekler dikkat çekicidir: “Şimşek çaktı” cümlesinin kurulabilmesi için iki şeye ihtiyaç vardır: Birincisi özne olan “şimşek”, ikincisi yüklem olan “çak(mak)”⁶⁷. Arizona’da yaşayan Hopi kabilesinde ise bu durum sadece “Rehpi” yani “çak” sözcüğüyle ve “Şimşek çaktı” cümlesinin anlamını verecek şekilde ifade edilmektedir. İfadede özne olmadığı gibi aslında yüklem de yoktur çünkü fiil çekimlenmemiş yani zamanı belirlenmemiştir. Dillerine bağlı olarak Hopiler durumlar karşısında her zaman uzay ve zaman birlikte içerecek bir tarzda düşünmektedirler.⁶⁸ Bu dil, fiillerinin zaman kipleri olmadan da kullanılabilmekte, Hopilere, uzay ve zaman birlikteliğine ilişkin alışkanlıklarla düşünebilme imkânı sunmaktadır. Onlar için yaşamlarındaki doğum, büyüme, ölüm vb. her bir değişim bir tür süreç değil tek tek olgu niteliği taşımaktadır.⁶⁹

Whorf’un tespit ettiği üzere Hopi dili fiilleri açısından bir hayli zengindir. Geçişli, geçişsiz, yansımali, etken, edilgen, kesintili, yayılmış, sonuçlandırılmış ve iyelik şeklinde sıralanabilecek dokuz çatıya sahiptir^{70, 71} Bu dilde bir durum tamamlanmış ya da tamamlanmamış olarak formalize edilmez;⁷² zaman ve uzay birlikte düşünüldüğünden nokta ya da alan odaklı fenomenleri konu edinir.⁷³ Hopi

⁶⁷ Benjamin Lee Whorf, a.g.e., s. vii, cümleinin orijinali “Light is flashed”, bu cümleyi oluşturan kelimeler “light” ve “flash”dır.

⁶⁸ A.e.,s. vii

⁶⁹ A.e., s. 28

⁷⁰ A.e.,s. 51

⁷¹ Türkçedeki çatılar: özne-yüklem ilişkisine göre etken, edilgen, dönüşlü ve işteş; nesne-yüklem ilişkisine göre geçişli, geçişsiz, oldurgan ve ettirgen.

⁷² Burada “perfect tense”lere vurgu yapılmaktadır.

⁷³ A.e.,s. 51

dilinde üç zaman kipi vardır: olgusal ya da şimdi-geçmiş, gelecek ve geleneksel.⁷⁴ Kelimelerin yapılandırılması da tıpkı Türkçedeki gibi sondan eklemelidir. Örneğin “ya” eki “sallanma”yı ifade etmektedir ve farklı fiillerin sonuna geldikçe anlamı da buna göre değişmektedir. Örnek olarak wa’ya: “hafif bir sallantı”, “na’ya”: “bir taraftan öteki tarafa sallanmak”, “pi’ya”: “kanat çırpma” gibi.

Whorf’un karşılaştırma için kullandığı bir diğer dil ise bir grup dil bilimci tarafından incelenmiş olan ve yine Arizona bölgesinde kullanılan Navaho dilidir. Bu dilbilimcilere göre bu dilde fiiller mevcuttur fakat sadece öznelere içine dâhil olduğu ya da katıldığı fiillerden söz etmek mümkündür (Türkçe’de “Ben geliyorum” yerine “geliyorum” denilmesi gibi).⁷⁵ Whorf’a göre bütün bu dilsel farklılıklar toplumların özneyi, şeyleri ve fiilleri farklı biçimlerde algılayışlarının temel sebebi olmaktadır.

Diller ve bunlara paralel olarak gelişen düşünce biçimleri arasındaki farklılıkları açık bir şekilde görmemizi sağlayan bir diğer şey de çevirilere ilişkin anlam ve ifade sorunlarıdır. Bir dilden diğer bir dile çeviri yapılırken anlam korunsa bile kullanılan ifade değişebilmektedir. Kullanılan ifadenin aynı kalması istendiğinde ise bambaşka bir anlam ortaya çıkabilmektedir. Buna en iyi örnekler deyimlerdir. Deyimler her dilin kendi içerisinde anlamlıdır. Deyimlerde geçen kelimelerin kendi anlamlarıyla, deyimdeki anlamı arasında bir ilişkinin olması gerekmez. Önemli olan neye gönderimde bulunduğudır. Bu nedendir ki çevrildiklerinde diğer bir dil için anlamsız bir hale dönüşebilirler. Örneğin İngilizcedeki “It’s raining cats and dogs” çok sık kullanılan bir deyimdir. Türkçeye doğrudan çevirildiğinde “kedi ve köpek yağıyor” gibi bize hiç de anlamlı gelmeyen bir ifadeye dönüşmektedir. Nitekim İngilizcedeki anlamı da kedi veya köpek ile ilgili değildir. Anadili İngilizce olan herkes burada “kedi ve köpeğin yağması” ile anlatılmak istenenin “şiddetli bir yağmur” olduğunu bilir. Fakat Türkçede kedi ve köpek ile yağmur arasında kurulmuş bir ilişki yoktur. Benzeri şekilde Türkçedeki deyimlerin anlamlarının diğer dillerde kurulmamış olması da son derece doğaldır. “etekleri zil çalmak” bu duruma uygun

⁷⁴ A.e.

⁷⁵ A.e.,s. 28

bir örnek olarak gösterilebilir.

2.1.1. İdeler İçin Çağrışım ve Bağ Ayrımı

Whorf'un düşünceleri açısından, idelerin (kelimelerin, bunlarca ifade edilen idelerin çağrışımı (association of ideas) ile idelerin bağı (connection of ideas) arasındaki farklılık son derece önemlidir.⁷⁶ Whorf'e göre kişi, ilk ideaya özgür bir çağrışım sonucunda değil kontrollü, kurallar bütününde bir çağrışım ile varır. Aksi takdirde kişilerin bireyselliği "bağ"a engel olacaktır. Ayrıca idelerin bağı bu çağrışımları bertaraf etmek için bir zorunluluk içerir.⁷⁷ Bir kelime, bağ kurduğu edat ile kurulan anlam dışında, kelimenin diğer bütün anlamlarını dışarıda bırakır. Whorf'un bağ diyerek kastettiği edatlardır.⁷⁸ Bu durumda dil ile düşünce arasındaki ilişki anlam etrafında çizilir. Yani kelimenin bağ kurduğu edata göre anlam değişecektir.⁷⁹ Whorf bu konuyla ilgili olarak İngilizcedeki deyimisel fiilleri (phrasal verbs) örnek verir. Bu dilde "aşağı" (down) kelimesi, A grubu olarak adlandırdığı fiillerle (set, sink, lie vb.) bağlandığında, ilgili fiillerin taşıdıklarından daha farklı anlamlar ortaya çıkmaktadır. Whorf benzer şekilde "yukarı" (up) idesiyle bağlanan (heave, swell, hoist vb.) fiilleri ise C grubu olarak adlandırır. Bir üçüncü grup olarak ise (B grubu) stand, bear, pull, extend vb. hem "aşağı" ile hem de "yukarı" idesiyle bağ kurabilecek fiilleri sınıflamıştır. Onun burada dikkat çektiği husus şudur: "Aşağı" idesi A grubundaki bütün fiillerle serbestçe birleşebilirken C grubundakilerin tümüyle birleşememektedir. Bu düşünsel deneyin bir sonucu olarak Whorf, böyle bir kısıtlılığın, sözü edilen idelerin fiillerle ilişkisinin sadece çağrışım ile ilgili olamayacağını gösterdiğini iddia etmiştir.⁸⁰ B grubu ise A ile C grubu arasında çağrışım olmaksızın aracılık etmektedir.⁸¹ Şöyle ki B grubundaki fiillerde hem "aşağı"

⁷⁶ Whorf'un kullandığı şekliyle "idea"yı, "kelime" anlamına da veriyor oluşunu göz ardı etmeden "ide" ile karşılayacağız.

⁷⁷ A.e.,s. 36

⁷⁸ A.e., edat: preposition (up, down vb)

⁷⁹ Türkçede bir kelimenin anlamı bağ kurduğu edata göre değişmez. Ancak İngilizcede bundan bahsetmek mümkündür. Örn: break up: ayrılmak, break down: bozulmak

⁸⁰ A.e.

⁸¹ A.e.,s. 37

hem de “yukarı” ideleri (edatları) kullanılarak oluşturulan deyimse fiiller oluşturulabilir.

2.1.2. Keyfilik

Farklı dillerin semantik sistemi kısıtlama içermez. Bu bakımdan diller kendi sözlüklerini oluştururken farklı ayrımlar gözetirler. Bu hipoteze göre her dilin renk spektrumunda gökkuşağındaki renkler için farklı terimler içermesi mümkündür. Yani geçiş renklerinin ifade edilmesi için kelimelerin dilde içerilmesi gerekir. Bu konuda Whorf ve Sapir’in yaptığı araştırmalar şu şekilde aktarılabilir: İngilizcedeki renk terminolojisinde mavi ve yeşil farklı iki terim olarak ifade edilmektedir.⁸² Ancak Tarahumara dilinde “siy” şeklinde ifade edilen kelime hem maviyi hem de yeşili ifade etmektedir. Bunun dışında renkler hakkında psikolojik olarak bireysel bir uzaklık yaratımı olabilir. Şöyle ki renk spektrumunda turkuaz rengini genelleştirip mavi olarak ifade edilebilir. Çünkü renk spektrumunda mavi ile yeşil arasında bir hayli farklı renk çıkartılabilir. Bu fark aslında tonlardan kaynaklanır, yine de farklı bir renk olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak genelleştirme, aza indirme bir ölçüde bilişsel bir özelliğimiz olarak görülebilir. Tarahumara dilinde mavi ve yeşili tek bir kelime ile ifade edilmesi de bu biçimde açıklanabilir. Whorf ile Sapir ise bu durumu İngilizceyi kullananların yakın renklerin bile ayrılması gerekliliğini abarttıklarını fakat Tarahumara dilini kullananların abartmadıklarını söyler. Peki, bu farklılığın oluşmasında herhangi bir bilişsel mekanizmanın sebep olduğunu söyleyebilir miyiz?

Dilbilimsel görelilik dili yapısal farklılıklar bakımından anlayabilmek için öne sürülen bir yaklaşım olduğundan dolayı diller karşılaştırıldığı sırada gerçekliğe dair farklı yorumlarla karşılaşmak mümkündür ve bu farklı yorumlar dilleri kullananların gerçeklik hakkındaki düşüncelerini etkilemektedir.⁸³ Dilin gerçekliğinin belirlenmesinde iki yaklaşım vardır. Bunlardan ilki “dil ile dünya arasında doğal

⁸² Türkçede de aynı durum söz konusudur.

⁸³ John A. Lucy, Through the Window of Language: Assessing the Influence of Language Diversity on Thought, **Theoria** 54, 2005, s. 299

(mutlak) bağlantı”dır.⁸⁴ Fakat bu bilgi Âdem’in dilinden ya da eski İbraniceden geldiğinden ötürü tarihsel boyut ve mantıksal form açısından eksiktir. Diğer ise “dil ile deneyim arasındaki yapay (geleneksel) bağlantı”dır.⁸⁵ Şu demek oluyor ki diller arasında farklılıklar arz etmektedir. Dil ile gerçeklik arasındaki ilişkiye bakıldığında, farklı kültürler bakımından incelendiğinde değişikliklere rastlanacaktır. Bu bakımdan dilin gerçekliği her kültürün kendi içerisinde kurduğu ve algıladığı şeylere göre gösterdiği farklılıkla görelilik arz etmektedir. Ancak yukarıdaki paragrafa bakıldığında bu farklılık dilin kendi içerisinde bir keyfilik barındırdığını gösterir. Çevresindeki renkleri gören insanlar bunların hepsini değil, bir kısmını adlandırmışlardır. Yani a renginin bütün tonlarını gören insanlar, bu rengin bazı tonlarını adlandırmışlardır. Burada keyfi bir durum söz konusudur.

2.2. Zayıf Versiyon

Görelilik hipotezinin zayıf versiyonunda, dilin düşüncüyü bütünüyle belirlediği varsayımı değil belirli bir ölçüde etkilediği varsayımı esas alınır.⁸⁶ Dil ve hafıza, algılama ve hatırlama arasındaki ilişkiler bu versiyonun en önemli konularıdır.⁸⁷ Zayıf versiyonun bu biçimi şu örnek üzerinden açık kılınabilir: Yapılan bir deneyde bir grup katılımcıya ilkin neyi resmettikleri söylenen birbirinden farklı şekiller gösterilmiş, daha sonra onlardan, aslında hatları çok da belirgin olamayan bu şekilleri hatırlamaları ve çizimleri istendiğinde, kendilerine resmettikleri söylenen şeylere benzer çizimler yapmışlardır. Örneğin Şekil 1’de nakledildiği gibi (bu deneyle ilgili diğer örnekler Şekil 2 ve Şekil 3’de gösterilmiştir), kendilerine düzgün olmayan bir eşkenar dörtgen gösterilen ancak bunun bir pencerenin perdelerini resmettiği söylenen kişiler ile dikdörtgen içerisinde bir elması resmettiği söylenen kişiler, orijinal şekilden ziyade kendilerine verilen ön bilgiyi hatırlamışlar ve şekli buna göre çizmişlerdir.⁸⁸

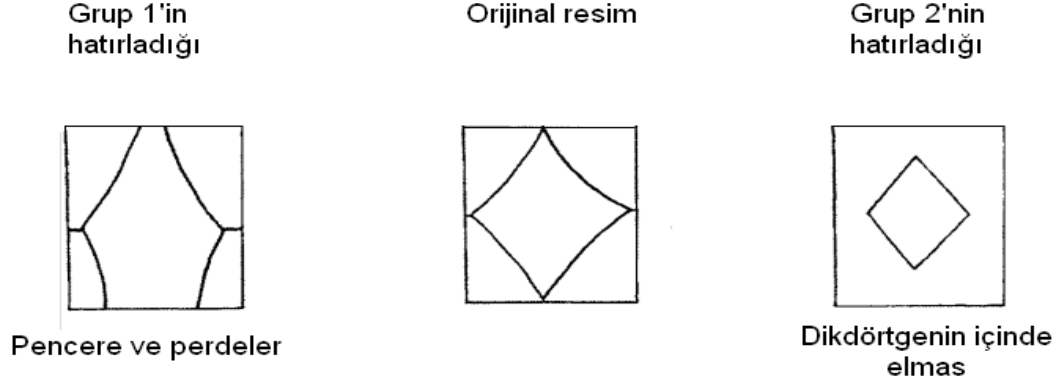
⁸⁴ A.e., s. 300

⁸⁵ A.e.

⁸⁶ Nick Lund, a.g.e., s. 14

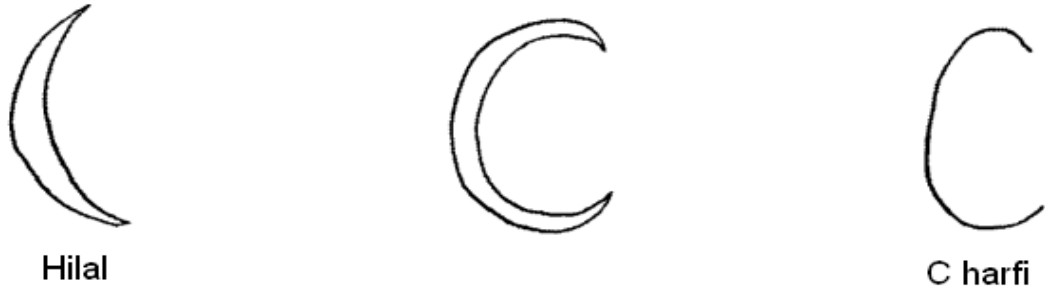
⁸⁷ A.e.

⁸⁸ A.e., s. 16

Şekil 1

Yine aynı şekilde gösterilen resme “hilal” ve “c harfi” olarak isimlendirildiğinde bu iki farklı gruptaki katılımcılar resmin kendisini değil, söylenilen şekli hatırlamışlardır.

Şekil 2

“Şişe” ve “üzengi” olarak ifade edilen şekiller de yine şeklin kendisini değil, kelimeleri üzerinden şekil çizilmesini sağlamıştır.

Şekil 3

Bu deneyin sonuçları itibariyle insan hafızasının, herhangi bir şeye ilişkin görsel hatırayı onunla ilişkilendirilen bir takım şeylerle birlikte kaydettiği, hatırlamada ise önceliğin orijinal görsel hatıradan değil onunla ilişkilendirilen şeylere ilişkin hatıradan olduğu söylenebilir. Dil, burada belirleyici olsa da kişinin söz konusu yetilerine de bağlı bir biçimde sınırlı bir etkiye sahiptir.

Zayıf versiyonun diğer bir kısmı çok kültürlü bir alan araştırması olarak tanımlanabilir. Bu anlayışa göre zihnimizin ya da fiziksel deneyimlerimizin temsili olan kelimeler, kültürler arası farklılıklar gösterirler. Farklı kültürlerdeki renk algıları üzerine yapılan araştırmalar bu anlayışı destekler niteliktedir.⁸⁹ Örneği New Mexico yakınlarında konuşulan Zuni dilinde, ışık spektrumunda “sarı” ve “turuncu” gibi birbirlerine yakın renkler, aynı kelimelerle ifade edilmekteyken⁹⁰ İngilizcede temel renkler için on bir farklı terim kullanılmaktadır.⁹¹ Söz konusu hipotezi geliştiren Brent Berlin (1936) ve Paul Kay’e (1934) göre, gelişmemiş kültürlerden gelişmiş olanlara doğru renk hiyerarşisi sıralaması şu şekildedir⁹²:

- Siyah, beyaz
- Siyah, beyaz, kırmızı

⁸⁹ Brent Berlin and Paul Kay, **Basic Color Terms, Their Universality and Evolution**, 1969, University of California Press, s. 3

⁹⁰ Nick Lund, a.g.e., s. 16

⁹¹ A.e.

⁹² Brent Berlin and Paul Kay, a.g.e., s. 3

- Siyah, beyaz, kırmızı, sarı, mavi, yeşil
- Siyah, beyaz, kırmızı, sarı, mavi, yeşil, kahverengi
- Siyah, beyaz, kırmızı, sarı, mavi, yeşil, kahverengi, mavi
- Siyah, beyaz, kırmızı, sarı, mavi, yeşil, kahverengi, mavi, mor, turuncu, pembe

Yukarıda kültürlerin gelişmişliğine göre dillerinde görülen renk adlarının hiyerarşisinin daha sonraları yapılan yeni araştırmalar sonucunda bazı dillerde bir tane bile renk terimine rastlanmadığından ötürü bu argüman çürütülmüştür.⁹³ Bu sonuç olanaklı bütün renklerin temsillerini ayrıştırmak için anlaşılması çok zordur. Renkler görülmekte, ancak bunları dile getirme gereği görülmemiştir. Bu durum aslında kültürlerin gelişmişliği ile ilgisi olmayıp, daha önce bahsedilen keyfilik durumu ile açıklanabilir. Renk algısını dile dökmek bu bakımdan doğal ve zorunlu değildir. Eğer dil mutlak gerçekliği mümkün kılsaydı, bütün terimler için her kültürde doğal bir yer olurdu, fakat her kelimenin her dilde karşılığı yoktur. Bundan kasıt bütün dillerdeki kelimelerin aynı olması değil, dillerde görülen bütün kelimelerin diğer dillerde de karşılığının olmasıdır. Ancak böyle bir durum söz konusu değildir.

⁹³ John A. Lucy, 2005, a.g.e., s. 302

3. Piaget Açısından Dil ve Düşünce İlişkisi

İsviçreli bir psikolog olan Jean Piaget (1896-1980) Sapir-Whorf hipotezinin yani dilin düşünceyi belirlediği görüşünün tersine düşüncenin dili belirlediğini iddia etmiş, bu konuda çok değerli çalışmalar yapmış önemli bir düşünürdür.⁹⁴ Psikolog olmadan önce tarih ve felsefe ile de ilgilenmiş olan Piaget doktorasını Neuchatel Üniversitesi'nde tamamlamış, doktora sonrası çalışmalarını ise Zürih ve Paris Üniversitelerinde sürdürmüştür. 1925'ten 1929'a kadar Neuchatel Üniversitesi'nde psikoloji, sosyoloji ve bilim felsefesi dallarında profesörlük yapmıştır. Özellikle genetik epistemoloji ve bilişsel gelişim alanlarında çalışan Piaget, 1955'te Cenevre'de Uluslararası Genetik Epistemoloji Merkezini kurmuş, bu önemli kurumun yöneticiliğini hayatının sonuna kadar devam ettirmiştir. Piaget'nin bilişsel gelişim teorisi, evrim, yapay zekâ, eğitim, primatoloji gibi birçok alanda etkili bir araç olmuştur. Kendisinden çok etkilenen Lev Vygotsky (1896-1934), tamamen karşıt bir argümanla karşısında yer almıştır. Dil ile ilgili görüşlerini daha sonra dilbilimci Noam Chomsky (1928-) ve Hilary Putnam (1926-) ile tartışma fırsatı bulmuştur. Piaget'nin dil üzerine çalışmaları Seymour Papert (1928-) tarafından kullanılarak Logo programlama dili olarak geliştirilmiştir.⁹⁵

Piaget dil ve düşünce ilişkisi bağlamında çocukların bilişsel gelişimi üzerine çalışmış, onların algısını ve mantığını sistematik olarak araştırmış ilk kişidir.⁹⁶ Bu çalışması sonucunda bilişsel gelişimin bireysel bir gelişme olmadığını ortaya koymuş,⁹⁷ bir çocuğun gelişim sürecinde türlü evreler bulunduğunu ve her evrenin çocuğun yakın zamanda edindiği becerilerle şekillendiğini belirlemiştir.⁹⁸

Ona göre bilişsel gelişime bağlı bir biçimde zekâ gelişimi sürecinde de bir takım evreler vardır: Piaget bu evreleri konuşma ve düşünme aşamalarını anlatmak amacıyla sınıflandırılmıştır. Çocuklarda konuşmayı öncelikle “benmerkezci konuşma”

⁹⁴Nick Lund, a.g.e., s. 10

⁹⁵ (Çevrimiçi) <http://webspace.ship.edu/cgboer/Piaget.html> (15 Ağustos 2014)

⁹⁶ Lev Vygotsky, **Thought and Language**, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1934, translated in 1986, s. 12

⁹⁷ A.e.,s. 54

⁹⁸ A.e.,s. 12

ve “sosyalleşmiş konuşma” olarak ikiye ayırır⁹⁹ Piaget benmerkezci konuşmayı da üçe ayırır: “Tekrar”, “monolog” ve “toplu monolog”. Tekrar, sadece çocuğun kelimeleri söylemekten hoşnut olduğu için yaptığı bir aktivitedir ve bu aktivitede çocuk herhangi bir anlam aramaz. Monolog, çocuğun kendi kendisi ile yapmış olduğu konuşma veya sesli düşünmedir. Herhangi birine yönelik bir durum söz konusu değildir. Toplu monolog ise birden fazla çocuğun birlikte olmasına rağmen, birbirlerini hesaba katmadan yine kendi başlarına yapmış oldukları konuşmalardır. Diğer çocukların varlığı onları sadece konuşmaya iten bir uyarıcıdır. Sosyalleşmiş konuşma ise “uyarlanmış bilgi, kritik etme, talep etme, sorgulama, cevaplama” evrelerini içerir. Uyarlanmış bilgi evresinde çocuk düşüncelerini diğerleriyle karşılaştırarak, ya ilgisini çeken şeyleri duyduğunda onları söyleyerek ya da bir fikre karşı argümanların mevcut fikirlerle karşılaştığında etkileşime girer. Duyduklarını anlar, katılır ya da reddeder. Kritik etme evresinde çocuk uyarlanmış bilgide katılıp reddetmekten öte faal bir durumdadır. “Katılıyorum” ya da “Katılmıyorum, bence öyle değil” diyerek fikrini karşı tarafa iletir. Bu evrede bu bakımdan kolektif bir monolog gerçekleştirilir. Talep etme evresi çocukta kesin bir etkileşimin sağlandığını gösterir. Soru sorma evresinde çocuk karşı taraftan bir cevap almak için soru sorar. Kendi kendine soru sormaktan ya da cevap almayı beklemekten ziyade bir diğerinin varlığını kabul eder. Cevaplama evresinde çocuk kendi sorularını sormasının ötesinde, karşı taraftan gelen soruları dikkate alarak cevaplamaktadır.¹⁰⁰ Bu dönemlerde çocuklar verilen ifadelerde görüldüğü gibi bir başkasını içeren bir dönemdir.¹⁰¹

Piaget konuşma evrelerinden sonra düşünmenin evrelerini de sınıflandırarak açıklamaya çalışmıştır. Daha önce psikoanalistler tarafından “yönlendirilmiş düşünme” ve “yönlendirilmemiş düşünme” (ya da Bleurer’in¹⁰² (1857-1939) (ifadesiyle “otistik düşünme”) şeklinde ikiye ayrılmış olan düşünmeyi Piaget yine bu ayrımlar üzerinden şu şekilde değerlendirir:

⁹⁹ Jean Piaget, **The Language and Thought of The Child**, Routledge, New York, 1959, s. 5

¹⁰⁰ A.e., s. 6

¹⁰¹ A.e., s. 5

¹⁰² Zihinsel hastalıklarla ilgilenen, otistik düşünme terimini kullanan ilk psikiyatrdır. Piaget bundan etkilenerek kendi teorisini ortaya koymuştur.

Yönlendirilmiş düşünme bilinçlidir, dil tarafından iletişime geçilmesini sağlar. Otistik düşünme ise bilinçaltıdır. Çözölmeye çalışılan problemler bilinçte içerilmez ve gerçekliğe uyarlanmamıştır ancak kendi içinde bir hayal dünyası yaratır. Gerçekliği kurmaya değil, arzuları doyurmaya yönelir. Tamamen bireysel kalır ve iletişimden bağımsızdır.¹⁰³

Burada göröldüğü gibi yönlendirilmiş düşünme Piaget’ye göre otistik düşünmeden sonra gelmektedir. Çünkü bilinçli olma durumu zekâ evrelerine bakıldığında daha daha sonraki bir aşamadır. Gerçeklik sadece hayal dünyasını barındırmaz, nesnelliği de içine almaya başlar.

3.1. Otistik Düşünme

Piaget’in ayırımına göre “otistik düşünme” (autistic)¹⁰⁴ zekâ gelişiminin ilk evresi, düşünmenin de ilk formudur. İkinci evre ise “benmerkezci” (egocentric) düşünmedir ve otistik düşünme ile üçüncü evre olan “sosyalleşmiş düşünme” arasında yer alır.¹⁰⁵

Piaget’nin değeriendirmelerinden anlaşılaacağı üzere otistik düşünme, konuşmayı öğrenmeden önceki döneme (0-2 yaş), benmerkezci düşünme, konuşmayı öğrenişin ardından okul çağına kadar süren döneme (2-6 yaş), sosyalleşmiş düşünme ise okul çağı dönemine (7-12 yaş) tekaböl eden düşünme biçimleridir.

Piaget açısından zekâ gelişiminin ilk evresi olan otistik düşünme, iletişime geçilmemiş düşünmedir. Çünkü otistik düşünme bilinçaltındadır. Ayrıca otistik düşünme sadece kendisi için, imgelemlerden oluşan hayali bir dünya yaratmakta; bu bakımdan gerçekliğe adapte olamamaktadır. Dolayısıyla Piaget’ye göre otistik düşünmede çocuk, tıpkı “annesi tarafından istekleri karşılanan bir bebeğin

¹⁰³ Lev Vygotsky , a.g.e., s. 26

¹⁰⁴ Bu düşünme biçimi otizmle ilgili değildir; içe dönük düşünme olarak düşünölmelidir.

¹⁰⁵ Jean Piaget, a.g.e., s. 15

düşüncesinin, sadece isteğinin karşılanmasına yönelik”¹⁰⁶ olması gibi aslında sadece hayallerinin ve isteklerinin gerçekliği olan “kendi gerçekliğini” üretmektedir.¹⁰⁷ Piaget’e göre böyle bir çocuğun gerçekliği kuruşu, yetişkin bir insandan farklı olarak sadece talep ve arzularını gerçekleştirmeye yöneliktir. Otistik dönem, ihtiyaç duyulmadığı için mantıktan (akıl yürütme) yoksun olan, katı bir biçimde şahsi bir gerçeklik kuran ve bu nedenlerledir ki dil aracılığıyla iletişime geçilemez, sosyal olmanın dışında kalan bir düşünme evresidir.¹⁰⁸ Otistik düşünme, sadece ihtiyaçlara dayalı hayallerle çalışır, kendini hayallerle ifade eder ve sadece kendi koyduğu kurallara uyar. Başka kurallara uymama gerekçesi ise yine sosyal olmanın dışında kalışına bağlanmalıdır. Otistik düşünme, sadece ilk oluşundan ötürü ilkel bir evre olarak da anlaşılmamalıdır. Piaget’ye göre o saf bir düşünme değildir; ihtiyaçları, istekleri ve ilgilenilen şeyleri içerisinde barındıran, kendi içerisinde kurallar sistemi olan bir evredir.¹⁰⁹

3.2. Benmerkezci Düşünme

Zekâ gelişiminde ikinci evre olan benmerkezci düşünme sözel ve algısal bir alana aittir. Burada benmerkezci düşünme ile beraber benmerkezci konuşma da (egocentric speech) ortaya çıkmaktadır.¹¹⁰ Piaget’ye göre diğerleri tarafından kavranılamaz olan “kendisi için konuşma”nın (speech-for-himself) biricikliği, bir çocuğun otistik düşünmesiyle benmerkezci düşünmesi arasında kökleşir.¹¹¹ Çocuk bu evrede aslında iletişim kurmaya çalışmaz; konuştuğu zaman sadece kendisinden bahseder; sorduğu sorular cevaplanmak için değildir, dinlenmeyi yahut cevaplanmayı beklemez hatta birilerinin onu dinleyip dinlemediğiyle bile ilgilenmez.¹¹² Benmerkezci düşünme döneminde çocuğun kendi kendine şu şekilde bir monolog ortaya koyduğuna tanıklık edilebilir:

¹⁰⁶ Lev Vygotsky, a.g.e, s. 21

¹⁰⁷ A.e.,s. 46

¹⁰⁸ Jean Piaget, a.g.e., s. 26

¹⁰⁹ Lev Vygotsky, a.g.e., s. 38

¹¹⁰ A.e., s. 19

¹¹¹ A.e., s. xxxvi

¹¹² A.e., s. 26

Kalemim nerede? Mavi kalemimi istiyorum! Neyse, kırmızıyla boyarım ben de. Sonra da suyla ıslatırım ve maviye benzemiş olur.¹¹³

Bir anlamda benmerkezci düşünme sözel bir düş olarak kabul edilebilir. Bir çocuk okul öncesi döneme yani ortalama 6-7 yaşlarına kadar benmerkezci evrededir. Ayrıca çocuk, altı yaşına girdiği andan itibaren kendisini bir anda sosyalleşmiş düşünme içerisinde de bulmaz. Benmerkezci konuşma evresinde olan bir çocuk, bir durumu kavramaya, bir çözüm bulmaya çalışırken kendisinden yaşça daha büyük olan birine göre daha farklı davranışlar sergilemektedir. Benmerkezci konuşma evresindeki çocuklar, bize hemen karar verdiklerini düşündürtecek tarzda eylemlerde bulunurken yaşça büyük olan çocuklar diğerlerine göre nispeten uzun bir düşünme süreci ardından karar vermektedirler. Aslında bu durumun sebebi görünenden farklıdır: Okul öncesi çağındaki çocukların hemen karar veriyor gibi görünmesi onların sesli düşüncülerinden, okul çağındaki çocukların ise artık bir iç konuşma biçimi geliştirmiş olmasındandır.¹¹⁴

Benmerkezci evredeki çocuk sesli düşündüğünden onun düşünce ve eyleyişi arasındaki ilişki de takip edilebilir. Bu ilişkide çocuğun yaptığı etkinliği değiştirmede nasıl bir yol takip ettiği önem arz etmektedir. Şu ilginç örnek 5-6 yaş aralığındaki bir çocuğa aittir: Çocuk araba çizmektedir. Kazara kaleminin ucu kırılmışsa da arabanın tekerleklerini çizmeye devam eder. Kendince arabanın tekerleklerini çizmiştir fakat derin renksiz çizgiler dışında hiçbir şey gözükmemektedir. Bu sırada çocuk kendi kendine konuşmaya başlar: “Kalemim kırıldı!” Bu sözünün ardından kalemini bir kenara bırakır ve bu defa suluboyalarıyla *kırılmış* bir araba çizer ve sonrasında ne yapmış olduğunu da dillendirir.¹¹⁵ Benmerkezci evredeki bu çocuk önce herhangi bir şey çizmekte, daha sonra çizdiğinin tam olarak ne olduğuna karar vermekte ve bunu dile dökmektedir. Yaşı daha büyük bir çocuk ise tam tersine önce ne çizeceğine karar vermekte, bunu dillendirmekte ve tüm bunların ardından da kafasındakileri kâğıda geçirmektedir. Benmerkezci konuşma her ne kadar bir hayal dünyasını barındırsa da kendi içerisinde bir gerçeklik arz eder. Ancak bu gerçeklik soyut şeylere değil,

¹¹³ A.e., s. 30

¹¹⁴ A.e., s. 30

¹¹⁵ A.e., s. 31

çocuğun yapmış olduğu pratik aktivitelere dairdir.¹¹⁶ Benmerkezci düşünme, çocuğun mantıktan çok hayal gücü ile iş gördüğü bir evredir. Bu dönemde çocuk hâlâ hayal ile gerçeği birbirinden tam olarak ayıramaz. Gerçeği de, hayal ettiğini de gerçek sanabilir. Fakat dönem itibariyle hayal ile gerçekliğin bu iç içe geçmişliği zekânın gelişimine büyük katkıda bulunduğundan olumlu bir durum olarak düşünülmektedir. Aslında Piaget'ye göre kalemim kırıldı derken bu sözle ne kastettiği çocuk dışında başka biri tarafından tam da anlaşılamaz. Çünkü ona göre kendisi için konuşma diğerleri tarafından kavranamazdır.¹¹⁷

3.3. Sosyalleşmiş Düşünme

Piaget, çocukların düşüncesinin yetişkinlerin düşüncesiyle karşılaştırdığında farklı ve daha karmaşık olduğunu fark etmiş; bu fark edişi, yapacağı çalışmaların çocuklar üzerinden gideceği fikrini benimsemesine sebep olmuştur. Ona göre ebeveynler yalnız başlarına olsalar dahi sosyal bir şekilde düşünürler; yedi yaşının altındaki çocuklar toplumda diğerleriyle birlikte olsalar dahi benmerkezci düşünürler.¹¹⁸

Çocuk mantığı gerçekten çok karmaşık bir alandır. Bu alanda yapılan her çalışma anında, işlevsel ve yapısal psikoloji, mantık ve hatta bilgikuramı bağlamında bir sorunla karşılaşılır. Bu labirente düzgün bir yol tutturmak hiç de kolay değildir. Ayrıca psikolojiyle ilintili olmayan sorunların savuşturulması da başlı başına bir problemdir. Eğer deneysel sonuçların tündengelim bir açıklamasını yapma gayretine zamanından önce girişirsek, bilim tarihi ve ilkel insanların ruh halinin yönlendirdiği önyargı ve basit benzeşimlere yenik düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalırız. Daha da kötüsü, her ne kadar psikolojik bir tutum sergilenmeye çalışılsa da, isteyerek ya da istemeyerek bağlanılmış mantık sisteminin veya bilgikuramının önyargılarının esiri olmak da cabasıdır. Kitapların düz mantığı ve sağduyunun naif gerçekliği, bilişsel psikolojisinin düşmanı olup, birinden kaçtığımızda diğerinin eline düşmek de bizi bekleyen tehlikelerden birkaçıdır.¹¹⁹

Piaget'ye göre zekâ gelişiminde biyolojik ve sosyal faktörler rol oynamaktadır. Otistik ve benmerkezci düşünmede biyolojik faktörler ön plandayken, sosyalleşmiş

¹¹⁶ A.e., s. 40

¹¹⁷ A.e., s. xxxvi

¹¹⁸ Jean Piaget, a.g.e., s. 40

¹¹⁹ A.e., s.xvii-xviii

düşünmede sosyal faktörler devreye girmektedir.¹²⁰ Biyolojik faktörler çocuğun doğuştan getirdiği psikolojik içerikleri birleştiren, kaynaştıran ve başka hiçbir etkiye maruz kalmadan ortaya çıkartan içsel faktörlerken, sosyal faktörler çocuğa sosyal hayat üzerinden etkide bulunan, doğasına uygun bir ilişki olmaması nedeniyle onu “yabancı” konumuna sokan dışsal faktörlerdir.¹²¹ Ancak bu yabancı maddeler çocuğun zekâ gelişimi için gereklidir. Sütten kesilmiş bir çocuğun bir süre sonra artık süt istemek için ağlamaktan vazgeçiş ve isteklerinin ifadesi için farklı yollar keşfedişi, onun yabancı olduğu bir alandan gelen bir zorlamanın, zekâsının gelişimi için ne kadar önemli olduğunun açık bir göstergesidir. Piaget’in, okul çağında, oyun oynayan çocuklar üzerinde yaptığı gözlem notlarına bakılacak olursa yedi yaşındaki bir çocuğun artık sosyal düşünmesi gelişmekte ve şekillenmektedir.¹²² Ancak bu yaştaki bir çocuk için bile sosyalleşme onun doğasına hala yabancı bir durumdur. Otistik ve benmerkezci düşünme, dışarıdan gelen herhangi bir faktöre bağlanmaya başladığı andan itibaren sosyal düşünmeye dönüşmeye başlayacaksa da bu biyolojik faktörlere dayalı düşünme evreleri kaybolmadığı sürece sosyal düşünme tam olarak ortaya çıkamayacaktır. Sosyalleşmiş düşünme ise diğerleriyle ilişkiyi girdiği bir evre olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada çocuk talimat verir, yalvarır, tehdit eder, bilgi verir, soru sorar. Bu durumda Piaget için sosyalleşmiş düşünce karşılıklıdır.¹²³

3.4. Piaget’de Düşünme Farklılıklarını Gösteren Karşılaştırmalı Örnekler

Piaget, çocuğun geçirdiği evrelerdeki farklılıkları somut bir şekilde göstermek için yaptığı çalışmalarda şu konuşmaları kaydeder:

Rog (5 yaş 6 ay) ve Ari (3 yaş 9 ay) tahtaya resim çizmektedirler:

Rog: Bir şey mi çizmek istiyorsun?

Ari: Bir şey

Rog: Ama öyle olmaz. Önce şöyle yapmalısın, sonra şöyle, sonra da şöyle ve

¹²⁰ Lev Vygotsky, a.g.e., s.42-43

¹²¹ A.e., s. 44

¹²² A.e., s. 55

¹²³ A.e., s. 26

biraz da pencere. Ama öyle değil, böyle.¹²⁴

Diyalog burada çoğunlukla mimikleri içermektedir. Çocuklar arasındaki konuşma, bir şey anlatmaktan ziyade mimikleri tamamlamak içindir. Üç yaşındaki Ari ise duyduğu kelimeyi tekrarlama aşamasındadır.¹²⁵

Ari (3 yaş 9 ay): Dört küçük topum var.

Lev (5 yaş 10 ay): Ama o dört değil ki. Sen saymayı bilmiyorsun. Dördün ne kadar olduğunu bilmiyorsun. Bak şöyle olacak.¹²⁶

Burada da anlatım mimiklere dayalıdır. Konuşma, mimikleri tamamlamak içindir. Bu diyalogda uzlaşım sorunlarının açığa çıkmaya başladığı görülmektedir.

Lev(5 yaş 10 ay): Küçük bir kuşu yakmak yaramazlık olmaz mı?

Ari (4 yaş 1 ay): Evet, yaramazlık olur.

(Lev bu sefer Je'ye sorar): Yaramazlık sayılmaz, değil mi?

Je (6 yaşında): Bilmiyorum, sanmıyorum.¹²⁷

Piaget bu örnekle çocukların, aynı konudaki yorumlarının ister olumlu ister olumsuz olsun diğerlerince ardı ardına tasdik edilebildiğine dikkat çekmektedir. Bu diyaloglarda tam bir akıl yürütme yapılmaksızın argüman verilmektedir ve bunlar anlaşılacağı üzere ilkel argümanlardır. Ayrıca soruyu soran bir otorite kurmakta, diğerleri de ona uymaktadır.

Den (4 yaş 5 ay) Béa (5 yaş 10 ay) ile konuşurken, sınıfa Geo girer.

Den: “Süveter giymişsin; ben giymedim. Annem hava soğuk değil dedi.

Den çalışmaya devam eder; Béa cevap vermez.

Den daha sonra oyun odasında Geo'ya (6 yaşında): “Nasıl yapıldığını biliyorum. Ne kadar iyi bildiğimi göreceksin. Sen nasıl yapıldığını bilmiyorsun. (Cevap gelmez, Den kendi yerine geçer.)¹²⁸

Burada kurulan ifadelerde bir otoriteye gönderimde bulunmaktadır. Çocuklar

¹²⁴ Jean Piaget, a.g.e., s. 37

¹²⁵ A.e., s. 37

¹²⁶ A.e., s. 41

¹²⁷ A.e., s. 41

¹²⁸ A.e., s. 34

için anne ve baba bu anlamda gl figürlerdir. Ayrıca, otoriteden destek alınarak bir başkasının yaptığı Şeye uymayıŐ, bir tür baŐ kaldırma söz konusudur.

Lev (6 yaşında): Bu yeri ben kaptım. Her zamanki gibi buraya ben oturmalıyım.

Ba (5 yaşında): Buraya ilk Geo geldi.

Lev: Hayır, ilk ben geldim.¹²⁹

Bu diyalogda da yine bir uzlaşım sorunu oluŐmuŐtur. Benmerkezci düşünmenin burada kendisini açık bir Şekilde belli ettiği görülmektedir.

Ez (6 yaş 3 ay): Sen bekle, sana nasıl tokat atacağım görürsün.

Rog (5 yaş 6 ay): Evet, sadece bekle. (Ez'e katılmaktadır.)

Lev (5 yaş 10 ay) (korkmuŐtur): Hayır.

Lil (6 yaş 10 ay) Geo'ya: O iyi biri aslında.

Ez: Hayır.

Mo (7 yaş 2 ay): Evet, evet, evet.

(Hepsi ayağa kalkar ve birbirlerine bakarlar)

Ez, Mo'ya: Teneffüste sana nasıl tokat atacağımı görürsün.¹³⁰

Altı yaşındaki Ez, kendisinden beş ay küçük olan Lev'e büyüklüğünü göstermektedir. Aslında göstermeye çalıştığı kendi varlığıdır; benmerkezci tavrını sergilemek için bir başkasını kullanmaktadır.

¹²⁹ A.e., s. 40

¹³⁰ A.e.

Béa (5 yaş 10 ay): Sen bana inek dedin!

Jac (7 yaş 2 ay): Hayır, ben dedim ki...(sessizlik) Oh, senin bana inek dediğini sandım.¹³¹

Burada, bir başkasıyla iletişime geçme döneminin tipik bir örneği görülmektedir. Jac yedi yaşındadır ve diğerlerine ihtiyaç duymaya başlamıştır. Bu nedenle karşı tarafın dikkatini çekebilecek bir kelime kullanma gereği duymuştur.

Lev (5 yaş 11); “Gen, bana füniküler treni gösterebilirsin. Ama bu hiç de füniküler treni değil!

Gen (6 yaşında) Pie ‘ya (6 yaş 5 ay): Bunun füniküler tren olmadığını söylüyor. (Pie’in çizdiğine bakar): Hiç de güzel değil.

Pie: Gen benim çizdiğimin hiç de güzel olmadığını söylüyor. O artık benim çizdiklerimi göremez.

Lev, Pie’ya: Bence çok güzel.¹³²

Bu diyaloglarda uzlaşmazlıkların yanı sıra tartışmaların da yaşandığı görülmektedir. Neredeyse beş yaşına kadar çocuklar yalnız başlarına iş görürler. Bu yaştan itibaren küçük gruplar oluşturmaya başlarlar ancak bu gruplar geçiş dönemine ait düzensiz gruplardır ve kalıcı değildirler. Bir çocuk ancak yedi yaşından itibaren diğerleriyle iş görmek isteyen birisi haline gelir.¹³³

Cor (7 yaşında): Bir zamanlar bir tavşana onu görmek istiyorum diye mektup yazmıştım. Gelmedi.

Viv (8 yaşında): Babam mektubu bahçede buldu. Bence tavşan geldi ve Cor’u¹³⁴ göremeyince tekrar gitti.

¹³¹ A.e., s. 40

¹³² A.e., s. 40

¹³³ A.e., s. 39

¹³⁴ Burada Viv’in Cor’la onun hakkında konuşurken “sen” sözcüğünü kullanmak yerine ismini kullanıyor olması, ilginç bir ayrıntıdır.

Cor: Bahçeye gittim ve orada kimse yoktu; ben de unuttum.

Viv: Tavşan Cor'un orada olmadığını gördü. Cor'un onu unuttuğunu düşündü.
Sonra da gitti.¹³⁵

Bu son örnek diyalogda çocukların birbirlerine sordukları sorular, artık onların sosyalleşmiş olduklarını açıkça göstermektedir. Akli bir tutum içerisinde oldukları, sundukları argümanların sebeplerini de söylüyor oluşlarından anlaşılmaktadır.

¹³⁵ A.e., s. 39

4. Vygotsky Açısından Dil ve Düşünce İlişkisi

Lev Semyonovich Vygotsky (1896-1934), bir tür kültürel-tarihi psikoloji olarak tanımladığı “biyososyal ve kültürel gelişim teorisi”nin kurucusu olan Belaruslu bir psikologdur. İlk olarak Moskova Devlet Üniversitesi’nde hukuk öğrenimi görmüş, 1917’deki mezuniyetinin ardından (aynı yıl Sovyet devrimi gerçekleşmiştir) büyüdüğü şehre, Gomel’e dönmüştür. 1924’te Leningrad’da düzenlenen II. Rus Psikonöroloji Kongresi’nde katılmasının ardından Moskova’daki Psikoloji Enstitüsü’ne araştırmacı olarak davet edilmiştir. Marksist psikoloji inşa etmeye çalışan meslektaşlarına yönelik yıkıcı eleştirileri, görüşlerinin Sovyet rejimiyle ihtilafı nedeniyle ülkesinde yaşamı boyunca dikkate alınmamış olan Vygotsky, Batı’da 1970’lerden itibaren tanınmaya başlanmış, teorisi, gelişim ve eğitim psikolojisinde yeni bir paradigmanın ortaya çıkışına zemin oluşturmuştur. Wilhelm von Humboldt (1767-1835), Alfred Adler (1870-1937) ve Jean Piaget’den etkilenmiş olan Vygotsky’nin özellikle çocuklardaki yüksek bilişsel fonksiyon gelişimi üzerine yaptığı çalışmalar son derece önemlidir.¹³⁶

Vygotsky’ye göre dil düşünceyi ne kadar etkiliyorsa, düşünce de dili o oranda etkilemektedir. Bu nedenle Vygotsky’nin dil ve düşünce arasındaki ilişki üzerine düşünceleri, Sapir-Whorf hipotezinden ve Piaget’nin görüşlerinden farklı olarak, karşılıklı bağımlılığa vurgu yapan bir üçüncü açıklama denemesi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁷ Vygotsky’ye göre dil ile düşünce arasında bu türden bir ilişki olduğunu kabul etmemek, hem dil ile düşüncenin anlamını yitirmesine hem de ilgili problemin üstünün örtülmesine sebep olmaktadır.¹³⁸ Piaget’nin daha önce temas ettiğimiz “zekâ gelişimi evreleri”ne atıfta bulunarak dil teorisindeki yaklaşımını şekillendiren Vygotsky için zekâ gelişimi evreleri “sosyal konuşma”, “benmerkezci konuşma” ve “iç konuşma” şeklinde sıralanmaktadır.¹³⁹ Vygotsky’nin bu ayrımında olduğu gibi dil üzerine yaptığı diğer açıklamalarında da “dil”den (language) ziyade “konuşma” (speech) tabirini kullanması, bu iki unsur arasındaki sıkı ilişkiye bir atıf

¹³⁶ (Çevrimiçi) <http://www.muskingum.edu/~psych/psycweb/history/vygotsky.htm> (15 Ağustos 2014)

¹³⁷ Lev Vygotsky, a.g.e., s. xxvii

¹³⁸ A.e., s. 2

¹³⁹ A.e., s. 35

olarak düşünülebilir.

4.1. Dil Gelişimin Aşama ve Fonksiyonları

Yukarıda da ifade edildiği üzere Piaget, kavramlarını düşünme üzerinden temellendirirken, Vygotsky konuşma üzerinden temellendirmiştir. Vygotsky, süreç temelli bir yaklaşım olarak sunduğu gelişimi şu şekilde açıklamaktadır: Sürecin hemen başında çocuğun ne düşüncesi ne de dili vardır. İlk başta, gördükleri üzerinden zihninde karmaşık düşünce yapıları oluşan çocuk, öncelikle kendi karmaşık yapısını anlamaya yoğunlaşmaktadır. Bu evrede o sadece kendinde şeydir (thing in itself) fakat henüz kendisi için (thing for itself) değildir. Yani çocuk, zihnindeki karmaşık yapılardan haberdarsa da diğer herkes için olduğu gibi kendisinin de ayırdında değildir.

Sosyal konuşma evresi çocuğun zihnindeki karmaşık yapıları düzene sokma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Vygotsky'ye göre çocuğun dış dünya ile bağ kurmaması, sosyalleşmeye eğilim göstermediği anlamına gelmemektedir. Çünkü sosyalleşme çocuğun içinde gerçekleşen bir süreçtir ve bu evrede diğerleriyle iletişim bir zorunluluk değildir.¹⁴⁰ Zihnindeki karmaşık yapıları düzene koymaya başlamasından itibaren çocuk benmerkezci konuşma evresine girer. Bir düzenlilik fikrine sahip olması bir anlamda kendinden de haberdar olmaya başladığının habercisidir. Benmerkezci konuşma evresindeki çocuk için iletişim hala bir zorunluluk değildir. Bu evreyi belirgin kılan özellik onun bir tür keşfetme süreci olmasıdır. Çocuğun konuşması genellikle kendisine yönelik ya da kendisinden bahseden ve herkesin duyabileceği şekilde yüksek sesli konuşmalardan ibarettir. Vygotsky'ye göre benmerkezci konuşma aslında sosyal konuşma ve iç konuşma arasında bir geçiş formu durumundadır.¹⁴¹ Soyut düşüncenin gelişimiyle birlikte benmerkezci konuşma iç konuşmaya dönüşmektedir. Bu evrede ise artık başkası için konuşma yani iletişim ortaya çıkmaktadır.¹⁴² Vygotsky için çocuğun sosyalleşmesi

¹⁴⁰ A.e., s. xxvii

¹⁴¹ A.e., s. xxxvi

¹⁴² Vygotsky, "iç konuşma"yı iletişime geçmiş konuşmanın (communicative speech) bir önceli

diğer kişilerin varlığından bağımsız bir şekilde gerçekleşebilirken iletişim için bir diğerinin olması zorunludur. Çünkü Vygotsky iletişim kavramını yalnızca diğerleri için kullanmaktadır (communication for others)¹⁴³ Sürecin sonucu olarak da iç konuşma sözel düşünceye dönüşür. Sözel düşünme çocuğun konuşmasının artık iletişim içerdiğini gösterir niteliktedir.¹⁴⁴

Bir bebek kendi sosyal varoluşunu oluşturmada önce algıladıklarını bir bütün olarak değerlendirir. Annesinin sesini sıklıkla duyduğu için bütünün bir parçası olarak o da ses çıkarmaya çalışır. Bir anlamda duyduğu sesler onu konuşma konusunda motive eder. Konuşmaya benzer sesler çıkarmaya başladığında bir başkasıyla değil kendisiyle konuşur fakat buna bir başkasını da dâhil ediyormuş, bir başkasıyla konuşuyormuş gibi *görünür*. Kendisi için ilk “diğeri” olan annesini fark ettikten sonra bütünlükten ayrılır ve kendi sosyal varoluşunu gerçekleştirmeye başlar.¹⁴⁵

Vygotsky, zekâ gelişimini açıklarken düşük ve yüksek olmak üzere ikiye ayırdığı “zihinsel fonksiyonlar”dan yararlanmaktadır.¹⁴⁶ Düşük (doğal) fonksiyonlar algı, hafıza, ilgi ve irade gibi fonksiyonlardır. İnsanların, kendine özgü sosyal amaçları ve yönetim araçlarını oluşturup organize ederlerken ihtiyaç duydukları fonksiyonları Vygotsky yüksek (kültürel) fonksiyon olarak adlandırır. Ona göre yüksek fonksiyonlar, düşük fonksiyonların gelişmiş bir versiyonu olarak düşünülebilir.¹⁴⁷ Vygotsky’nin psikolojik araçlar olarak gördüğü mimikler, dil ve işaret sistemleri düşük fonksiyonları yüksek fonksiyonlara dönüştürürken yüksek fonksiyonlar psikolojik araçlar sayesinde kurulan kişilerarası ilişkileri temsil ettiklerinden bireysel (individual) olanı dışarıda bırakırlar.¹⁴⁸ Öyle anlaşılmaktadır ki Vygotsky bu ayrım ile kişinin kendi kendisiyle kurduğu ilişki ile diğerleriyle kurduğu ilişkiler arasındaki özsel bir farka temas etmektedir. Vygotsky’nin araştırmalarına yön veren husus, çocuğun gelişiminde doğal fonksiyonlardan kültürel fonksiyonlara

saymaktadır.

¹⁴³ A.e., s. xxvi

¹⁴⁴ A.e., s. xxv

¹⁴⁵ A.e., s. xxvii

¹⁴⁶ A.e.,s. xxv

¹⁴⁷ A.e.

¹⁴⁸ A.e.,s. xxv-xxvi

geçişin nasıl gerçekleştiğini belirlemeye çalışmak olmuştur. Vygotsky'ye göre “dil bir zihinsel fonksiyondur ve düşüncelerimizi, davranışlarımızı diğer zihinsel fonksiyonlara dönüştürmemize eşlik eden psikolojik bir araçtır.”¹⁴⁹ Vygotsky'nin yaklaşımı dikkatle incelendiğinde onun, doğal fonksiyonların kültürel fonksiyonlara dönüşümünü bir tür evrim olarak değerlendirdiği söylenebilir. Ona göre bu dönüşümde birincil faktörler psikolojik araçlardır; dil bu faktörlerin şüphesiz en önemlisidir.¹⁵⁰ Vygotsky bir psikolojik araç olarak dilin önemine vurgu yaparken onun, bir öncelik sonralık ilişkisi olmadan, karşılıklı etkileşim kurduğu düşünmeyle birlikte geliştiğine işaret eder.¹⁵¹ Vygotsky için el ve kol ve yüz hareketleri ile konuşmaya çalışmak yani işaret dili, jestler ya da mimikler kullanmak bir çocuğun dilsel gelişiminin takibi açısından önemli izleklerdir. Vygotsky (y.n. düşünme gelişiminin evrelerine paralel bir biçimde), dil gelişiminin aşamalarını şu şekilde sıralar: “Kendinde mimik (gesture-in-itself), kendisi için mimik (gesture-for-oneself) ve başkaları için mimik (gesture-for-others).”¹⁵²

Kendinde mimik bir çocuğun süreç içerisinde değişen durumları/davranışları anlamak için kendi iç dünyasına yönelmesidir. Bu bakımdan sosyal konuşma dediğimiz evreye dâhildir. Başkaları için mimik ise bir çocuğun başkalarını kendi kurduğu hayatına dâhil ederek gösterdiği davranışlardır ve iletişimi gerektirmektedir.¹⁵³ Bir çocuk başkaları için mimik yapmaya başladığında kendisi için mimikten bir üst aşamaya geçerek iletişime girmek istediğini göstermiş olur. Örneğin; bir çocuk dondurma istemektedir. Fakat dondurma istediğini söylemez. Kolunu uzatır ve dondurmaya işaret eder. El ve kol hareketi ile sadece kendisinin varlığını kabul etmekten çıkar ve başkaları için-mimik kullanır. Böylelikle başkası ile iletişime geçmiş, o kişinin da varlığını hesaba kattığını göstermiş olur.

Hem kişilerarası iletişim hem de kişinin kendisiyle iletişimi Vygotsky'nin teorisinde oldukça önemli iki husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Vygotsky'ye göre üçüncü evre olan başkaları için iletişim, bu iki iletişim biçiminden, dilin gramer ve

¹⁴⁹ A.e., s. xxxi

¹⁵⁰ A.e., s. xxv

¹⁵¹ A.e., s. xxxi

¹⁵² A.e., s. xxvii

¹⁵³ A.e., s. 68

sentaks özelliklerini barındırıyor olması itibariyle daha gelişmiş bir evredir. Çünkü “kültürel olarak tasdik edilmiş sembolik sistemler bireysel sözel düşüncüyü model alırlar; böylelikle kültür psikolojik olarak bireyselleştirilmiş bir form olarak karşımıza çıkar.”¹⁵⁴

4.2. Düşünmenin ve Konuşmanın Kökeni ve İlerleyişi

Vygotsky temel argümanını, dil ve düşüncenin kökeni üzerine yaptığı değerlendirmelerle desteklemiştir. Ona göre dil ile düşüncenin gelişimi paralel bir şekilde ilerlemez; birbirinden ayrı (divergent) olarak ilerler.¹⁵⁵ Vygotsky dil ile düşünce gelişiminin farklı çizgiler üzerinde ilerlediğini göstermek için öncelikle (Wolfgang) Köhler (1887-1967) ile (Robert) Yerkes’in (1876-1956) şempanzeler^{156, 157} üzerinde yaptıkları çalışmaları ele alır. Köhler ve Yerkes’in tespitlerine göre “şempanzeler her ne kadar insanlar gibi zihinsel davranışlar gösterebilirler de konuşmadan yoksundurlar; sesi örnek alıp taklit etme yetisine sahip olmadıklarından, ne kadar etkin öğretim teknikleri kullanılırsa kullanılsın insana benzer bir şekilde konuşturulabilmeleri mümkün değildir”.¹⁵⁸ Ancak şempanzeler düşüncelerini imge olarak kurma, işaret dilini anlama yetisine sahip olup başkalarının mimiklerini taklit edebilme yetisine sahiptirler.¹⁵⁹ Diğer bir taraftan (hiçbir farkındalık potansiyeli olmayan) papağanlar dile dökme kabiliyetine sahiptirler. Ne duyarlarsa tekrar edebilirler. Şempanzede olmayan taklit yeteneği, papağanlarda bir hayli gelişmiştir. Ancak Vygotsky için¹⁶⁰ dili mümkün kılan şey ses değildir. Vygotsky, ses taklit etme yetisi olmadan da dilin kullanılabildiğini, şempanzelerin, insanlarınki gibi olmasa da birbirleriyle iletişimlerini mümkün kılan bir dile sahip olduklarını iddia etmektedir.¹⁶¹

¹⁵⁴ A.e., s. xxxvi-xxxvii

¹⁵⁵ A.e., s. 68

¹⁵⁶ W. Tecumseh Fitch, **Evolution of Language**, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 13

¹⁵⁷ Şempanze, genetik ve evrimsel açıdan insanlara en yakın türdür.

¹⁵⁸ Lev Vygotsky, a.g.e., s. 74

¹⁵⁹ A.e., s. 69

¹⁶⁰ Vygotsky’nin bu görüşü Levy-Bruhl’dan (1857-1939) aldığı bilinmektedir.

¹⁶¹ A.e., s. 78

Hayvanlarda bizimkilere benzer sözel ifadelerin olmaması, anlama veya anlamı açıklama gibi bir çaba içerisinde olmamalarından kaynaklanabilir. Bu canlılar imgelerle iş görebilirler; sadece davranış ve işaretlerle haberleşebilirler. Dili kullanmak gramatik bir sistemi içerisinde barındıran bir koordinasyon gerektirmekteyse de hayvanlar iletişimlerinde bu türden bir zorunluluk hissetmezler. Sayıları öğrenebilirler, nesneleri sayabilirlerse de sayıları anlamlandıramazlar. Öğrenme kapasitesi dili kullanma yetisinden farklıdır. Bir kavramı öğrenebilseler dahi o kavramı ele alıp hakkında bir şey söyleyemezler yani kavramı kavramaktan yoksundurlar. Kendi içlerinde sosyalleşemeyen canlılar kendilerin farkında bile değildirler. Vygotsky'nin de işaret ettiği şekliyle, insana özgü dilin öğrenilmesi bu farkındalığa erişilmesiyle başlayan bir süreçtir.

Köhler ve Yerkes'in şempanzeler üzerine yaptıkları diğer bir çalışma da Vygotsky'nin görüşlerinin şekillenmesinde bir hayli etkili olmuştur. Bu maymunların dil ve akıl yetileri üzerinde yapılan çalışmalar ışığında Vygotsky, düşünme ve dilin farklı genetik kökenlere sahip olduğunu, hayvan dünyasında insansı zihne giden yolla insansı konuşmaya giden yolun yani düşünce ve konuşma süreçlerinin aynı kökten gelmediğini, düşünme ile söz arasında herhangi bir bağlantı olmadığını ve bunların gelişim süreçlerinin birbirlerinden bağımsız olduğunu göstermeye çalışmıştır.¹⁶² Vygotsky bu konudaki görüşlerini şu şekilde sıralar:

- Düşünme ve konuşma farklı genetik köklere sahiptir.
- Bu iki fonksiyon farklı doğrultularda ve birbirlerinden bağımsız olarak gelişmektedir.
- Soy oluşumu bakımından aralarında açık seçik ve sabit bir karşılıklı ilişki yoktur.
- İnsansı maymunlar (andropoid) bazı bakımlardan insaninkine benzer bir zeka göstermekteyseler de dilleri itibariyle insanlardan bütünüyle farklı özellikler göstermektedirler.
- İnsansı maymunlar, insanlardaki dil ve düşünce arasındaki uygunluk imkânından yoksundurlar.
- Düşünme ve konuşmaya soy gelişim açısından bakıldığında, düşünmenin gelişmesinde dil-öncesi bir aşamanın, konuşmanın gelişiminde ise ise zihin-öncesi bir aşamanın varlığı açıkça görülmektedir.¹⁶³

¹⁶² A.e., s. 79

¹⁶³ A.e.

- Bu ikisi belirli bir zamanda birbirlerinden bağımsız olarak iki farklı yol izlemektedirler.
- Belirli bir noktada bu doğrular buluşur ve bunun üzerine düşünme sözel (verbal), konuşma ise mantıksal hale gelir.¹⁶⁴

4.3. Kavram ve Kelime Oluşumunun Süreçleri

Somut nesne isimlerinden çocuklar ve yetişkinler aynı şeyi anlamaktadırlar. Fakat nesne soyut olduğunda onu ifade eden kelimenin anlamı bulanıklaşmaktadır. İnsanlar arasında gündelik dilde sıkça kullanılsalar bile bazı temel terimlerin (özgürlük, adalet, iyilik vb.) zihinlerdeki karşılığı herkes için aynı olmayabilmektedir. Böyle durumlarda insan zihninin, kelimeleri tanımlama konusunda bir tür yaratıcılık gösterdiği söylenebilir.

Vygotsky, kelimenin anlamının ortaya çıkışını, geliştirilme ve bağlama yerleştirilme olarak adlandırdığı aşamalar üzerinden açıklamaya çalışır:

Bir kelimenin anlamı geliştirilmiş bir kavrama gönderimde bulunurken, anlamlandırılması konuşmanın bağlamına göre değişir. Kelimenin anlamlandırılması dış dünya tarafından kişinin bilinci içerisinde harekete geçirilmiş bütün psikolojik durumların toplamıdır. Anlam ise anlamlandırılmanın kısımlarından birisidir; sabit ve kesin olan kısmı. Bir kelime anlamını, kendisini gösterdiği bağlamdan edinir, başka bağlamlarda ise anlamlandırılması değişir.¹⁶⁵

Bu bakımdan Vygotsky, anlamın kurulmasında bağlamın etken faktör olduğunu öne sürerek bağlam değiştiği takdirde anlamın da değişeceğine imler. Ayrıca psikolojik durumların da kelimenin anlamlandırılmasında, ve bağlamın kurulmasında diğer bir etken olduğu görülmektedir.

Anlam, (meaning) düşüncenin bir edimidir. “Bir kelimenin anlamı ise hem

¹⁶⁴ A.e., s. 83

¹⁶⁵ A.e., s. xxxvii

düşünce hem de konuşmadır.”¹⁶⁶ Anlam bize verilen, anlamlandırma (sense) ise iç deneyimlerimiz ölçüsünde kurulan bir yapıdır. Bir kelimenin anlamı sosyalleşme evresinde, anlamlandırılması ise sosyal düşünce ile sözel düşüncenin birbirinden ayrılmaya başladığı evrede ortaya çıkar. Bir kelimenin anlamlandırılması bilişsel süreçler içerisinde geliştirilebilirse de kelimenin anlamı sabittir.

Vygotsky, çocukların iki karşıt kavram için aynı kelimeyi kullanabildiklerini tespit etmiştir. Örnek olarak onlar hem *önceyi* hem de *sonrayı* ifade etmek için “önce” kelimesini, hem *yarını* hem *dünü* ifade etmek için “yarın” kelimesini kullanabilmektedirler.¹⁶⁷ Diğer taraftan Vygotsky, Latince, İbranice, Çince gibi antik dillerde de karşıt anlamlara gelen iki durumun tek bir kelime ile ifade edilebildiğini söylemektedir. Örneğin Latince’de hem yükseği hem de derini ifade eden ortak bir kelime vardır.¹⁶⁸ Bu türden örnekler, yetişkinlerin kullandığı dil ile çocukların kullandığı dilin, kuruluş ve işleyişleri itibarıyla çok da farklı olmadığının bir göstergesi durumundadırlar.

Dilbilimi bir kelimenin anlamı (sense) ile onun işaret ettiği şeyi (reference) birbirinden ayırmaktadır.^{169,170} Herhangi bir kelimenin tek bir anlamı varken birden çok şeyi gösterebilir ya da sadece bir gösterimi varken birden çok anlam taşıyabilir. Vygotsky “anlam” ile “işaret edilen şey” arasındaki ayrımı sağır çocukların anlam oluşturmalarına dair şu örnek üzerinden daha açık kılmaya çalışır: Eğer dişimizi gösterirsek sağır bir çocuk için bu üç anlama gelebilir: “beyaz”, “sert” ve “diş”.¹⁷¹ Burada “anlam” ancak bağlamdan çıkartılabilir. Vygotsky için çocuk ile yetişkin, kelimenin temsil ettiği şey konusunda uyuşabilirlerken aynı durum anlam için söz konusu olmayabilir.¹⁷² Bunun temel sebebi ise çocukların durumsal, yetişkinlerin ise

¹⁶⁶ A.e., s. 6

¹⁶⁷ A.e., s. 128

¹⁶⁸ A.e.

¹⁷¹ Bu ayrım daha önce Frege tarafından yapılmıştır.

¹⁷⁰ Anlam resmin kendisi, gönderim ise adın gösterdiği şeydir. Gönderimler aynı olsa da anlam farklı olabilir ya da anlam aynıken gönderimler farklı olabilir. Buradaki farklılıklar yaşama, davranış biçimine bağlı farklı anlamlandırmadan kaynaklanmaktadır. Örneğin akşam yıldızı ile sabahyıldızının anlamları farklıysa da gönderimleri aynıdır yani Venüs gezegenidir. Bazı kelimelerin gönderimleri farklı farklıysa da anlamları aynıdır: Mutlu, mesut, bahtiyar vb. eş anlamlı kelimeler için olduğu gibi.

¹⁷¹ A.e.,s. 134

¹⁷² A.e.,s. 131

kavramsal konuşmasıdır.¹⁷³

Çocukların zihninde kavramlar erken dönemlerden itibaren oluşmakta ancak çocuk olgunlaştıkça daha belirgin hale dönüşmektedirler. Vygotsky kavramları bu sürece bağlı olarak ikiye ayırır: “Gerçek kavramlar (real concepts) ve sahte kavramlar (pseudoconcepts).”¹⁷⁴ Çocuğun, gelişiminin erken dönemlerinde, kafasındaki kavramlarla gerçeklik arasındaki ilişkiyi henüz tam olarak keşfettiği söylenemez. Bu dönemde, çocuğun öğrenmiş olduğu bir kelimeyi diğer kelimelerden ayırabilme yetisinin gelişmeye başlaması nedeniyledir ki zihninde kavrama dair bir resim oluştuğu söylenebilir.¹⁷⁵ Vygotsky’ye göre, düşüncenin gelişimi dilsel araçlar ve çocuğun sosyo-kültürel deneyimi tarafından belirlenmektedir. İç konuşmanın gelişmesi esas olarak dış etkenlere bağlıdır; yine buna bağlı olarak Vygotsky, çocukların konuşmada özgür olamayacaklarını çünkü ebeveynlerinin konuşmalarından etkilendiklerini ifade etmektedir.¹⁷⁶ Çocuklar kullandıkları kelimelerin anlamlarını ebeveynlerinden öğrenmektedirler. Çocuğun konuşması, ebeveyninin konuşmalarının taklidiyle bütünleşen bir etkinliktir. Gerçek kavramların kelimeler olmadan meydana gelmesi mümkün değildir; sahte kavramlar çocuğun gerçek kavramları kullanması için zihnindeki karmaşık yapılar arasında bir bağ görevi üstlenmektedir.¹⁷⁷

Vygotsky, çocuğun kavramları, (y.n. düşünce ve dil gelişiminin evrelerine paralel olarak tanımlandığı anlaşılan) kendinde kavram (concept-in-itself), diğerleri için kavram (concept-for-other) ve kendisi için kavram (concept-for-myself) olarak adlandırdığı evreler içerisinde edindiğini düşünmektedir.¹⁷⁸ Kendinde kavram ve diğerleri için kavram sahte kavramlar içerisinde sunulmaktadır; bunlar gerçek kavramların gelişiminde önkoşuldurlar ve kendisi için kavramdan önce gelirler.¹⁷⁹ Kendinde kavram ile kastedilen, çocuğun kendisinde oluşturduğu kavramlar değil ebeveyn tarafından öğretilen ancak vücuda getirilişi çocuk tarafından

¹⁷³ A.e., s. 133

¹⁷⁴ A.e., s. 106

¹⁷⁵ A.e., s. 97

¹⁷⁶ A.e., s. 94

¹⁷⁷ A.e., s. 123

¹⁷⁸ A.e., s. 124

¹⁷⁹ A.e., s. 124

gerçekleştirilen kavramlardır. Diğerleri için kavram, çocuğun zihninde artık başkalarının da varolduğu yani iletişimin sağlandığı ancak hala kendisi için kavram oluşturamadığı bir evredir. Çocuk ancak kendisi için kavram evresinde gerçek kavramlar geliştirebilecek, diğerleriyle etkileşime kendisinin bilincinde olarak girebilecektir.

Çocuk kendisi için kavram geliştirirken, zihninde karmaşık düşünceler oluşur. Ancak bu düşünceler yetişkinlere yabancıdır. Çocuklar konuşmaları ebeveynlerinden duyduklarından, kendi zihinlerindeki karmaşık düşünceleri dile dökmek yerine, ebeveynlerinin konuştukları gibi konuşmaktadırlar. Vygotsky'ye göre “Eğer çocuk dışarıdan bir konuşmaya maruz kalmasaydı, kendi konuşmasını yaratabilirdi. Çünkü çocuk zihninde karmaşık düşüncelere sahiptir. Bu düşünceleri düzene sokan şey ebeveynlerinin konuşmasıdır.”¹⁸⁰

Vygotsky yukarıda daha önce bahsedilen genelleme kavramını çocukların kullandıkları ilk kelimeleri (sahte kavramlar) açıklamak için de kullanır. Genel terimler kelime öğrenmek açısından özel adlardan önce gelirler. Genel terim öğrenildikten sonra çocuk, genel terimin altına özel adları yerleştirir. Örneğin; çocuk eğer önce çiçek kelimesini öğrendiyse, hangi çiçeği görürse görsün –gül, papatya, zambak fark etmez -ona çiçek diyecektir. Kazara “gül”kelimesini öğrendiyse, gördüğü bütün çiçeklere gül diyecektir çünkü zihninde, ilgili türe ilişkin genel terimi gül olarak kurmuştur.¹⁸¹

Vygotsky eğitim ile gelişimin doğru orantılı olduğunu düşünmekte bu tür bir ilişkinin dil (language) ile düşünce (thought) arasında da olduğunu varsaymakta ayrıca dilin gelişiminde eğitimin çok önemli bir rol oynadığını düşünmektedir. Örneğin; Vygotsky 0-6 yaş arasında anaokuluna giden ve gitmeyen çocukları, kullandıkları kelimeler ve düşüncelerini ifade ediş tarzları itibarıyla karşılaştırdığında anaokuluna gidenlerin daha gelişmiş bir zekâyâ sahip olduklarını tespit etmiştir.¹⁸² Ona göre anaokuluna gitmeyen çocuk yeterince kelime öğrenemediğinden kendi içinde sosyalleşemez; gördüğü, algıladığı şeyleri tariflemek için yetersiz kaldığından,

¹⁸⁰ A.e.,s. 122

¹⁸¹ A.e.,s. 143

¹⁸² A.e.,s. xxvii

onlara ilişkin şeyleri kurgularken de sorun yaşar ve dolayısıyla zekâ açısından bir ilerleme kaydedemez. Bu durum ileriki dönemde iç deneyimlerini diğerlerine aktarırken de zorluk yaşamasına sebep olur.

Vygotsky çocuğun konuşmasının daha yüksek bir seviyeye, yazmakla geçtiğini düşünmektedir.¹⁸³ Bu yargısını doğrulamak için bu defa, okul öncesi çocuklar yerine okullu çocuklar üzerinde çalışmıştır. İlkokul seviyesindeki çocukların sınıf farklılığında gelişen dilsel seviyelerine bakmış, kullanımları itibariyle *rağmen*'in *çünkü*'den daha zor bir kelime olduğu varsayımı ile yaptığı incelemelerde şu sonuçları elde etmiştir.¹⁸⁴

	İkinci sınıf (%)	Dördüncü sınıf (%)
<i>Çünkü</i> ile tamamlanan yazılar:		
Bilimsel kavramlarda	79.7	81.8
Spontane kavramlarda	59.0	81.3
<i>Rağmen</i> ile tamamlanan yazılar:		
Bilimsel kavramlarda	21.3	79.5
Spontane kavramlarda	16.2	65.5

Okula başlamasıyla birlikte gündelik olanlarının yanında bilimsel kavramları da öğrenmeye başlayan çocuk için özellikle bilimsel olanların anlamlarını kavramanın bir hayli zaman aldığını belirten Vygotsky her şeye rağmen bunların, kendiliğinden (spontaneous) öğrenilen kavramlardan daha kolay kavrandığı

¹⁸³ A.e., s. 184

¹⁸⁴ A.e., s. 146

düşüncesindedir. Çünkü kendiliğinden öğrenilen kavramları çocuk doğal olarak aktif bir rol oynayarak, kendi başına içsel bir deneyimle kavramak durumundayken, bilimsel olanları belirli bir süreç içerisinde, sistematik bir şekilde ve bir öğretmen aracılığıyla edinmektedir.¹⁸⁵ Bu bakımdan bir çocuğun konuşmasının sadece yaşıyla ilgili olmadığı, kendisini çevreleyen koşulların da (okul vb.) önemli olduğu görülmektedir. 7 ya da 8 yaşına kadar bir çocuk gerçeklik içinde yaşamadan hala otistik düşünce içinde olabilir. Çocuk okul içerisinde düzenli bir şekilde bilgi edinirken, evde düzensiz aralıklarla öğrenebilir, bu da gelişim aralığının değişimini gösterir. Bu durum Vygotsky'nin şu sözleriyle daha anlaşılır kılınmaktadır: “Bir çocuğun benmerkezciliği onun mantığının bazı özelliklerine geçiş sağlayan kesin bir bilinçsizlik içerir. Okul çağı ise benmerkezci düşünceden iletişime geçen düşünceye giden bir eşiktir.”¹⁸⁶

Dilin gelişim hızını ve derecesini belirleyen önemli bir husus çocuğun dili öğrenmesini ve kullanmasını sağlayan organlarının sağlığıdır. Sağır ve dilsiz çocuklarda dilin gelişimi hiç şüphe yok ki sağlıklı çocuklara göre bir hayli geride kalmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Vygotsky'ye göre aslında dilin sese ihtiyacı yoktur. İlkel insanlarda dilsel sesin keşfinden çok önceleri ifadeler için mimikler önemli bir rol oynamıştır.¹⁸⁷ Şempanzelerde kelimeler için seslerin kullanımı yerine mimiklerin kullanılması bu durumu çağrıştıracı bir örnektir. Sağır ve dilsiz çocuklar her ne kadar konuşmanın keşfini deneyimleyemeseler de zamanla dilsel bir gelişim gösterebilirler.¹⁸⁸ İşitme engelli bir çocuğun konuşmuyor oluşu onun dil mefhumundan yoksun olduğu anlamına gelmez. Çocuk duymuyorsa ya da ses olarak taklit edeceği hiçbir şeye sahip değilse bile gördüğü nesnelerle sosyalleşiyor olabilir. Vygotsky'in tespitine göre çocuklar ilk konuşma deneyinde, önce gördükleri nesnelere daha sonra ise duydukları nesnelere cevap verirler.Örneğin öncelikle oyuncaklara vb. şeylere, sonraları köpek havlaması ya da saat tıkırtısı gibi bir takım seslere dikkati çevirir ve işaret ederler.¹⁸⁹ Bu nedenledir ki sosyalleşmesi için gereken nesnelerle ilişki kurmaktan mahrum görme engelli bir çocuk dili, sağır

¹⁸⁵ A.e., s. 148

¹⁸⁶ A.e., s. 24

¹⁸⁷ A.e., s. 75

¹⁸⁸ A.e., s. 93

¹⁸⁹ A.e., s. 126-127

olan çocuğa göre daha yavaş öğrenmektedir. Öyleyse çocuğun gördüğü nesnelere tepki vermesi bile dil mefhumuna sahip olduğunun bir göstergesi olarak düşünülmelidir.

Vygotsky, kendinde düşünce (thought-in-itself) karmaşık (complex) bir yapıda olduğundan çocuğun da karmaşık bir şekilde düşündüğünü iddia eder. Bu karmaşık yapıda düşünceyi düzene sokacak, ona biçim verecek, çocuğa gelişim süreci içerisinde gerçekliği sunacak olan şey dildir. Vygotsky'nin ifadesiyle “Düşünce, kelimeler sayesinde vücut bulur.”¹⁹⁰ Vygotsky için kelimeler ile düşüncenin benzerliğinden değil, ancak onların ilişkisinden bahsedebiliriz. Ancak bu ilişki zamanla değişir çünkü kelimenin dinamik bir yapısı vardır; kelimenin anlamı sabit değil hareketlidir.¹⁹¹

4.4. Sosyokültürel Teori

Dilbilimciler tarafından belirlenmiş, dil gelişimine ilişkin aşamalar, Vygotsky'ye göre çocuğun gelişiminde de karşımıza çıkar. İlk aşamada konuşma ağlamakla ya da içgüdülerle eşdeğerdir. İkinci aşamada çocuk annesinin varlığını fark etmesinden ötürü kendi ağlamasını da keşfeder. Vygotsky'nin kendi sözleriyle “Çocuğun ağlamasında bir mana vardır: Bu anne ile çocuk arasında anlaşılabilir bir şeyin olduğunu gösterir.”¹⁹² Bu aşamada her ne kadar ağlamak bir anlama karşılık gelse de konuşma eylemi henüz gerçekleşmemiştir. Üçüncü aşama ise kullanılan dilin onu kullananlar tarafından paylaşılması olarak ifade edilmektedir.¹⁹³

Vygotsky'ye göre dilin iki katmanı vardır: İlki, dilin insanların sosyal düzen kurmak için kullandıkları bir araç, ikincisi ise düşünme aracı olmasıdır. Bu iki katman birbiriyle ilişki içindedir. Ona göre insanlar sözlü olarak düşünürler. Aslında düşünme kişinin kendisiyle konuşmasıdır. Konuşma olmadan bilinçten ve bilinçli olmaktan bahsedilemez.¹⁹⁴ Birbirleriyle iletişim haline geçebilirlerse dehayvanlar kendileri için yokturlar, dolayısıyla kendileriyle konuşma gereği duymazlar. Öyleyse

¹⁹⁰ A.e., s. 218

¹⁹¹ A.e., s. 217

¹⁹² René van der Veer and Jaan Valsiner, **Understanding Vygotsky: A Quest For Synthesis**, Basil Blackwell, Inc. Three Cambridge Center Cambridge, Massachusetts 02142 USA, 1991, s. 57

¹⁹³ A.e.

¹⁹⁴ A.e., s. 64

onlarda ne dilden ne de bilinçten bahsedilebilir.

Vygotsky, bütün öğrenme biçimlerinin sosyal olduğunu ve bu sosyal etkileşimin, imkânlar dâhilinde insanların düşünüş biçimini etkilediğini iddia eder. Bireylerin kendi başlarına neyi gerçekleştirebileceklerine bakmak yerine kooperatif bir şekilde nasıl bir aktivite gerçekleştireceklerine yoğunlaşmanın gerektiğini vurgular. Bu vurgu onun, **Yakınsal Gelişim Alanı** (YGA) (The Zone of Proximal Development, ZPD) adını verdiği modeli temellendirmektedir. Bu modeli Vygotsky, “Bağımsız bir şekilde problem çözme olarak belirlenen mevcut gelişim düzeyi ile daha yetenekli akranlarla işbirliği içinde ya da yetişkin gözetiminde gerçekleşen potansiyel gelişim düzeyi arasındaki mesafe”¹⁹⁵ olarak tanımlamıştır. Bu kurama göre gelişimin sağlanması -Vygotsky’nin diğer kuramlarına paralel bir şekilde- bir başkasının varlığıyla ilişkilidir.

Vygotsky’nin Yakınsal Gelişim Alanı’nı açıklayabilmek için iki kavrama ihtiyaç vardır: Bunlar, farklı ancak birbirleriyle ilişkili görünen “gelişim” ve “öğrenme” kavramlarıdır. Daha önceleri “gelişim” bireysel bir değişim, “öğrenme” ise diğerinin olmasını zorunlu kılan bir süreç olarak tanımlanmaktaydı. Oysa Vygotsky gelişimin, öğrenmenin gerçekleşmesi için bir önkoşul olduğu fikrine karşı çıkmış, bunların birlikte değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmiştir.¹⁹⁶ Çünkü ona göre öğrenme ve gelişim karşılıklı ilişki içerisinde. Vygotsky bu iki kavramın ilişkisi üzerinden Yakınsal Gelişim Alanı modelini açıklayarak **Sosyokültürel Teori** adını verdiği bir teori ortaya koymuştur. Bu teoriye göre birey kişilerarası sosyal ve kültürel faktörlerle etkileşime girerek gelişim gösterir. Sosyokültürel Teori (diğer adıyla kültürel-tarihi teori) için gelişimin anlaşılabilmesi, yüksek düzeyde düşünme ya da akıl yürütme gibi entelektüel bilinç aktivitelerine bakmayı gerektirir. Vygotsky’nin Sosyokültürel Teorisi daha sonraları, insan gelişimini anlamakla ilgilenen diğer disiplinlerce de önemli görülmüş ve geliştirilmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Lev Vygotsky, **Mind in Society, The Development of Higher Psychological Processes**, Ed. by. Michael Cole, Vera John-Steiner, Sylvia Scribner, Ellen Souberman, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1978, s. 86

¹⁹⁶ A.e., s. 90

¹⁹⁷ Vera John-Steiner and Holbrook Mahn, **Sociocultural Approaches to Learning and Development: A Vygotskian Framework**, Educational Psychologist, 31 (3/4), 191-206, Lawrence

Vygotsky'ye göre bireysel farklılıklar, çocukların gelişimi üzerinde etkili olan kültürlerin ve farklı olgunlaşma süreçlerinin bir sonucudur. Bu kültürel ve doğal katman sosyo-biyolojik gelişim ile şekillenmekte, bunlar birbirlerine geçip kaynaşmaktadır.¹⁹⁸ Vygotsky, kör ya da sağır olanların normal bir zihinsel gelişim potansiyeline sahip olduğunu savunmaktadır. Engellerin, çocukların zihinsel gelişimlerini değil sadece fiziki şartlarından dolayı sosyal ilişkilerini etkilediğini ifade etmektedir.¹⁹⁹ Bu bakımdan Vygotsky, bu çocukların gelişimindeki potansiyelin, yüksek psikolojik fonksiyon alanında araştırılması gerektiğinin altını çizer. Kültürel araçlar, yüksek fonksiyonların kullanımı doğrultusunda sosyal bir etkileşimle geliştiklerinden dolayı Vygotsky, Yakınsal Gelişim Alanı modelini yüksek zihinsel fonksiyonların bir mekanizması olarak tanımlar.²⁰⁰ Bireysel gelişimin sosyal etkileşim sayesinde nasıl yönlendirildiğini açıklayan Yakınsal Gelişim Alanı bu bağlamda toplumdaki kültürel değişiklikleri içselleştirmemizi sağlayan bir model olarak görülebilir.

Sosyokültürel Teori'ye göre öğrenmenin gerçekleşmesinde diğerlerinin zihniyle kurulan etkileşim, bireyin potansiyel gelişiminden çok daha fazlasını temsil etmekte, bireysel gelişim açısından büyük önem arzetmektedir. Ayrıca bu teori öğrenmenin sosyal ve kültürel bir yapı olduğunu göstermekte, bu yapının, sosyal etkileşim halindeki bireyin, içerisinde bulunduğu kültürü benimsenme sürecini (enculturation) bir öğrenme deneyimine dönüştürdüğünü iddia etmektedir.

Vygotsky'nin Sosyokültürel Teorisiesas olarak insanların yüksek zihinsel fonksiyonlarını ele alan, bunların kökeni ve gelişimini açıklamaya çalışan bir teoridir.²⁰¹ Ona göre yüksek ve düşük fonksiyonun kökeni ve doğası farklıdır. Düşük fonksiyonlar kökeni itibariyle tamamen biyolojikken yüksek fonksiyonlar tamamen sosyaldır. Algı gibi düşük zihinsel fonksiyonlar insanlarla hayvanlarda aynıdır ancak "yüksek zihinsel fonksiyonlar tıpkı bir meyve gibi düşük zihinsel fonksiyonların

Erlbaum Associates, Inc.,1996, s.192

¹⁹⁸ René van der Veer and Jaan Valsiner, a.g.e., s.70

¹⁹⁹ A.e., s.61-62

²⁰⁰ A.e., s.71

²⁰¹ Nikolai Veresov, **Introducing Cultural Historical Theory: Main Concepts And Principles Of Genetic Research Methodology**, КУЛЬТУРНОИСТОРИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ 4/2010, s. 83 (83-90)

olgunlaşmış olanlarıdır.”²⁰² Bu fikriyle Vygotsky geleneksel psikolojinin tam karşısında yer almaktadır. Çünkü geleneksel psikolojiye göre insan zihninin gelişimi iki ana grup olan biyolojik ve sosyal faktörden beslenen bir süreçken Vygotsky’ye göre biyolojik olandan sosyal olana doğru bir geçiş sürecidir.²⁰³ Vygotsky, içselleştirme (internalisation) kavramını, sosyal olandan bireysel olana geçişi açıklamak için kullanır. Her yüksek fonksiyon, içsel bir zihinsel fonksiyon olmadan önce dışsal yani sosyaldır. Zihinsel fonksiyonlar iki kişinin sosyal ilişkisi dâhilinde değerlendirilmelidir. Dolayısıyla sosyal ilişkiler bir alan değil, yüksek zihinsel fonksiyonların ortaya çıktığı bir seviye olarak görülmelidir.²⁰⁴

İnsanların çevresiyle ne tür bir ilişki kurduğu sorusu, Vygotsky’nin teorisin temel sebeplerinden birisi olarak gösterilmektedir: Söz konusu ilişki fiziksel midir, sosyal midir yoksa her ikisini de içeren bir olgu mudur?²⁰⁵ Bu soru üzerine yaptığı incelemeler onun, insanların hayvanlardan farklı bir tür olduğunu anlamasına yardımcı olacak fonksiyonları görmesini sağlamıştır. Vygotsky insanların çevresiyle olan ilişkisinin hem fiziksel hem sosyal olduğunu, bu iki durum arasında esaslı farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre fiziksel ilişki daha çok düşük psikolojik fonksiyonlarla ilgiliyken sosyal ilişki Yakınsal Gelişim Alanı’nın varlığıyla mümkündür. Örneğin primatların zekâları insanlar gibi gelişemez, çünkü onlarda Yakınsal Gelişim Alanı yoktur. Primatlar elbette antrenmanlarla birçok şey öğrenebilirler. Ancak bu onları daha zeki yapmaz. Primatlar gibi diğer hayvanlar da insanlar gibi öğrenme becerisinden yoksundurlar. İnsanın öğrenmesi kendine özgü sosyal bir doğaya sahiptir.²⁰⁶ Bu doğada “insan yapısı bireysel ve sosyal tarih arasındaki bağda kökleşmiş gelişimsel sürecin ürünü” olarak karşımıza çıkar.²⁰⁷ Vygotsky’nin çağdaşlarına göre dil, davranışsal bir alışkanlık ya da düşüncelerin bir kılıfı iken Vygotsky, dile farklı bir şekilde yaklaşır ve söz konusu

²⁰² A.y., s. 86 (83-90)

²⁰³ A.y., s. 84 (83-90)

²⁰⁴ A.y., s. 87 (83-90)

²⁰⁵ Lev Vygotsky, *Mind in Society, The Development of Higher Psychological Processes*, 1978, ed. by. Michael Cole, Vera John-Steiner, Sylvia Scribner, and Ellen Souberman, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, s. 19

²⁰⁶ A.e., s. 88

²⁰⁷ A.e., s. 30

sürece vurgu yaparak dili açıklar. İnsanın dil kapasitesi görevlerin üstesinden gelme, problemlere çözüm üretme, insanların kendi davranışlarının sorumluluğunu verme gibi beceriler sunar ve insan dilin bu iletişimsel ve bilişsel özellikleriyle hayvanlardan ayrılır.²⁰⁸

Daha öne de değindiğimiz üzere Sosyokültürel Teori öğrenme ve gelişim arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmaktadır.²⁰⁹ Vygotsky'nin sosyokültürel yaklaşımındaki temel görüş sosyal ve bireysel süreçlerin birbiriyle olan ilişkisi üzerinedir. Vygotsky, gelişimi, “içsel süreçlerin sosyal bir paylaşıma dönüşmesi” olarak tanımlar.²¹⁰ Bireysel ile sosyal süreçlerin bağlılığının doğası, Vygotsky'nin üç temel temasına bakılarak anlaşılabilir: a)Yüksek zihinsel fonksiyonlar içeren bireysel gelişimin kökeni sosyal kaynaklıdır. b) Sosyal ya da bireysel insan edimi, araçlar ve işaretlerle sağlanır. c) İlk iki temanın anlaşılabilmesi için genetiğe ve gelişime bakmak gerekir.²¹¹ Genetik fiziksel ilişkileri ortaya koyarken, gelişim sosyal ilişkileri ortaya koyar.

Öğrenme, çocuğun çevresindekilerle etkileşime girdiğinde faaliyete geçebilen içsel gelişim süreçlerini açığa çıkartır.²¹² Bu süreçler içselleştirildiğinde, çocuğun artık başkalarından bağımsız gelişiminin bir parçası olur. Bu durumda Vygotsky'ye göre gelişim süreçleri ile öğrenme süreçleri çakışmaz ancak gelişim, öğrenmeden sonra gelir. Bu dizilim Yakınsal Gelişim Alanı sonucunda oluşur. Bu durumda Yakınsal Gelişim Alanı, bireyin sadece bilişsel gelişimini değil ayrıca öğrenmeyi de içerisinde barındırır. İçselleştirme, insan zihni için biricik ve ayrıştırılamayacak kadar bütünleşmiş sosyal, kültürel süreçler içerir. Bunlar, temsili eylemler olarak algılanan içselleştirmenin, sosyal pratiklerde ve insan zihninde gerçekleştiği süreçlerdir.²¹³ Zihinsel fonksiyonların sosyal kökeni “bilişsellik” ve “hafıza” gibi kavramların tanımıyla açıklanabileceği savunulmaktaysa da Vygotsky, kültürü “psikolojik araçlar” ile açıklamakta²¹⁴, bunların bireysel değil, sosyokültürel evrimin ürünleri

²⁰⁸ A.e., s. 29

²⁰⁹ John Steiner, a.y., s. 191

²¹⁰ A.y., s. 191

²¹¹ A.y., s. 192

²¹² Vygotsky, a.g.e., s. 90

²¹³ John Steiner, a.y., s. 196

²¹⁴ James V.Wertsch, “L. S. Vygotsky and Contemporary Developmental Psychology”,

olduğunu iddia etmektedir.²¹⁵ Bu nedenledir ki bireylerdeki zihinsel fonksiyonlar, ancak sosyal kültürel süreçlerin kökeninin nereden geldiği açıklandığı takdirde anlaşılabilir. ²¹⁶ Vygotsky içingelişim ve öğrenmede yalnızca bireysel olan değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel faktörler de çok önemlidir.

Vygotsky, Yakınsal Gelişim Alanı ile öğrenimin nasıl gerçekleştiğini ve zekâyı açıklamaya çalışır. Ona göre öğrenim, potansiyel gelişim düzeyi ile sıkı sıkıya bağlıdır. ²¹⁷ Bu bakımdan Vygotsky, Yakınsal Gelişim Alanı'nı açıklamada zekâ gelişiminin evreleri olan “benmerkezci” ve “iç konuşma” kavramlarından yararlanır. Vygotsky'ye göre benmerkezci ve iç konuşma, bireyin zihinsel fonksiyonlarının sosyokültürel kökenlerini yansıtır: Benmerkezci konuşma dıştan iç konuşmaya doğru geçiş formu oluştururken iç konuşma sosyal etkileşimden gelerek insanların edimlerini planlamasını ve düzenlemesini sağlamaktadır. ²¹⁸ Benmerkezci konuşma, bir geçiş formu olması ve kendisi için iç konuşma olması itibarıyla diğerlerine göre ilkel bir konuşma durumundadır. ²¹⁹

Vygotsky'ye göre zekâ ve konuşma farklı genetik köklerden gelmekte ve farklı çizgilerde gelişmektedir. Maymunlar bazı durumlarda insana benzer bir zekâ belirtisi gösterebilir de –araç kullanımı gibi- dil kullanımı fonksiyonu bakımından farklılık arz etmektedirler. Köhler'in ²²⁰ şempanzesi için dil, düşüncenin bir aracı değilken homo sapiens'in dil, zekâ ve konuşmanın karşılıklı ilişkisi ile ilgilidir. ²²¹ Bu durumun doğal olandan kültürel olana geçiş olarak tanımlanması mümkündür. Bununla birlikte “dil, yalnızca ortak bir mülk olarak objektifliği değil, aynı zamanda her bir bireyin kendisini ortaya koyduğu bir subjektifliği barındırır. Bu ikirciklik bireyin iç konuşmasında da kendisini gösterir.” ²²² Birey bu subjektifliği Yakınsal

Developmental Psychology 1992. Vol. 28, No. 4. 548-557, Copyright 1992 by the American Psychological Association, Inc. 0012-1649/92, s. 548

²¹⁵ John Steiner, a.y., s. 193

²¹⁶ James V. Wertsch, a.y., s. 548

²¹⁷ A.y., s. 549

²¹⁸ A.y., s. 550

²¹⁹ Alex Kozulin, **Vygotsky's Psychology: A biography of Ideas**, Harvard University Press, the US, 2001, s. 174

²²⁰ W. Köhler (1887-1967): Şempanzelerin çözüm üretme becerilerini tespit etmeyi hedefleyen deneyleri ile ünlü Alman psikolog.

²²¹ A.e., s. 152-153

²²² A.e., s. 20

Gelişim Alanı'nın kendi içerisinde bir özellik olarak barındırdığı sosyal etkileşimin sağladığı öğrenim ile sürecin sunduğu gelişimde kazanır.

Yakınsal Gelişim Alanı, Vygotsky tarafından üç farklı bağlamda: a) Gelişimsel bağlamda çocuğun psikolojik fonksiyonlarının ortaya çıkışını açıklamak, b) Uygulama bağlamında çocuğun bireysel ve yardım alarak gösterdiği performans arasındaki farkı açıklamak, c) Öğretmen ya da başka araçlar tarafından çocuğa, her gün karşılaştığı kavramların dışında kalan bilimsel kavramların öğretildiği mecazi bir “alan”ı ifade etmek için kullanılmıştır.²²³ Öğretmenlerin ya da ebeveynlerin çocukları yönlendirme kalitesi çocuğun Yakınsal Gelişim Alanı'nın üst limitini belirlediğinden, bu alanın gelişiminde bir bilginin ehli olan ile olmayan arasındaki etkileşim son derece önemlidir. Yakınsal Gelişim Alanı, psikolojik fonksiyonları ve onlarla birleşen sosyal etkileşimleri tanımlamaya çalışır. Fonksiyonların gelişimine odaklanan bu yapı, çocuğun belirli bir dönemde mevcut ve gelişmekte olan fonksiyonlarının –zekâ gelişimi vb.- birbirleriyle olan ilişkisini açıklamak için uygun bir yoldur.²²⁴ Bilişsel ve dil fonksiyonlar sosyokültürel oluşumlardır ve okuldaki eğitimin fırsatlarından yararlandığı müddetçe çocuğun gelişim hızı artmaktadır. Yakınsal Gelişim Alanı, diğerlerinden bağımsız olarak büyüyen çocuğun fonksiyonlarının yetersiz olduğunu göstermektedir.

Vygotsky, Yakınsal Gelişim Alanı'nı kültürel gelişimin genel genetik yasası olarak tanımlamakta, psikolojik ve sosyal fonksiyon olarak ayırmaktadır. Psikolojik fonksiyonlar temelde “sosyal olarak paylaşılan” şey olarak ifade edilmiş ve bireysel mülk olarak görülmüştür.²²⁵ Vygotsky, kültür kelimesi ile belirli değil; genel, evrensel bir yapıya işaret eder.²²⁶ Ona göre bilişsel gelişim, kültürün benimsenme süreci için önemlidir; bireyler kültürlerini içselleştirdikleri takdirde gelişmektedir ve bu Yakınsal Gelişim Alanı'nın sağladığı etkileşimler sayesinde gerçekleşmektedir.²²⁷ Vygotsky, içselleştirme sürecine bireyin tutum ve davranışları bağlamında vurgu

²²³ Alex Kozulin, *Vygotsky's Educational Theory in Cultural Context*, Cambridge University Press, the US, 2003, s. 3

²²⁴ A.e., s. 50

²²⁵ A.e., s. 251

²²⁶ A.e., s. 441

²²⁷ Peter E. Doolittle, “Vygotsky's Zone of Proximal Development as a Theoretical Foundation for Cooperative Learning”, *Journal on Excellence in College Teaching*, 8 (1), 83-103, 1997, s.100

yapar. Bu süreç, insan psikolojisinin özelliklerini, sosyal köklü ve tarihi bir gelişim içerdiği için hayvanınkinden ayırır.²²⁸

Vygotsky'nin Sosyokültürel Teorisi'ne görebilen kişinin varlığıyla yüksek psikolojik fonksiyonları gelişen birey, kendini kavrama sürecini daha hızlı geçirmektedir. Oysa hayvanlar için yalnızca düşük fonksiyonlar söz konusu olabilmekte, diğerleriyle bir bilgi alışverişi sağlanamamaktadır. Dolayısıyla hayvanın kendisine de yönelebilmesi mümkün değildir. Onun kendisini kavrayabileceği bir alan yoktur. Bireyde ise Yakınsal Gelişim Alanının mevcut olduğu ve bilen diğeri ile ilişkiye girdiğinde öğrenmenin daha etkili bir biçime dönüştüğü görülmektedir. Sonuç olarak Vygotsky'nin eğitim ve psikoloji alanlarına yapmış olduğu bu önemli katkı yani Yakınsal Gelişim Alanı, dil ve düşünce arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilmesini sağlayan güçlü bir zemin durumundadır. Bu nedenledir ki dilbilim çalışmaları için de büyük önem taşımaktadır.

²²⁸ A.y., s. 84

5. Dil Edinim Teorileri

Çocukların, dili nasıl öğrendiklerini açıklamaya çalışan dil edinim teorileri üç ana kategoride değerlendirilmektedirler.²²⁹

1. Kelimelerin ve dilbilgisinin öğrenilmesindeki rolünü vurgulayan çevresel teoriler.
2. Dilbilgisini anlayıp kullanmada doğuştan bir yeteneğe sahip olduğumuzu öne süren (nativist) teoriler.
3. Dilin sosyal doğasını ve diğerleriyle olan etkileşimde bunun önemini vurgulayan sosyal etkileşim teorileri.

5.1. Çevresel Teoriler

Çocukların dili nasıl edindiklerine ilişkin ciddi çalışmalar yapan psikologlardan birisi olan Burrhus Frederic Skinner (1904-1990) bu konuda çevresel faktörlerin etkin olduğu sonucuna varmıştır.

Skinner, Amerikalı psikolog, davranışçı, yazar ve sosyal felsefecidir. Pennsylvania'da doğan Skinner, yazarlığa olan yönelimi ile New York'taki Hamilton Koleji'ne gitmiştir. Daha sonra 1926'da Harvard Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatından lisansını tamamlayan Skinner, Harvard'da olduğu süre içerisinde davranış alanında küçük gruplar halinde deneyler yapmaya başlamıştır. 1931'de Harvard'dan doktorasını almıştır ve deneysel çalışmalarının alanını genişleterek devam etmiştir. Daha sonra Minnesota ve Indiana Üniversitesi'nde ders vermiştir. Davraşçı psikolojide edimsel koşullanmayı ortaya koyan psikologdur. Ona göre insan davranışları sürekli tekrarlanan aynı davranışların sonucudur. Eğer sonuç kötüyse, davranışın tekrarlanmama olasılığı yüksektir. Eğer sonuç iyiye davranış

²²⁹ Nick Lund, a.g.e., s. 51

pekiştirilmiş olur. Skinner buna pekiştirme ilkesi adını vermiştir. 1958'den 1974'teki emekliliğine kadar Harvard Üniversitesi'nde psikoloji profesörü olarak çalışmıştır.²³⁰ Skinner, bütün davranışların etkin bir şey, bir pekiştirici (örn. klasik koşullanma vb.) sayesinde öğrenilebileceğini iddia etmektedir. Pekiştirici belirli bir davranışa eğilimi güçlendiren ve onun tekrarını sağlayan şeydir. Örneğin aç bir fareye ancak bir kaldırıcı ittiğinde yemek veriliyorsa, fare acıkınca yemeğe ulaşmak için kaldırıcı itmesi gerektiğini öğrenir. Bu deneydeki pekiştirici yemektir. Çoğu çalışma, katılımın ve övgünün bebekler ve çocuklar için güçlü bir pekiştirici olduğunu göstermiştir. Skinner, bebeklerin aguladıklarında ebeveynlerinin onlara karşılık vermesinin, bu davranışlarını pekiştirdiğini söyler.²³¹ Pekiştirici davranışlar bebeklerin agulamalarını tekrar etmelerini sağlamaktadır. Skinner'e göre dil de bir davranış biçimidir ve onun öğreniminde de yukarıda sözünü ettiğimiz iddiası geçerlidir.²³²

Skinner'a göre diğer çocuklara nispeten dil kullanım becerisi daha basit ve düşük olan çocukların diğer öğrenme kapasitelerinin de düşük olduğu görülmektedir. Örneğin konuşması düzgün ve akıcı olan çocuklar okula başladıklarında okumayı ve yazmayı kolayca ve kısa sürede öğrenirler. Fakat edindikleri dil henüz o kadar gelişmemiş olan çocuklar için okuma ve yazmayı öğrenme süreci daha uzun ve zorlu olmaktadır.²³³

Skinner, dil öğreniminde tepkilerin yansımali rolü ya da taklit üzerine dikkat çekmektedir. Çocuklar, yetişkinlerin bir konudaki olumlu ya da olumsuz tepkilerini yansıtarak, yani onları taklit ederek nesnelerin isimlerini öğrenebilirler. Örneğin bir yetişkin, ördeğe işaret edip “ördek” diyorsa ve çocuk da bunu taklit ediyorsa, sözcüğün öğrenimi pozitif bir şekilde pekiştirilmiş olur. Eğer çocuk güvercine işaret edip “ördek” derse, ebeveyn “Hayır, o ördek değil.” diyerek olumsuz bir tepki gösterecek, bu durum da çocuğun neyin ördek olduğunu öğrenmesine pekiştirici bir katkı sağlayacaktır. Skinner ayrıca çocukların kelimeleri farklı biçimlerde birleştirmek ya da bir cümleden ayırmak için de yansımali tepkileri kullanılabildiklerine işaret etmektedir. Örneğin; bir çocuk “Ayıcık ister misin?”

²³⁰ (Çevrimiçi) <http://www.muskingum.edu/~psych/psycweb/history/skinner.htm> (15 Ağustos 2014)

²³¹ Nick Lund, a.g.e., s. 52

²³² Nick Lund, a.g.e., s. 52

²³³ Burrhus Frederic Skinner, **Verbal Behavior**, New York, Appleton-Century-Croft, 1957, s. 78

sorusuna karşılık “Ayıcık istiyorum” demiş olmak için sadece “Ayıcık” sözcüğünü taklit edebilir. Nitekim her defasında çocuğa bu oyuncak verilirse ilgili durum pekiştirilir; çocuk ileriki zamanlarda da sadece “Ayıcık” diyerek bu oyuncuğı talep edebilir.²³⁴ Çocuğunun talebini “Ayıcık istiyorum” şeklinde dile getirebilmesi ise ancak ebeveynin çocuğı düzeltme konusunda ısrar etmesi ile mümkün olacaktır.

Her ne kadar Skinner’ın bu açıklaması mantıklı görünüyorsa da Chomsky’ye göre ebeveynlerin sistematik olarak çocuklar üzerinde dili pekiştirdiklerine dair çok fazla kanıt yoktur. Ona göre dil öğrenme sürecinde pekiştirme, ağır ilerlemesi ve dikkatli bir şekilde biçimlendirilmesi gereken bir süreç olmalıdır. Ebeveynlerin kelimeleri ve cümle yapılarını doğru bir şekilde öğretme konusunda yeterince hassas olmamaları, düzeltilmesi, öğretilmesinden daha zorlu hatalara sebebiyet verebilir. Çünkü kontrolsüz bir süreçte çocuklar, dili “yalan-yanlış” çok hızlı bir şekilde öğrenme eğilimindedirler.²³⁵ Çoğı araştırma ebeveynlerin, çocuklardaki dilbilgisi hatalarını görmezden geldiklerini ve sadece söyledikleri şeyin ne anlama geldiğini açıklamaya çalıştıklarını göstermektedir. Örneğin; bir “kuzu”ya “buzağı” diye seslenen bir çocuğı ebeveynleri düzeltirlerse de örneğin “üç elma” yerine “üç elmalar”²³⁶ diyen bir çocuğı düzeltme ihtiyacı hissetmezler; bu türden hataların düzeltilmesi durumunda dahi bu durum çocuk için küçük bir etki oluşturmaktadır. Nitekim çocuk genellikle ebeveynlerinin düzeltmelerine çok fazla itibar etmeyecek, sıklıkla görüldüğü üzere ilgili deyişe ilişkin kendi versiyonunu oluşturacaktır. Bu bakımdan Skinner’ın öğrenme teorisi çocukların dilbilgisini nasıl edindiklerini açıklamakta yetersizdir.²³⁷ Chomsky aslında öğrenme teorisinin dil gelişiminin evrenselliğini açıklayıp açıklayamayacağını da sorgulamaktadır.

Nick Lund’a²³⁸ göre çocuklar daha önce hiç duymadıkları cümleleri anlamayı ve kurmayı çok hızlı bir şekilde öğrenebilmektedirler. Bunu da daha önce duydukları

²³⁴ Nick Lund, a.g.e.,s. 53

²³⁵ A.e.

²³⁶ Orijinal metinde İngilizcede kuzunun tekili “sheep”, çoğılu da “sheep”tir. Çoğıl yaparken “s” getirmesi gerektiğini öğrenen çocuk genelleme yaparak sheeps diyecektir. Fakat bu durumu Türkçeye çevirdiğimizde tam bir karşılığı olamayacağından ötürü örnek bu şekilde değiştirilmiştir.

²³⁷ A.e.

²³⁸ Nick Lund , psikoloji ve zooloji alanında disiplinler arası çalışmaktadır. Görsel algı alanında doktora yapmıştır. Şu an halen Manchester Metropolitan Üniversite'sinde ders vermektedir.

şeylerden çıkarımla yapmaktadırlar.²³⁹ Örneğin İngilizcede geçmiş zamanda fiile “-ed” takısı getirildiğini öğrenen bir çocuk bütün fiillerin geçmiş hali için bu takıyı kullanır; çünkü henüz düzensiz fiilleri öğrenmemiştir.²⁴⁰ Buna rağmen ebeveyn bir yolunu bulup çocuğa doğru grameri öğretmek adına geri bildirim verir. Bunu da dilbilgisini hatalı kullandığını fark edebilmesi için çocuğun kurduğu cümlelerin neredeyse aynısını kurarak yapar. Bu öğretme süreci çocuktaki dilbilgisi mefhumunun gelişimi açısından da önemlidir. Örneğin:

Çocuk: O balığı vur-du-y-muş

Ebeveyn: O balığı vur-muş-tu.

Çocuk: Kocaayak nasıl doğ-du biliyor musun?

Ebeveyn: Hayır. Nasıl doğ-muş?²⁴¹

Ebeveynler çocuklarının öğrenmelerini kolaylaştırmak için genellikle özel bir dilsel form geliştirirler; yetişkinler gibi konuşamayan çocuklarıyla daha iyi bir iletişim sağladıklarına inandıklarından “bebek gibi” konuşurlar. Bu çocuk merkezli bir konuşma türü, bir “bebek dili” dir²⁴². Bu dilde kelimeler daha yavaş söylenmekte, cümleler sınırlı sayıda kelimelerle, daha kısa ve basit bir şekilde kurulmaktadırlar. Çocuk merkezli bu konuşma, çocuk büyüdükçe değişebilir; çocuğun dilsel kabiliyetini yansıtacak daha karmaşık bir hale dönüşebilir.²⁴³ Çocuklara dilbilgisinde yaptıkları hatalarda yapılan düzeltmeler geciktirilmediği sürece, çocuklar doğru olanı kısa sürede öğrenebilmektedirler.

Düşünüldüğünün tersine çocuk merkezli konuşma çoğu kültürde

²³⁹ A.e.

²⁴⁰ İngilizcede düzensiz fiiller geçmiş formunda -ed takısı almaz, başka bir biçime dönüşürler. Örneğin geçmiş ifade edilirken “walk”, “play” vb. düzenli fiiller “walked”, “played” olurlarken düzensiz bir fiil olan “go” “went”e dönüşür. “Goed” yanlış bir kullanımdır.

²⁴¹ A.e.

Orijinal örnekler:

1. Child: He SHOOTED the fish.
Adult: He SHOT the fish.
2. Child: Do you know how Big Foot was BORNED?
Adult: No, how was he BORN?

²⁴² Motherese

²⁴³ Nick Lund, a.g.e., s. 54

görülmekteyse de evrensel değildir. Örneğin Clifton Pye²⁴⁴ yaptığı araştırmalarla Maya kültüründe çocuk merkezli bir konuşma olmadığını tespit etmiştir.²⁴⁵ Bu durum dil ediniminde çocuk merkezli konuşmanın bir zorunluluk olmadığını göstermektedir. Lund'a göre çocuk merkezli konuşma bir takım problemler barındırmaktaysa da dil edinimi için yararlıdır. Çocuk merkezli konuşma, yararının görülmesi durumunda onu barındırmayan kültürlerde de ortaya çıkabilir.²⁴⁶

5.2. Nativist Teoriler

Nativist teoriler dil edinme yetisinin sonradan kazanılmadığını, çocukların, dili öğrenmeye hazır bir şekilde dünyaya geldiklerini iddia etmektedir. Aşağıda verilecek “Genie”²⁴⁷ örneği bu iddiayı destekler niteliktedir:

Genie'nin babası gürültüden hoşlanmayan bir insandır ve bu yüzden evde çok az konuşulabilmektedir. Televizyon ya da radyoları yoktur. Genie küçük bir odada her şeyden izole bir şekilde yaşamaktadır ve onunla irtibata geçen tek kişi annesidir ve o da sadece beslemek için. Genie daha sonra bakıma alındığı zaman, kelimeleri anlamasına rağmen dilsel yetiye dair çok az belirti göstermiştir. Daha sonraları her ne kadar yoğun bir biçimde dil eğitime tabii tutulduysa da Genie düzgün bir şekilde konuşmayı öğrenememiştir. Hatta çoğu çocuk için çok kolay bir takım gramatik yetenekleri bile edinememiştir. Kelimeleri söylemeyi ve cümle kurmayı öğrenmiştir fakat tıpkı ikinci bir dili çok az öğrenmiş birisi gibidir.²⁴⁸

Dili öğrenmesi gereken yaşta öğrenmediği ve zihnini de bu amaçla kullanmadığı için Genie'nin dil öğrenimi ile ilgili yetilerinde kısmi bir gerileme olmuş, bu nedenle öğrenmesi hem çok uzun sürmüştür hem de akıcı bir hale dönüşememiştir. Ancak bütün bu olumsuz durumlara rağmen Genie, kendisinde doğuştan var olan becerileri sayesinde, on dört yaşından sonra bile bir şekilde konuşmayı öğrenmiş, insanlarla konuşma dili üzerinden iletişim kurmayı

²⁴⁴ Clifton Pye, Kansas Üniversitesi'nde dilbilimi alanında Yardımcı Doçenttir. Amerikadaki farklı dillere ait çalışmaları ile tanınır. Özellikle Maya dilleri ile uğraşmıştır. İlk dil edinimi ve Maya dilinin edinimi ile ilgili çalışmıştır.

²⁴⁵ Clifton Pye, “An Ethnography of Mayan Speech to Children Working Papers in Child Language”, Journal of Child Language, 1986

²⁴⁶ Nick Lund, a.g.e., s. 56

²⁴⁷ A.e., s. 58

²⁴⁸ A.e., s. 59

başarmıştır.²⁴⁹ Çocukların, fiziksel gelişimlerinin olumsuz etkilendiği durumlarda, hem motor yetilerinin hem de dilsel yetilerinin gelişimi de ertelenmektedir. Bu çevresel bir şey değil bedensel ve zihinsel olgunlaşma ile ilgili bir durumdur. Susan Goldin-Meadow ve Heidi Feldman’ın dört farklı sağır çocuk üzerinde yaptığı araştırmalar, onların dil ediniminde işaret dilini, sağır olmayan çocukların konuşma dilini öğrenirken geçirdikleri aşamalara benzer aşamalarla edindiklerini göstermiştir. Ayrıca, henüz işaret dili öğretilmemiş ancak dil öğrenim yetilerinde sorun olmayan sağır çocukların, konuşma dilinin kullanımına benzer bir şekilde, kullandıkları işaretleri kendilerince birleştirerek bir takım kelimeler türettikleri görülmüştür.²⁵⁰

Yukarıda destekleyici örnekleri verilen bu görüşün en öne çıkan savunucusu Avram Noam Chomsky’dir (1928-)²⁵¹. Chomsky, dilbilimi, felsefe, bilişsel bilim ve mantık üzerine çalışan Amerikalı bir aktivisttir. Akademik çalışmalarının yanı sıra politik kimliğiyle de tanınmaktadır. Modern dilbiliminin babası olarak da adlandırılan Chomsky halen Massachusetts Teknoloji Enstitüsü’nde profesör olarak çalışmaktadır. Lisans, yüksek lisans ve doktorasını Pennsylvania Üniversitesi’nde yapmıştır. Evrensel gramer teorisini geliştirmiş olan Chomsky, çalışmaları ile dilbilimi ve bilişsel bilimler alanlarında etkili olmuştur.²⁵²

Ona göre bütün diller bir takım özellikleri paylaşmaktadırlar. “Evrensel dilbilimi” olarak adlandırdığı teorisi olanaklı tüm insan dillerinde ortak özelliklerin bulunduğunu savunur. Bir duruma ya da bir nesneye bir ad verilmesi buna örnek olarak gösterilebilir: Yer sarsıntısı “depresyon” adıyla ifade edilebileceği gibi “yer sallanıyor” şeklinde de tariflenebilir.

Chomsky, insanların doğuştan “dil edinimi aracı”²⁵³ olarak adlandırdığı bir mekanizmaya sahip olduğunu düşünmektedir. Bu araç sayesinde çocuklar öğrenmekte oldukları dilin gramerini, evrensel gramerden ayırt ederek

²⁴⁹ A.e.

²⁵⁰ A.e., s. 59

²⁵¹ A.e., s. 57

²⁵² (Çevrimiçi) <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199772810/obo-9780199772810-0142.xml> (15 Ağustos 2014)

²⁵³ Language acquisition device (LAD)

belirginleştirirler.²⁵⁴ Chomsky, çocukların ebeveynlerinden duydukları cümleleri doğru bir yapı içerisinde öğrenmelerini sağlayan şeyin sadece bu dil edinim aracı olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca dil edinim aracının insanlarda eşsiz olduğunu ve bu nedenle diğer hiçbir hayvanın dil kullanamadığını ya da dil kullanmak için eğitilemeyeceğini söylemektedir.²⁵⁵

Chomsky, daha önce de temas edildiği gibi her cümle için iki farklı seviye olduğunu düşünmektedir. İlk seviye cümle kurmak için kullandığımız ya da duyduğumuz kelimelerdir. Chomsky buna “yüzey yapı” (surface structure) adını verir. Diğer seviye ise cümlenin anlamıdır. Chomsky için bu “derin yapı” (deep structure) olarak adlandırılmalıdır.²⁵⁶ Chomsky’e göre, konuştuğumuz zaman bir görüş ya da düşünce -derin yapıdan yüzeye doğru- bir cümle içerisine taşınırken dinlediğimiz zaman -yüzey yapıdan derin yapıya doğru- anlamlı bir düşünceye dönüştürülmektedir.²⁵⁷ Ayrıca cümlelerin yapısı dönüşümsel gramer (transformational grammar) adı verilen bir araçla birinden diğerine dönüştürülebilmektedir. Chomsky, cümlelere ilişkin bu dönüşüm özelliğinin dil edinme aracının temel fonksiyonu olduğunu iddia eder.²⁵⁸ Örneğin 1. “Köpek, adamı takip etti” ile 2. “Adam köpek tarafından takip edildi” cümleleri yüzey yapıları itibarıyla birbirlerinden farklıdır. Aynı kelimelerden oluşuyorlarsa da ilki etken ikincisi edilgen çatıda kurulmuştur; dolayısıyla özne ve nesneleri farklıdır. Bu farklılığa rağmen her iki cümle de aynı derin yapıya sahiptir çünkü bize aynı anlamı sunmaktadır.²⁵⁹ Diğer bir taraftan bir yüzey yapısı farklı derin yapıya sahip olabilmektedir. Örneğin: “Birisinin, “bir adamın balık yediğini görüyorum.” dendiğini duyması”, o kişide, bir restoranın yanında yürüyor ya da denizde yüzüyor olmasına bağlı olarak değişen farklı çağrışımlara, dolayısıyla farklı derin yapılar sebep olacaktır.²⁶⁰

²⁵⁴ A.e., s. 57

²⁵⁵ A.e.

²⁵⁶ A.e.

²⁵⁷ A.e.

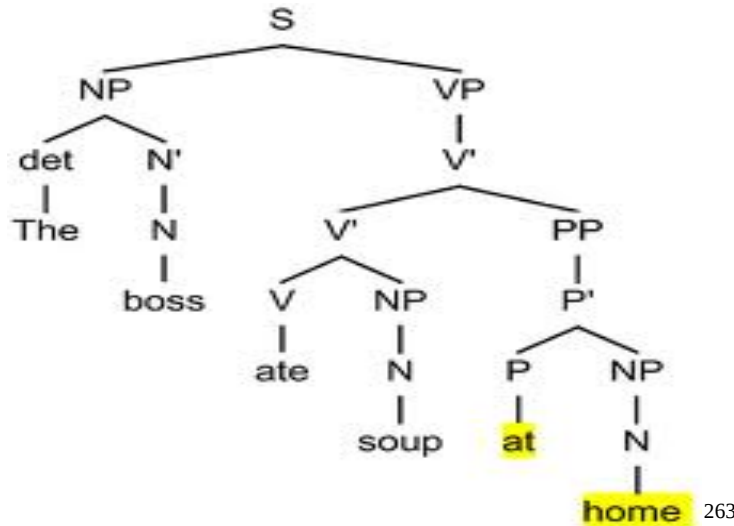
²⁵⁸ A.e., s. 58

²⁵⁹ 1. The dog chased the man. 2. The man was chased by the dog.

²⁶⁰ A.e., s. 57-58

Fonolojik yapı harflerin kelime içerisindeki okunuşları ile ilgilidir. İngilizcede bir harf, içerisinde yer aldığı kelimelere göre farklı şekillerde okunabilmektedir. Örneğin; “s” harfi “cats” kelimesi içerisinde “s” olarak, “dogs” kelimesi içerisinde “z” olarak, “horses” kelimesi içerisinde de “əz” olarak telaffuz edilir.²⁶¹ Türkçede bu duruma uygun olarak “e” harfi örnek gösterilebilir: Türkçede “e” harfi kelimeye bağlı olarak “açık” ya da “kapalı” telaffuz edilir. “Ben” kelimesi içerisindeki “e” harfi açık bir şekilde söylenirken, “benim” kelimesindeki “e” harfi kapalı bir şekilde söylenmektedir. İngilizcede hem ünlü hem ünsüz harfler kelime içerisinde farklı okunuşlara sahiplerken, Türkçede ünsüz harfler okunuş değişikliği göstermezler.

Sentaktik yapı ise kelimelerin cümle içerisindeki sıralanışı ile ilgilidir. Örneğin; “The boss ate soup at home.” (Patron evde çorba içti.) cümlesindeki sıralanış görüldüğü gibi Türkçede ve İngilizcede farklılık göstermektedir. Chomsky tarafından sentaktik yapıyı incelemek için kullanılan X-bar teorisi (X-bar theory) şu şekilde gösterilebilecek bir düzenektir:²⁶²

Şekil 4

²⁶¹ Ray Jackendoff, **Foundation of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution**, Oxford University Press, Inc. New York, 2002, s. 7

²⁶² A.e., s. 10

²⁶³ S-Sentence: Cümle, NP-Noun phrase: İsim cümlecigi, VP-Verb phrase: Fiil cümlecik, Det-Determiner: Belirleyici, N-Noun: İsim, V-Verb: Fiil, PP-Prepositional Phrase: Edat cümlecigi, Preposition: Edat.

Semantik yapıda durum biraz daha farklıdır. Sentaktik yapı incelenirken “durum, olay, konum, mekân, nesne, özellik” gibi faktörler göz önüne alınırken semantik yapıda kavramsal bileşenlerin arasında iki tür ilişki gözetilir: Bunlardan ilki fonksiyon-argüman yapısı (function-argument structure) ikincisi ise modifikasyondur (modification). Semantik yapının haritası sentaktik yapılar eklenerek genişletilebilir.²⁶⁴ Bu, üretici gramerde kabul edilen bir durumdur. Sentaktik yapıda iki farklı dal olan yüzey yapı fonoloji ile, derin yapı ise semantik ile ilgilidir.

Dönüşlülük zamirleri²⁶⁵ (reflexive pronouns) ya da basit zamirler²⁶⁶ (simple pronouns) sayesinde nesneler ya da özneler birbirlerine bağlanabilir ve isim cümlecikleri ya da fiil cümlecikleri oluşabilir. Bunlar anaförük elementler (anaphoric elements) olarak adlandırılırlar. Çünkü nesneyi tekrarlama gereğini ortadan kaldırmaktadırlar. Chomsky’ye göre anaförük elementler kendi başlarına sentaktik yapı arz etmektedirler.²⁶⁷

Joe adores himself. →himself: Joe²⁶⁸

Joe thinks that Fred adores himself. →himself: Fred²⁶⁹

Joe thinks that Fred adores him. →him: Joe²⁷⁰

“ve” bağlacı hem isimleri, hem sıfatları, hem cümleleri bağlayabilir.

Elma, portakal, muz ve kiraz yedik. (isimler bağlandı)

Bu büyük, yeni, rahat ve kırmızı bir binadır. (sıfatlar bağlandı)

Eve girdi, yemeğini yedi ve derslerine çalıştı. (cümleler bağlandı)

Chomsky her ne kadar evrensel bir grameri savunuyor olsa da, dillerin

²⁶⁴ A.e., s. 14-15

²⁶⁵ Kendim, kendi, kendisi vb.

²⁶⁶ Ben, bizi, bize vb.

²⁶⁷ A.e., s.17

²⁶⁸ Joe kendisine hayrandır. Kendisi: Joe

²⁶⁹ Joe Fred’in kendisine hayran olduğunu düşünür. Kendisi: Fred

²⁷⁰ Joe Fred’in ona hayran olduğunu düşünür. O: Joe

kendilerine has belirli parametrelerinin olduğunu da kabul etmektedir.²⁷¹ Ona göre dil edinimi, bu parametrelerin, ebeveynlerin konuşmaları sayesinde öğrenilen doğru versiyonlarından meydana gelmektedir.

Chomsky “Dil ve Zihin” adlı eserinde Wittgenstein sonrası yeni bir felsefi dilbilgisinin²⁷² yapısal dilbilim ile sentezlenerek nasıl kurulabileceği üzerinde durur. Ona göre bu sentezin, zihin bilimi (nöroloji) yerine davranış biliminin (psikoloji) öne çıkartılarak yapılması gerekmektedir. Eğer doğa bilimleri kendilerini ölçüm bilimi olarak tanımlıyorlarsa dile ilişkin böyle bir bilimin geliştirilebilmesi mümkün müdür? Chomsky için bu soru yukarıdaki ayrımla yakından ilişkilidir. Chomsky’ye göre zihin ve davranış birbirlerinden türetilen unsurlar değildirler.²⁷³ “Davranış bilimi soyut zihinsel yapılardan çok uzaktır ve kendisini ölçülebilir nitelikteki davranışlarla açığa çıkarmaktadır. Oysa zihin bize ölçülebilir veriler sunmaz.” Davranış bilimi verilerle ve verilerin organizasyonu ile meşguldür. Dilbilimsel yapı hakkındaki çalışmalar ancak insan psikolojisi açısından incelendiğinde sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilir; insan doğası ancak bu şekilde çalışmaların merkezinde tutulabilir. İnsan doğası ve yetileri hakkında çalışanların tespitine göre engelli olmayan bütün insanlar kolaylıkla dil edinmektedirler. Klasik anlayışa göre dile ilişkin organları hasar görmüş insanlar bile en zeki maymunların yetilerinden çok daha ötesine sahiptirler. Bu durum Kartezyen felsefede de dile getirilen bir olgudur. Kartezyen düşünceye göre hayvanlar, onlara insana ait bütün fizyolojik imkânlar sunulsa dahi insan gibi üstün bir zekâ belirtisi gösteremeyeceklerdir. Bu düşünce bir bilim dalı olarak psikolojinin ortaya çıkışına ciddi bir zemin hazırlamıştır. Hayvanlar üzerinde yapılan geniş çaplı modern çalışmalar ise bu klasik anlayışa meydan okumaktadır. Chomsky’ye göre insan dili evriminin hayvan iletişim sistemlerinden hareketle açıklanmaya çalışılması problemlili bir yaklaşımdır.²⁷⁴ Son zamanlarda hayvan iletişimi ile ilgili yapılan çalışmalar bu varsayımı destekleyici kanıtlar sunmakta, diğer bir taraftan insan dilinin eşsiz bir olgu olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

²⁷¹ Principles and parameter theory (PPT)

²⁷² Philosophical grammar

²⁷³ Noam Chomsky, **Dil ve Zihin**, Bilgesu Yay., Çev. Ahmet Kocaman, Ankara, 2011, s.116

²⁷⁴ A.e., s.117

Chomsky'ye göre “Dil, insanın zihinsel süreçlerini ne derece yansıtır?” ya da “Düşüncenin karakteristik yanlarını nasıl biçimlendirir?” türünden sorular çağdaş Batı düşüncesinde kendilerine önemli bir yer edinmişlerdir. Bilimler dallara ayrılırlarken “dil” ile “zihin” hakkındaki bu türden soruların yeniden ortaya çıkması, günümüzde farklı dalların bu konular hakkında bir arada çalışmasını zorunlu kılmıştır. Zihnin doğasında bulunan iki temel özellik, “kavrayış” ve “istenç”tir. Bunlar dil kullanımının yaratıcı yanlarıdır. Zihnin doğasına dair ipuçları arayan Huarte (1529-1588), Latince zekâ yerine kullanılan “ingenio” sözcüğünün, “ortaya çıkartmak” (genero), “üretmek” (geno) gibi kelimelerle aynı köklerden geldiğini görmüştür.²⁷⁵ Zekâ ve anlama üretici bir güçtür. İnsan zekâsı kavramları, ilkeleri ve düşünceleri üretme, onları değişik biçimlerde anlatma yeteneğine sahiptir. Ayrıca Huarte, hayvan ile insan arasındaki ayrımı “uysal zekâ” ve “olağan zekâ” olarak tanımlar. “Uysal zekâ her şeyin kendisine duyularla iletildiği zekâdır. Olağan zekâ ise deneyici sınırlamaların epeyce ötesine ulaşır. Kendi içinde, kendi gücüyle, binlerce düşsel kavramı yaratır; bilginin dayanağı olan ilkeleri üretir. Bu görüş akılcı psikoloji ile dilbilime egemen olmuştur.”²⁷⁶

Chomsky'e göre felsefi dilbilgisi geleneğini başlatan yapıt Port-Royal'ın *Grammar*'idir; bu çalışma cümlelerden ²⁷⁷ yüzey yapısı ²⁷⁸ elde etmeye çalışmaktadır.²⁷⁹ Bu konuda yapılan çoğu çalışmalar yanlış tanımlamalar üzerinde durmuşlardır. Dili, Latin modeli uyarınca konuşma sesleri ile ilgilenmeyen, konuşmayı yazı ile karıştıran bir şey olarak tanımlamışlardır. Söz öbeği bir karmaşık idenin, cümle de bir dizi söz öbeğinin karşılığıdır. Böylelikle cümlenin yüzey yapısı elde edilebilir. Klasik örnek verilecek olursa “**Görünmez Tanrı görünen dünyayı**

²⁷⁵ A.e., s. 35

²⁷⁶ A.e., s. 35

²⁷⁷ Bazı Türkçe metinlerde “tümce” kelimesi kullanılmaktaysa da biz “cümle”yi kullanmayı tercih ettik.

²⁷⁸ “Dil göstergelerden oluştuğuna göre yüzey yapı, “gösteren”; derin yapı, “gösterilen” yan olarak görülür. Yüzey yapı, dilin gözle görülen, kulakla duyulan somut yanını oluştururken derin yapı, var sayılanı işaret eder. Yüzey yapı, dilin söylenen-yazılan yanını; derin yapı, kavranan, algılanan yanını, yani anlamını gösterir. Bu nedenle derin yapının “temel anlamı”, yüzey yapının “anlatısal anlamı / söylemsel anlamı” karşıladığı benimsenir.” Kerime Üstünova, Yüzey Yapı-Derin Yapı Kavramları Üzerine, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 5/4 Fall 2010

²⁷⁹ A.e., s. 43

yarattı.”²⁸⁰ cümlesinde “görünmez Tanrı” özne, “görünen dünyayı yarattı” yüklemidir. “Yaratmak” eylemi ise görünen dünya karmaşık idesini içerir. Zihinsel çözümlemeye göre bu cümle bu önermeleri barındırır: “Tanrı görünmezdir.”, “Dünyayı Tanrı yaratmıştır.” ve “Dünya görülebilirdir.” Bu dizge cümleye ait bir derin yapı ortaya koymaktadır. Cümle bir yargı belirtmek için kullanıldığında, derin yapıyı oluşturacak biçimde birbiriyle bağlantılı olan bu önermeler, söylenmiyor olsalar bile zihinde bulunan karmaşık ideler içerisinde yer almaktadırlar. Burada sadece söylenenin ne olduğu değil, söylenen şeyde ne anlatılmak istendiği de önem arz eder.

Felsefi dilbilgisinin öncülerinden Sanctius ise dilin temel özelliği olarak eksiltili anlatım kavramını geliştirmiştir.²⁸¹ Eksiltili anlatım kavramı, metinleri yorumlamak için kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanctius’a göre metnin gerçek anlamını belirleyebilmek için eksiltili biçimi düşünmek gerekir. Onun felsefi dilbilgisinin görünürdeki amacı metin yorumlamaktan ziyade bir psikoloji kuramı geliştirmek, derin yapının zihne böylelikle sunulabileceğini göstermektir.²⁸²

Chomsky’nin de işaret ettiği üzere insan dilinin ilkel sistemlerden evrildiği fikri Karl Popper (1902-1994) tarafından “Clouds and Clocks” kitabında geliştirilmiştir.²⁸³ Popper burada evrimin analizi ile istenç özgürlüğü ve Kartezyen düalizminin problemlerini göstermeye çalışmaktadır. Popper dil evriminin çeşitli aşamalardan geçtiğini söylemektedir. Ona göre “düşük seviye”de sesli işaretler duygusal durumları ifade etmek için, “yüksek seviye”de ise eklemlenmiş sesler düşüncelerin ifadesi için kullanılmaktadır. Popper dil evriminin bu seviyelerinin bir süreklilik gösterdiğini söylemekte fakat bu aşamalar arasında hiçbir ilişki kurmamaktadır.²⁸⁴ Ayrıca seviyelerin daha basit evrimsel süreçlere sahip olduğunu göstermek içinse hiçbir argüman sunmamaktadır. Çünkü düşük seviyeden yüksek seviyeye doğru bir evrimsel gelişimi farz etmek için herhangi bir temel yoktur. Seviyeler tamamıyla farklı süreçler ve ilkeler içermektedir.²⁸⁵

²⁸⁰ Invisible God created the visible world.

²⁸¹ A.e., s. 46

²⁸² A.e., s. 46

²⁸³ A.e., s. 118

²⁸⁴ Burada Chomsky kendi görüşünü destekleyecek bir argüman bulmaktadır.

²⁸⁵ A.e.

Chomsky'ye göre insan dili ile hayvan iletişim sistemi arasındaki ilişki hakkında daha açık bir tartışma W. H. Thorpe tarafından yapılmıştır.²⁸⁶ İnsan dışındaki memelilerde sesleri taklit etmek bakımından yetenek eksikliği görüldüğüne işaret eden Thorpe insan dilinin basit sistemlerden evrilmediğini fakat onun karakteristik özelliklerinin hayvanların iletişim sistemlerinde de bulunduğunu savunmaktadır. “Dil, bir konuşmada bir şeyden ya da bir kimseden bahsetme konusunda, davranışa, düşünceye, tutuma ya da duruma kesin bir yönelim gösterdiğinden dolayı amaca yönelik; yapı, bağlam ve iç organizasyon ile dile dökme performansından ötürü sentaktik; bilgi aktardığı için de önerme niteliğindedir.”²⁸⁷ Bu anlamda hem insan hem de hayvan iletişimi amaca yönelik, sentaktik ve önerme niteliğindedir.²⁸⁸

Ancak insanın kullandığı dili sadece yönelim, olgu ya da bilgi olarak düşünmek yanlış olabilir. İnsan, dili yanıltmak, düşüncesini ifade etmek, zekâsını göstermek ya da sadece oyun oynamak için bile kullanabilir. Herhangi birinin davranışını ya da düşüncesini değiştirmekle hiç bir ilgisi olmayan kişi, tam olarak yöneldiği şeyi söylemekten başka bir şeyi söylemiş –yani bir dil kullanmış- olmaz. Eğer insanın dilini ve psikolojik yetilerini anlamak istiyorsak, ilk önce onların nasıl ya da ne amaçla kullanıldığını değil, ne olduğunu sormamız gerekmektedir. İnsan dilinin ne olduğunu sorduğumuzda karşımıza çıkan şey onun hayvan iletişim sistemi ile hiçbir benzerlik göstermeyişidir.

Chomsky'nin aktardığına göre Amerikalı dilbilimci William Dwight Whitney (1827-1894) felsefi (evrensel) dilbilgisine karşı çıkmış, dilin biçiminde evrensel bir şey bulunmadığını ve bir kimsenin, dili oluşturan biçimlerin rastgele bir araya toplanmalarını inceleyerek insan zihninin genel özelliklerine dair hiçbir şey öğrenemeyeceğini iddia etmiştir.²⁸⁹ Hâlbuki Chomsky'ye göre felsefi dilbilgisinin incelenmesi insanın zihinsel yetilerinin doğasının incelenmesi demektir. Bir dili konuşan bir kimsenin bir ifadeyi başka bir biçimde değil de belirli bir biçimde algılaması, yorumlaması, kurması ya da kullanması, bu bakımdan, edindiği dilbilgisi

²⁸⁶ A.e., s. 119

²⁸⁷ A.e., s. 119

²⁸⁸ A.e.

²⁸⁹ A.e., s. 38

zemininden çıkmadığını göstermektedir.²⁹⁰

Deniz kıyısında yaşayan insanların dalgaların seslerine alışmaları nedeniyle bir süre sonra onları işitmeleri gibi, görünür olanın ayırdına varmak, sık görünür olmayana göre çok daha güçtür. Wittgenstein, bu durumu, 122.²⁹¹ ve 129.²⁹² fragmanlarında şu şekilde ifade etmektedir:

122. Anlayamayışımızın temel sebebi kelimelerimizin kullanımını bir bakışta görmüyor oluşumuzdur. Gramerimiz bir bakışta görülebilirlikten yoksundur. Bir bakışta görülür kılan bir temsili kazandırdığı anlayış “bağlantıları görmek”ten oluşan bir anlayıştır.

129. Şeylerin bizim için en önemli olan yönleri, basitlikleri ve sıradanlıkları yüzünden gizli kalır. (farklarına varamayız –çünkü hep gözümüzün önündedirler.) Bir kez görüldüğünde bizim için en dikkat çekici olan şey dikkatimizi çekmez. Bu durumda görünür olan şeyler bildik ve apaçık olduklarında onlara yönelimimiz azalır.²⁹³

Chomsky’ye göre dilbilimciler açıklayıcı kuramların oluşturulmasıyla ilgilenmelidir ve bunun mutlaka psikolojik bir yorumla birlikte yapılması gerekmektedir.²⁹⁴ Chomsky insan zekâsının kimi genel özelliklerini felsefi dilbilgisi düzeyinde saptamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla onun için dilbilimi, psikolojinin bir alt dalından başka bir şey olmamaktadır.²⁹⁵ Cümlelerin anlamını dile getiren önermeler zihinde üretilir ve dilbilgisel dönüşümler diyebileceğimiz bir takım biçimsel işlemlerle birbirlerine bağlanarak bir önermeler sistemi oluştururlar.²⁹⁶ Cümlelerin yüzey yapısı ile derin yapının birbirlerinden ayrılması bunların birbirleriyle nasıl bir ilişki içerisinde olduklarının görülebilmesi için önemlidir. Bu bakımdan verilen bir cümlede çokanlamlılık oluşmasını önlemek ya da yeni bir anlam kazanmasını sağlamak için yeni eklemeler yapmak da söz konusu olabilmektedir. Örnek olarak baktığımızda; “Bill’den daha uzun bir adam tanıyorum.”^{297,298} cümlesi, cümlelerin belirsizliğinden ötürü şu şekillerde türetilmektedir: “Bill’den daha uzun bir adam

²⁹⁰ A.e., s. 57

²⁹¹ yn. Chomsky burada sadece 129. Fragmanı kullanmışsa da biz konuyla ilgisi nedeniyle 122. fragmanı da ilave etme ihtiyacı duyduk.

²⁹² A.e., s. 54

²⁹³ Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Metis Yay., çev: Oruç Arıoba, 1953, s. 69-70

²⁹⁴ Noam Chomsky, a.g.e., s. 58

²⁹⁵ A.e., s. 58

²⁹⁶ A.e., s. 59

²⁹⁷ “I know a taller man than Bill”.

²⁹⁸ A.e., s. 68

tanıyorum.”²⁹⁹, “Bill’in tanıdığından daha uzun bir adam tanıyorum.”³⁰⁰

Chomsky için felsefi dilbilgisi, diller arasında ne kadar farklılık olursa olursun, dil zeminine bakıldığında onların aynı ilkelerle işlemekte olduğunu göstermektedir. Aralarında hiçbir bağlantı olmadığı düşünülen diller arasında bile bu ilkeler geçerlidir.³⁰¹ En basit örnek ile her dilin sentaktik bir yapısı ve anlamlı kelimelerden oluşan bir sözlüğü vardır ve bu her dil için bir zorunluluktur. İnsanlar şeylere anlam yükleyerek onları belirli bir biçimde dile dökmemektedirler. Ancak örneğin ismin, halleri olarak ifade edilen özellikler bazı dillerde farklılık göstermektedirler³⁰². Bu durum her ne kadar anlamın bazı dillerde başka şekillerde kurulduğunu göstermekteyse de yukarıda sözü edilen ilkelerden bağımsız bir şekilde biçimlendirildikleri şeklinde yorumlanmamalıdır. Bu durum ancak sahip olunan dilin sınırları dâhilinde düşünüyor olduğumuzu göstermektedir. Eğer bir kişi, kullandığı dilde olmayan bir şey ile karşılaşır onu ilk başta hayal edememekte, bildiği şeylerden türetememekte, herhangi bir şey ile ilişkisini kuramamaktadır. O şeyin ne olduğunu öğrendiği andan itibaren diğer bilinenleri de kullanarak benzetme yoluna gidebilmektedir. Yukarıdaki örnek üzerinden devam edecek olursak Sırpça’da ismin hallerinin farklı yorumlanmış olması bu ayrımların Türkçe’de asla anlaşılamayacağı anlamına gelmez. Yeterince bilgi sahibi her kişi bu hallerin Türkçe’deki karşılıklarını benzetme yoluyla türetebilir. Chomsky’ye göre:

Felsefi dilbilimciler yüzeydeki görünümünde büyük çeşitlilik olsa da, dillerin derin yapılarında çok az değişikliklerin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla bu görüşe göre diller, dilbilgisi bağlantılarını sözgelimi çekim ekleri ya da kelime sıralarıyla yansıtma bakımından birbirlerinden ayrılırlar bile dilbilgisi bağıntıları ve kategorilerle ilgili temel bir yapı vardır; insanın düşüncesinin ve zihnin yapısının birtakım yanları da temelde dilden dile değişmez. Ayrıca bunların işleyişine yönelik bir inceleme derin yapıyı üreten tekrarlanabilir temel ilkelerin belli birtakım sınırlarının olduğunu gösterir – sözgelimi yeni yapıların ancak yeni “önerme içeriği”, daha önceki yapıların belli yerlerine, basit cümlelere karşılık gelen yeni yapılar getirerek oluşturulabileceğine dair belli sınırlandırmalar varsayılmıştır. Bunun gibi

²⁹⁹ “I know a taller man than Bill is”.

³⁰⁰ “I know a taller man than Bill does”.

³⁰¹ A.e., s. 133

³⁰² Bilindiği üzere Türkçede ismin beş hali vardır: yalın hal, -e hali (yükleme), -de hali (bulunma), -den (ayrılma) hali, -i hali (belirtme); Örneğin Sırpçada ise ismin yedi hali vardır: yalın hali, in hali (genetif), -e hali, i hali, vokatif hali, enstrümental hali (ile), lokatif hali (hakkında) (Çevrimiçi) http://www.studyserbian.com/proba/Grammar/Nouns_Declens.asp (8 Ağustos 2014)

yeniden sıralama, eksiltme ve başka biçimsel işlemlerle yüzey yapıları biçimlendiren dilbilgisi dönüşümlerin kendileri de birtakım değişmez genel koşulları yerine getirmelidir.³⁰³

Chomsky'nin aktardığına göre her insan dilinin altında evrensel, insanın eşsiz zihinsel niteliklerini yansıtan bir dizge bulunacağını öne süren Wilhelm von Humboldt, dilin gerçekte öğrenilmediğini (ve öğretilmediğini), yalnızca uygun çevre koşulları ortaya çıktığında temel olarak önceden belirlenmiş bir biçimde “içeriden” geliştiği fikrini savunmaktadır. Bir “ilk-dilin” gerçekte öğretilmeyeceğini, yalnızca olgunlaşmaya benzeyen süreçlerle kendi kendine gelişeceği yolun verilebileceğini savunmaktadır.³⁰⁴

Chomsky'ye göre Hilary Putnam (1926), diller arasında benzerlikler ortaya çıkarılabilseydi bile bunun ortak bir kaynakları olmak gibi doğuştan gelen evrensel bir dilbilgisi varsayımından daha basit bir açıklaması olabileceğini öne sürmektedir.³⁰⁵ Yani evrensel dilbilgisini savunmamaktadır. Fakat bizimle doğuştan gelen dili öğrenme stratejilerinin olduğunu kabul etmektedir. Bu durumda her canlının belli seviyelerde öğrenme işlevini gerçekleştirebileceği ilkesinden yola çıkılırsa, insanlarda bu seviyenin dili de kapsadığı sonucu çıkartılabilir.

İnsan zihni, doğası gereği belli tür doğru kuramları imgelemeye uyarlanmıştır. Çünkü “içgüdülerin başlangıçtan itibaren” belli birtakım konularda “doğru düşünme eğilimleri içermesi” gerekir. Yumurtadan çıkan her küçük civcivin bir şeyi seçip yeme konusunda en iyisini keşfedene kadar olanaklı bütün kuramları teker teker araştırdığını düşünmeyiz. Tam tersine, civcivin bununla ilgili doğuştan bir idesi olduğunu; deyiş yerindeyse, bu konuda düşünebildiğini, ancak başka bir şey düşünme yetisi olmadığına inanırız... Eğer zavallı civcivlerin bile olumlu bir doğruyu bulma konusunda doğuştan eğilimlerinin olduğunu düşünüyorsak, bu armağanın neden yalnız insandan esirgendiğini düşünelim?³⁰⁶

Burada hayvanların içgüdüsel davranışlarıyla insanların öğrenme durumları arasındaki farka gönderme yapılmıştır. Hayvanlar içgüdülerinden öte bir düşünme biçimi ile davranışta bulunsaydı, bunu bütün davranışlarında görebilirdik. Ancak bu

³⁰³ Chomsky, a.g.e., s. 129

³⁰⁴ A.e., s. 130

³⁰⁵ A.e., s. 142

³⁰⁶ A.e., s. 150

içgüdüler yalnızca hayatta kalma amacına yönelik davranışları sergilemesini sağlar. İnsanlar ise tıpkı boş bir kutu gibi, zaman içerisinde öğrenme yoluyla bir şeyleri kutuya doldurur ve kutuya doldurdukları bu “şeyler”i kavramsallaştırma yoluna gider.

5.3. Sosyal Etkileşim Teorileri

Trevor Harley’e³⁰⁷ göre dil ediniminde sosyal etkileşimin rolü yadsınamayacak bir öneme sahiptir.³⁰⁸ Sosyal etkileşim, karşılıklı iletişimle mümkün olan bir durumdur. Karşılıklı iletişimin olmadığı fakat dilin bir hayli kullanıldığı bir alan olarak televizyon, sosyal etkileşim açısından olumsuz bir örnek durumundadır. Sadece izlenilip dinlenen bir araç olarak televizyon karşısında insan pasif bir konumdadır. Bu yüzden ki sadece televizyon izletilen bir çocuğun dil yetisinde hiçbir ilerleme kaydedilemez.³⁰⁹ Lund’un bu konuyla ilgili verdiği örnek de dikkat çekicidir: Jim üç yaşına kadar konuşma dilini neredeyse sadece televizyonda duymuştur. Çünkü anne ve babası, sağır oldukları için sadece işaret diliyle konuşabilmektedirler. Jim kelimeleri kullanmayı öğrenmiştir fakat onları açık bir şekilde dile dökme ve grameri kullanma yetisi bir hayli zayıftır. İngilizcede çoğu çocuğun öğrendiği ilk kural herhangi bir kelimeyi çoğul yapmak için ona “s” takısı getirmektir. Fakat Jim üç yaşında olduğu halde bunu yapamamaktadır. Televizyon dile ilişkin belli şeyleri bize sunmaktaysa da cevap verme imkânı sağlamadığından iletişimi önlemektedir. Jim, ne ebeveynleriyle ne de televizyonla konuşabildiğinden dilini geliştirememiştir.³¹⁰

Sosyal etkileşim teorisinde önemli sayılabilecek bir başka ilginç durum ise ikizlerin dil gelişimidir. Araştırmalar, ikizlerin okul çağına kadar dil ediniminin, genellikle, dil yetileri orta düzeyde olan bir çocuktan daha yavaş olduğunu göstermektedir. Her ne kadar ikiz bebekler tek bebeklerle aynı miktarda ses duyuyor

³⁰⁷Trevor Harley, bilişsel psikoloji alanında İskoçyadaki Dundee Üniversitesi’nde profesördür. Ayrıca dil psikolojisi üzerine çalışmaları vardır.

³⁰⁸ Nick Lund, a.g.e., s. 61

³⁰⁹ A.e.

³¹⁰ A.e.

olsalar da dili kullanım açısından onlardan geridedirler.³¹¹ İkiz bebekler dili birbirleriyle kullanma imkânına, sadece duyma değil cevap verme şansına da sahiptirler. Ancak bu durum ilk bakışta olumlu bir şeymiş gibi görünse de aslında dil öğrenimi açısından sorunludur. Çünkü ikizler bu imkânla kendi oyun dillerini oluşturmakta, çevre dilini öğrenebilmeleri için gerekli tepkileri genellikle göstermemektedirler.

5.4. Gramer Tartışmaları

Dil edinimi ile ilgili önemli bir tartışma konusu gramerdir. Chomsky'nin gramer üzerine düşünceleri dil ediniminin nasıl gerçekleştiğine ilişkin önemli ipuçları vermektedir.

Cümleler sentaktik olarak doğru olsalar bile anlamsız ya da saçma olabilirler. Yazılı ya da sözlü her dilin kelimelerinin bir sesi ve temsil ettiği bir anlamı vardır. Bu anlam seslerin dizilimine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak seslerin dizilimi her zaman anlamlı bir cümle oluşturmaz. Chomsky'nin bu hususla ilgili olarak kullandığı örnek bir hayli ilginçtir: “Renksiz yeşil ideler öfkeyle uyurlar” (“Colorless green ideas sleep furiously”) önermesi, gramatikal olarak kusursuzdur ancak anlamdan yoksundur.³¹² “Yeşil”, bir rengi temsil etmektedir fakat bu önerme içerisinde nitelediği şeyin, aynı zamanda “renksiz” olduğu söylenmektedir. “Uyumak” canlılara, “öfke” insanlara ait bir özelliktir; idelere ait olmadıkları açıktır ama idelere atfedilmişlerdir. Örneğin edebi bir metinde başka önermelerle birlikte kullanıldığında belki belirli bir anlam taşıyabilir ancak burada anlamsız olduğu son derece açıktır. Esas itibarıyla bir ifadenin gramatikal olarak doğru olması o ifadenin semantik olarak da doğru olmasını gerektirmez. Chomsky için gramer anlamdan bağımsızdır.³¹³

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi anlamsız ama gramatikal olarak doğru bir ifadeyi okuyan ya da duyan kişinin birbirinden bağımsız sıralı kelimelerden başka bir

³¹¹ A.e., s. 62

³¹² Noam Chomsky, **Syntactic Structures**, Mouton de Gruyter, New York, 2002, s. 15

³¹³ A.e., s. 17

şey algılaması söz konusu olamaz. Chomsky'ye göre bir ifadenin gramatikal özelliklerden yoksun olması (grammaticalness) o ifadeyi anlamsız kılar.³¹⁴ Chomsky, gramer ile ilgili tartışmalarda öncelikle onun dilde nasıl bir konumu olduğunu sorgulamaktadır. Ona göre, bir kurallar sistemi olarak gramer, bütün kelime dizilimlerini içerisinde barındıramayacağından sonlu olmak durumundadır.³¹⁵ Sonlu olmadığı takdirde her zaman, yukarda örneklediğimiz türden anlam yoksunluklarını barındıracaktır. Gramerin sonlu olması o dildeki olanaklı ifadelerin sayılı olması demektir. Chomsky'ye göre bir kelimenin, diğer bir kelime ya da kelimelerle, belirli bir anlam oluşturduğu takdirde birleşmesi gerekir. Dilde kelimeler gramatik olarak doğru ama anlamsız ifadeler üretecek şekilde sıralanabilmekteyse de bu her zaman mümkün olmayabilir.³¹⁶ Örneğin İngilizcede “Either”dan (ya) sonra “then” (o halde) değil “or” (ya da) veya “if”den (eğer) sonra “or” (ya da) değil “then” (o halde) gelmek zorundadır. Bu durum görüleceği üzere Türkçe için de böyledir. Özetle Chomsky için dilin, yukarıdaki örneklerdeki benzer şekilde, sadece anlamlı ifadeler üretecek şekilde sınırlandırılması gerekmektedir.

Chomsky, dilin üretime ilişkin durumunu, kendi ifadesiyle “yaratıcı süreçler”ini şu şekilde açık kılmaya çalışır:

Dilin yaratıcı süreçlerinin formüle edilişi üretici gramer (generative grammar) sayesinde olanaklıdır. Üretici gramer, açık seçik ve iyi tanımlanmış kurallar sistemidir. Üretici gramerin üç temel bileşeni vardır: Sentaktik, fonolojik ve semantik. Sentaktik bileşen soyut biçimsel nesnelerin sonsuz kümesini belirtir. Fonolojik bileşen sentaktik kurallardan üretilen ifadelerin fonetik formunu, semantik bileşen ise bir cümlenin semantik yorumunu belirler. Yani o, sentaktik bileşenden oluşan bir yapıyı belirli bir semantik gösterimle ilişkilendirir. Fonolojik ve semantik bileşenler salt yorumlayıcıdır. Belirli bir ifadede karşılıklı ilişki ve kendinde özellikler içeren sentaktik bileşenlerle sunulmuş bilgiyi her ikisi de kullanırlar. Sonuç olarak her ifade için bir gramerin sentaktik bileşeni bir *derin yapı* ile bir *yüzey yapı* belirlemelidir. Bu *derin yapı* ilgili ifadeninsemantik yorumunu, *yüzey yapı* ise fonetik yorumunu belirler.³¹⁷

³¹⁴ A.e., s. 15

³¹⁵ A.e., s. 18

³¹⁶ A.e., s. 20

³¹⁷ Noam Chomsky, **Aspects of the Theory of Syntacs**, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1965, s. 16

Bir dili öğrenmekte olan bir çocuk, o dilde cümlelerin nasıl biçimlendiğini, kullanıldığını ve anlaşıldığını belirleyen kurallar sisteminin bir iç temsilini geliştirir. Çocuğun, birincil dilsel veriler (primary linguistic data) üzerinden uygun bir gramer tasarlayabilmesi için her şeyden önce dili öğrenmesinin önkoşulu olan bir metoda, bir insan dili için söz konusu gramerin biçimini belirleyen dilsel bir teoriye sahip olması gerekmektedir. Ayrıca bu birincil dilsel verilerle uyuşan gramerin seçimi için bir stratejiye sahip olması gerekir.³¹⁸ Chomsky, çocuğun dil teorisine sahip oluşuyla onun belirli bir tipte dil öğrenmeye doğuştan yatkın oluşunu kastetmektedir.

Chomsky'ye göre konuyla ilgili en önemli sorular şunlardır: 1) Çocuğu dil öğrenmeye iten başlangıç varsayımları nelerdir? 2) Onun dil öğrenimine ilişkin doğuştan getirdiği şema nasıl bu kadar detaylı ve kendine özgüdür?³¹⁹

Chomsky'ye göre bir dili öğrenen bir çocuk öğrendiği şeyden daha fazlasını bilmektedir. Çocuğun dil bilgisi içselleştirilmiş gramer (internalized grammar) ile belirlenirken kendisine sunulan birincil dilsel verileri aşar.³²⁰ Chomsky'ye göre dilbilimsel yapı iki teori ile birlikte tanımlanmalıdır. Bunlar açıklayıcı teori (explanatory theory) ve betimleyici teoridir (descriptive theory). Bu teorilerin de üretici grameri içermesi gerekmektedir. Bir teori tanımlandığı anlamda betimleyici bir şekilde yeterli olmalı, uygun verilerle uyuşan gramerler arasından seçilen betimleyici yeterlikteki gramerlerin biçimsel özelliklerini keşfetmesi mümkün olmayan potansiyel gramerlerin geniş bir kapsamını sunmalıdır.³²¹ Aslında esas sorun olanaklı hipotezlerin alanını üretici gramer mefhumuna ekli yapı ekleyerek (additional structure) neredeyse her zaman sınırlandırmaktır. Mantıksal bir edinim modelinin yapılması için verilen başlıca dilsel verilerle uyuşan erişilebilir gramerler sınıfını azaltmak gerekir. Bu da üretici gramer mefhumunun sınırlandırılmasının kesin ve daraltılmış olmasını gerektirir. Üretici gramer geleneksel anlamda dilin biçimini belirleyen evrensel özellikleri içeren sınırlandırılmış ve zengin bir hipotezdir.

³¹⁸ A.e., s. 25

³¹⁹ A.e., s. 27

³²⁰ A.e., s. 32-33

³²¹ A.e., s. 35

Dilbiliminde gerçek bir ilerlemeden söz edebilmek için verilen dilin belirli özelliklerinin dilin evrensel özelliklerine indirgenmiş ve dilsel formun derin açılarını açıklamış olması gerekir.³²² Örneğin dönüşümsel devrin (transformational cycle) fonolojik bileşenin evrensel bir özelliği olarak sonuçlandırırsak, sentaktik yapıyı içeren bu fonolojik kuralların fonksiyonlarının durumunu tanımlamak zorunlu olmayacaktır.³²³ Dil edinmek için bir çocuk sunulan verile ile uyuşan bir hipotez bulmalıdır. Böylelikle ulaşılabilir olan veriye uygun olan potansiyel gramerlerden kendine özgü olanı seçebilecektir.³²⁴

5.5. Hayvan Dili ve Düşüncesi

Hayvanların da insanlar gibi bir dile ve düşünme yeteneğine sahip olup olmadıkları sorusu gerek antropologlar gerekse dilbilimciler için bir hayli ilginç ve cevaplaması zor bir sorudur. Dil konusunda insanların hayvanlara göre daha yüksek kapasiteye sahip olduğunu düşünen François-Marie Arouet Voltaire (1694-1778), David Hume (1711-1776) ve Charles Robert Darwin (1809-1882) gibi düşünürler türler arasında süreklilik (TAS)³²⁵ fikrinin öncüsüdürler.³²⁶ Aristoteles'in şu sözleri de bu fikre bir zemin olarak düşünülebilir:

Hayvanlar, doğaları gereği duyum yetisine sahiptirler. Bu duyum yetisi bazı hayvanlarda hafızayı meydana getirdiği halde bazılarında getirmemiştir. Bundan dolayı hafıza yeteneğine sahip olanlar zeki ve öğrenmeye daha yeteneklidirler. Ancak bazıları (arı vb) sesleri işitme yetisine sahip olmaksızın zekidirler. Hafızanın yanında işitme yetisine de sahip olan hayvanlar ise öğrenme yeteneğine de sahiptirler. Ne olursa olsun, insanın dışındaki hayvanlar sadece imgeler ve hatıralara sahip olarak yaşarlar.³²⁷

Bu görüşe göre, evrimsel sebeplerle ve bir süreç içerisinde daha gelişmiş bir canlıya dönüşen, aslında biyolojik özellikleri itibarıyla hayvanlardan pek bir farkı

³²² A.e.

³²³ A.e.

³²⁴ A.e., s. 36

³²⁵ Continuity across species: (CAS) Türler arası geçişlerde hem zihinsel hem de dilsel yetiler gelişmektedir. En ilkel türde bile bu yetiler mevcuttur.

³²⁶ Dale Jamieson, "Animal Language and Thought: Human exceptionalism versus continuity across species", **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, Version 1.0, London and New York: Routledge, 1998, 269-272

³²⁷ Aristoteles, **Metafizik**, Çev: Ahmet Arslan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1996, 980b

olmayan insanlar, dil becerileri açısından da sadece tedrici bir gelişmişlik göstermektedirler. Türler arasındaki sürekliliğin savunucuları, insanların dile ve sofistik düşünceye sahip olması hususunda eşsiz olmadıklarını evrimsel bir açıklama üzerinden dile getirmektedirler.³²⁸

Hayvanların bir dile sahip olamayacakları görüşünü savunan, dil edinimi konusunda insanı istisnai bir canlı gören ayrıcalıkçılar (HE)³²⁹ Kartezyenciler (Descartes ve Chomsky), Wittgensteinciler ve Davranışçılar (Quine) olmak üzere üç grupta toplanmaktadırlar. HE savunucuları hayvanlarda iletişimi kabul etmekle birlikte dilin varlığını kabul etmezler. Descartes ve Chomsky, dil kullanımını “yaratıcı” bir edim olarak görmektedirler. Descartes’a göre “Saksağanlar ve papağanlar biz insanlardaki gibi kelimeleri dile dökebilmektedirler. Ancak bu, mekanik ve yalnızca doğal bir harekettir; düşüncenin bir işareti değildir.”³³⁰ Descartes bir canlıda düşüncenin olabilmesi için onun “gerçek hisler”e de sahip olmak gerektiğini ancak hayvanların bunlardan yoksun olduğunu iddia eder. Gerçek hisler ona göre önermesel içeriğe sahiptirler; bir dile sahip olmadıkları için hayvanlarda önermesel içerikten söz edilemez.³³¹

Rene Descartes’a (1596-1650) göre dili kullanma becerisinin ön koşulu düşünmedir. Ona göre, hayvanların dil kullanamamalarının sebebi bir organ eksikliği değil insan gibi düşünemiyor olmalarıdır. Hâlbuki doğuştan sağır ve dilsiz insanlar bile dil kullanımı için elzem görülen organlara ihtiyaç duymadan, bir takım işaretler kullanarak da düşüncelerini başkalarına anlatabilmektedirler. Descartes bu gözlemlerinden hareketle hayvanların insanlardan daha az akıllı değil, akıldan tamamen yoksun canlılar olduğu sonucuna varmıştır.³³²

Descartes için yalnızca insanlara özgü bir beceri olan dil, insan ile hayvan arasındaki en temel fark olarak karşımıza çıkmaktadır. O, hayvanların kendi

³²⁸ Dale Jamieson, a.y.

³²⁹ Human exceptionalism

³³⁰ René Descartes, **Discourse on Method**, Trans. by. John Veitch, Cover Copyright by Cosimo INC. New York, 2008, Part V s. 45

³³¹ Dale Jamieson, a.y.

³³² Dr. S. Atakan ALTINÖRS, “Düşünce ile Dil arasındaki İlişkiye Descartes’ın Yaklaşımı”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 28 Yıl: 2010/1 (389-401 s.)

aralarındaki iletişim biçimlerinin bir dil meydana getirmekten çok uzak olduğuna inanır ve hakikî bir konuşmayı daha önce de değindiğimiz ses taklitlerinden ayırmada şu iki ölçütü esas alır: “1.Kullanılan işaretler, belirli bir duruma uygun (à propos) olmalıdır. 2.Sözler veya işaretler teessürlerden/etkilenimlerden (passions) kaynaklanmamalıdır.”³³³

Descartes’in görüşlerine ilave olarak Gottfried Wilhelm Leibniz’in (1646-1716)insan dili ile hayvanların dışı vurumları arasında yaptığı “işaret” ile “gösterge” ayrımı, bu iki fenomen arasındaki farklılığı bir kat daha belirgin kılmaktadır. Leibniz, kelimelerin kendimiz için “göstergeler” (Lat. *notae*, Fr. *marques*), hitap ettiğimiz kişiler için ise “işaretler” (*signes*) olduğunu söyler.³³⁴ Leibniz bu ayrımla, hayvanlarda işaretin olduğuna, göstergenin ise olmadığına dikkat çekmektedir. Bu bakımdan Descartes gibi o da konuşmanın sadece insana özgü bir beceri olduğunu kabul etmektedir.

John Locke (1632-1704), insanların toplumsal bir varlık olarak dile sahip olduklarını söyler.³³⁵ Ona göre “dile sahip olmamızın temel koşulu kelimeleri oluşturabilmemiz için düzenli sesleri çıkartabilmemizdir. Ancak düzenli sesler çıkartabilmek dili üretmeye yetmez. Öyle olsaydı papağanlar ya da diğer hayvanlar da dil üretebilirlerdi”.³³⁶ Bu bakımdan Locke, kendisinden önce gelen pek çok filozof gibi insan dışındaki canlıların dili kullanmak için gerekli olan beceriye sahip olmadıklarını düşünmektedir.

Locke’a göre adlar, idelerin yerini tutmaktadırlar; dil zihinde oluşan idelerin yani adların dışarı çıkmasını sağlayan şeydir. Düşüncelerin iletişimi olmaz; insanların düşüncelerini oluşturan bu görünmeyen idelerin başkalarınca bilinmesini sağlayan şeyler dışsal duyulur imlerdir.³³⁷ Ancak bu sesler ile ideler arasında doğal bir ilişki de bulunmadığını söyleyen Locke için bunun en önemli göstergesi insanların çok farklı dillerde konuşuyor olmalarıdır. Ona göre konuşan kişi kendi

³³³ Dr. S. Atakan ALTINÖRS, a.y.

³³⁴ Dr. S. Atakan ALTINÖRS, a.y.

³³⁵ Locke, John, **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**, çeviri: Vehbi Hacıkadıroğlu, Kabalcı Yayınları, 2004, s. 284

³³⁶ A.e., s. 284, § 1

³³⁷ A.e., s. 287, § 1

zihnindeki idelerin imlediği şeyle, dinleyenin zihnindeki idelerin imlediklerinin aynı olduğunu varsaymaktadır. Şayet konuşanın ideye uyguladığı kelimeyi, dinleyen farklı bir ideye uygulasaydı bu ikisinin anlaşabilmesi mümkün olamazdı der.³³⁸ Ayrıca ideler ve kelimeler arasında sıkı bir bağlantı kurarak, önce dilin doğasını, kullanımını ve imlemini incelemenin gerekliliğinden, aksi takdirde önermelerden oluşan dilimizden, açık ve seçik olarak söz etmenin mümkün olamayacağından bahseder.³³⁹ Locke, kelimelerin, doğaları gereği belirsiz olduklarını, bu bakımdan epistemolojik bütün sorunların dil ile ilgili olduğunu düşünmüştür.³⁴⁰

Ayrıcalıkçı düşünürlerden olan Wittgenstein’a göre bir kıstas olarak dilin en ilkel biçimi göz önünde tutulsa bile hayvanların bir dil kullandıkları söylenemez. Ancak Descartes’tan farklı olarak o, hayvanların duygularının, yönelimlerinin, algılarının ve birinci dereceden inançlarının olduğunu kabul etmektedir.³⁴¹

Norman Malcolm’a³⁴² göre (1911 – 1990) hayvanlar düşünmekteyseler de (thinking) düşünceleri (thoughts) yoktur. Çünkü ona göre düşünceler önermeler ve formülasyonlar içermektedir ve hayvanlarda bunların varlığı söz konusu değildir.³⁴³ Bu görüş bir anlamda Wittgenstein’ı savunur niteliktedir ancak kendine has bir özellik de taşımaktadır. Malcolm, düşünce ile dili özdeş tutmaz; bu ikisi arasındaki ilişki ona göre “insanların düşünceleri olamayacağına, hayvanların ise düşünceleri olabileceğine dair varsayımda bulunmak kadar anlamsızdır.”³⁴⁴

Günümüzde çoğu bilim insanı için insan dilinin eşsizliği tartışılmaz bir hususken 20. yy.’ın başlarından itibaren yapılan bir takım araştırmalar bu inancı zedeleyici bir takım sonuçlar ortaya koymuştur. Hayvanlar üzerinde özellikle 1960 ve 70’lerde yapılan araştırmalar dil çalışmaları açısından çok büyük bir önem arz etmektedir. Bu çalışmalar temelde dilin kendi doğasını, dili öğrenme sürecini, öğrenme mekanizmalarını, mekanizmaların temel özelliklerini anlama amacı

³³⁸ A.e., s. 289, § 4

³³⁹ A.e., s. 40

³⁴⁰ A.e., s. 40

³⁴¹ Dale Jamieson, a.y.

³⁴² HE savunucusu

³⁴³ Malcolm, N. (1972-3) **Thoughtless Brutes**, repr. in D.M. Rosenthal (ed.) *The Nature of Mind*, New York: Oxford University Press, 1991, 454-61

³⁴⁴ Malcolm, N. a.g.e.

taşımaktadır.³⁴⁵ Bunu anlamının en kolay yolu da hayvanlara bir dil öğretmeye çalışmaktır. Özellikle maymunlar ve papağanlar üzerinde yapılan araştırmalar bu hayvanların kendilerine söylenenleri anladıklarını ve buna uygun bir davranışta bulunduklarını göstermiştir.³⁴⁶

Evli bir çift olan Beatrix Gardner (1933-1995) ve R. Allen Gardner (1930-) adlı iki psikolog, 1967’de başlattıkları bir proje dâhilinde Viki, Washoe, Lucy ve Lana adını verdikleri dört şempanze ile hayli zorlu bir çalışma yapmışlardır.³⁴⁷ Özellikle ilk denek Viki ile yapılan ve 6 sene süren çalışmalar araştırmacılara şempanzelerin vokal yetilerinin çok kısıtlı olduğunu göstermiştir. Rahatsız edici bir şekilde şempanzeler genellikle sessizdirler; ses çıkarma gereği duymamaktadırlar. Bu nedenle Beatrice ve Allen araştırmalarının sonraki safhasında deneklere sağrıların dili olan Amerikan işaret dili öğretmeye çalışmışlardır; aldıkları sonuçlar ise bir hayli şaşırtıcı olmuştur.³⁴⁸

Washoe 100 ila 200’e kadar kelime dağarcığına sahip olmakla kalmamış, cümle kuruluşlarını ve farklı gramatik yapıları birbirinden ayırma yeteneği göstermiştir. Dahası yeni kelime ve cümlecik oluşturabilmektedir. Washoe hayatında ilk defa gölde ördek görür ve onu işaret diliyle ‘su kuşu’ olarak ifade eder. Aslında bu söz İngilizce ve diğer lisanlarda kullanılanlarla aynıdır fakat Washoe onu o anda kendisi bulmuştur. Başka bir gün oyuncak bir bebek beklenmedik bir şekilde Washoe’nun bardağına düşmüştür. Washoe şu şekilde işaret etmiştir: “Bebek benim içeceğimin içinde.”³⁴⁹ Ayrıca Washoe kirlendiği zaman, ya da bir yeri lekeli gördüğü zaman “kirli”³⁵⁰ diye işaret etmektedir. Washoe sürekli kıyafetlerini ya da mobilyaları kirlettiği için, ona “kirli” kelimesi öğretilmiş ve Washoe daha sonra bunun birisini aşağılamak için de kullanabileceğini keşfetmiştir. “Pis Jack, bana içecek ver”³⁵¹ işareti bunun bir örneğidir. Ayrıca tüm bunlar Washoe’nun mizah duygusunu da geliştirmiştir. Araştırmacılar Washoe’yi hafifçe ıslattıklarında “komik, komik” diye işaret etmektedir. Bunun yanında şemalaştırma da geliştirmiştir. Bir gazetede kaplan gördüğünde “kedi”, vermouthe reklamı gördüğünde ise “içecek” demektedir.³⁵²

³⁴⁵ R. Allen Gardner, B. Gardner, “**Teaching Sign Language to a Chimpanzee**”, Science Vol. 165, S. 664

³⁴⁶ A.y., s. 667

³⁴⁷ Çalışmanın zorlu olmasının sebepleri, şempanzelerin evcil olmamaları, fiziksel olarak çok gelişmiş olduklarından yapılan türlü deneyler için uygun olmamaları ve ses aygıtlarının da insanlarınkinden çok farklı olması nedeniyle öğretim sürecine adapte olamamaları şeklinde sıralanabilir.

³⁴⁸ A.y.

³⁴⁹ Baby in my drink

³⁵⁰ Dirty

³⁵¹ Dirty monkey, give me drink

³⁵² Carl Sagan, **The Dragons of Eden: Speculations on the Evolution of Human Intelligence**,

Kelime üretme becerisi bakımından Washoe tek örnek değildir.

Elma dışında yuvarlak bir meyve görmeyen Lana, bir teknisyenin elinde gördüğü portakalı “turuncu elma” olarak, Lucy ise kendisine tattırılan karpuzu “şekerli içecek” ve “meyveli içecek” olarak tarif etmiştir ki karpuz İngilizcede zaten bu şekilde ifade edilir³⁵³. Lucy ayrıca ağzında ekşi bir tat bırakan turpa ise bundan sonra her seferinde “ağlatan, acıtan yiyecek”³⁵⁴ diye işaret etmiştir.³⁵⁵

1981’den 1994’e kadar Susan Savage Rumbaugh’nun (1946-) üzerinde araştırma yaptığı bonobo maymunlarından biri olan Kanzi, dil öğrenme konusunda özel bir örnektir. Kendisine herhangi bir işaret dili değil fakat sözlü dil öğretilmeye çalışılan Kanzi 8 yaşına geldiğinde dil yeteneği bakımından iki yaşındaki insan bebekten daha yüksek kapasitede olduğunu göstermiştir.³⁵⁶

İlginç olay Kanzi ve onunla ilgilenen iki kişinin pikniğe gitmesiyle başlar. Yanlarında ateş ve alüminyum folyo ile sarılmış bıçak ve elmalar vardır. Kişilerden biri Kanzi’ye “Al onları!” der ve Kanzi folyoya sarılmış elmaları açar. “Elmaları ateşe atabilir misin?” diye sorarlar bu sefer ve Kanzi kayıtsız bir şekilde folyoları kızartma tavasına fırlatır. Laboratuvara geri döndüklerinde ise Kanzi’den basketbol topuna sabun sürmesini isterler. Kanzi de sıvı sabunu basketbol topunun üstüne sıkır. Kanzi, kendisinden isteneni doğru bir şekilde yapmaktadır.³⁵⁷

Her ne kadar Kanzi dil yeteneğine sahip bir canlıysa da bu konuda fiziksel eksiklikleri olduğu gözardı edilemez. Kanzi’nin geniş bir kelime dağarcığı vardır. Kelimelerin anlamlarını bilmekte, basit sentaktik kuralları takip edebilmekte, dil öğrenim deneylerinin³⁵⁸ gösterdiğine göre karmaşık ifadeleri de anlayabilmektedir. Kanzi, sadece kelimelerin kendisini değil onların birarada dizilişiyle oluşan farklı anlamları kavrayarak kendisinden daha önce yapılması hiç istenmemiş şeylere bile doğru tepkiler verebilmektedir.

Üzerinde araştırma yapılan bir diğer hayvan ise bir papağandır. Papağanın durumu fiziksel olarak Kanzi’den bir hayli farklıdır. Maymunların insaninkine benzer ses üretme yetilerinin olmadığı söylenebilirken papağanlar için aksi bir durum

Ballantine Books, 345-34629-7, 1977, s. 74

³⁵³ Watermelon: karpuz, water melon sulu meyve

³⁵⁴ “Cry hurt food”

³⁵⁵ A.e., s. 75

³⁵⁶ Dale Jamieson, a.y.

³⁵⁷ David S. Wilson, **Evolution For Everyone: How Darwin’s Theory Can Change the Way We Think About Our Lives**, Random House, Inc., New York, 2007, s. 197

³⁵⁸ Language-learning experiment

söz konusudur. Papağanlar insan dilini konuşabilecek ses sistemine sahip bir canlı türüdür. İnceleyeceğimiz deney Harvard Üniversitesi'nde Alex adlı bir papağan üzerinde yapılmıştır.³⁵⁹ Bu deneye kadar papağanların sadece duyduğu sesi taklit yoluyla tekrar ettiği düşünülmüştür. Ancak Alex'in Kanzi gibi talimatlara sadece davranışlarıyla karşılık vermekle kalmadığı ayrıca ses üretme yetisini de kullanarak insanlarla diyalog kurduğu görülmüştür. Bu durum, Alex'in dile ilişkin kavramsal bir zemine sahip olduğunu düşündürmektedir.

Alex nesneleri altıya kadar sayabilmekte, nesnelerin büyük ya da küçük olduğunu, aynı ya da farklı olduğunu söyleyebilmektedir. Örneğin aynı boyutta kırmızı ve mavi iki küp gösterildiğinde ve farkın ne olduğu sorulduğunda "renk" diye cevap vermektedir. Aynı boyutta iki tane mavi küp gösterildiğinde ve farkın ne olduğu sorulduğunda ise "yok" diye cevap vermektedir. Hatta Arap sembolleriyle yazılmış olan altı sayısının dörtten büyük olduğunu bile söyleyebilmiştir.³⁶⁰

Kanzi ile Alex karşılaştırıldığında görüleceği üzere beynin büyüklüğü ile zihinsel beceriler arasında bir paralellik olmadığı, dolayısıyla bu iki canlının zekâları itibariyle doğrusal bir düzlemde sıralanamayacağı düşünülebilir. Öyle anlaşılmaktadır ki papağanların dil konusundaki yetenekleri sadece taklitten ibaret değildir. Çünkü Alex diğer türdeşleri gibi söylenenleri olduğu gibi tekrar etmek yerine sorulara cevap da verebilmektedir. Onun öğretilen şeyi anlayıp bunu dile dökebilmiş olması, hayvanların dili kullanımı konusunda üzerinde durmamız gereken çok önemli bir örnektir. Alex ile yapılan sonraki çalışmalarda bir kelimeyi oluşturan harfleri tek tek söylemesi istenmiştir. Bunun bir kelimenin sesini sadece taklit etmekten çok daha ileri bir aşama olduğu gayet açıktır. Alex, harfleri hem teker teker hem de doğru sırada söylemeyi başarmıştır. Alex ile ilgili en ilginç olaylardan bir tanesi şöyle aktarılmaktadır:

Bir çalışmada Alex'ten "mavi"nin harflerini söylemesini istiyorlar. M-A-V-İ diye kelimenin bütün harflerini söyleyerek cevap veriyor ve ek olarak fındık istediğini söylüyor³⁶¹. Araştırmacı Alex'in isteğini savuşturma için hiçbir yanıt vermiyor ve bu sefer "mor"un harflerini söylemesini istiyor. M-O-R diye cevap veriyor ve Alex fındık istediğini tekrar ediyor. Bu sırada Alex'e bir soru daha sorulacakken, Alex sabrını kaybediyor ve soru sorulmasına engel olarak 'Fındık

³⁵⁹ Wilson, a.g.e., s. 198

³⁶⁰ A.e., s. 200

³⁶¹ 'Want a nut.'

istiyorum, F-I-N-D-I-K' diye kelimenin bütün harflerini söylüyor.³⁶²

Hayvanlar üzerinde yapılan bu deneyler ayrıcalıklılara karşı önemli argümanlar sağlamaktadır. Bu deneyler ayrıcalıklılara gösterilebilmiş olsaydı, birçok filozof hayvanların düşüncelere sahip olduğuna ikna etmek mümkün olabilirdi.

Hayvanlarla yapılan çalışmalar sonucunda konuşmanın karmaşık yapısının kanıtı sunulmuştur. Hareketlerle iletişimin basit bir yapı olduğu varsayılmıştır. Bu durumda konuşma hareketlerin de üstüne çıkarak belli bir kapasiteyi gerektiren bir olgu olarak karşımıza çıkar. Bu kapasiteye bir anlamda hayvanlar da sahiptir. Ne miktarda sahip oldukları yapılan çalışmalar sonucunda bu duruma destekleyici argümanlar çıkmaktadır.

³⁶² A.e.

SONUÇ

Dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi inceleme amacı taşıyan bu çalışmada dilbilim, psikoloji ve antropolojinin konuya ilişkin teorilerinden faydalanarak felsefi bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır. Öncelikle söylenmesi gereken şey dilin tek boyutlu bir yapı olmadığı, tek bir biçime indirgenemeyeceğidir. Farklı coğrafyalarda yaşayan farklı kültürlere ait diller, gerçekliğe dair birbirlerinden farklı bilgiler ortaya koymaktadır. Farklı gerçeklikler için bir zemin oluşturan farklı diller itibarıyla insan için biricik bir gerçeklikten söz etmek mümkün görünmemektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki “Algıladığımız ve bilmeye yöneldiğimiz şeylerden ne anlıyoruz?”, “Dünyayı bütünüyle anlayabilir miyiz?” türünden felsefi soruların cevapları, dillerin çeşitliliği ve dolayısıyla göreliliğinden ötürü dilden dile farklılık arz edecektir. Bu nedenle bir kavram hakkında konuşurken ya da onun açıklanması gerektiğinde öncelikle onun bağlamının açıklanması bir zorunluluk olarak görünmektedir. Aksi takdirde dinleyicinin, anlatıcının anlatmak istediğini anlayamadığı, kavrayamadığı durumlarla karşılaşmaktadır. Diğer bir taraftan, dilin mevcudiyetine ilişkin “Bir kavram hakkında aynı ya da farklı şeyler anlaşılıyorsa, bu nasıl bilinebilir?” gibi soruların cevabı ise ancak dilin kendisi tarafından verilebilir. Çünkü dil, bu konuda bilginin ve onun aktarımının zeminini sunan bir araç durumundadır.

Dil ve düşünce ilişkisine dair farklı teoriler içerisinde bizim için doğruya en yakın görünen, Vygotsky’nin savunduğu karşılıklılık (interrelationship) ilişkisini benimseyen teoridir. Daha önce de ayrıntılarıyla açıklandığı üzere ilgili teoriye göre bu iki yapı, birini diğerine göre önceleyen görüşlerin aksine birlikte varoluşlarını tamamlamaktadırlar. Bir hayvanın zihninde dolaşan düşünceler – varsa da– bunu “göstereceği” hiçbir zemin yoktur. Dili olmadığı için ne matematik, ne mizah yapabilir; ne deyim ne de kinaye üretebilir. Psikoloji bize hayvan davranışlarının içgüdüsel ve koşullanma yoluyla ortaya çıktığını göstermiştir.³⁶³ Bu bakımdan koşullanma ile hayvanlara dil de öğretilir ki tezimizde bununla ilgili çalışmalara da yer verilmiştir. Dili koşullanarak öğrenen

³⁶³ David M. Buss, **Evolutionary Psychology**, The New Science of the Mind, 2008, Pearson Education Inc., Boston, syf: 28

ve insan türüne en yakın hayvanlar olduğu kabul edilen maymunlar, söyleneni “anlamakta”, hatta bilmediği kelimeleri bildiklerinden yola çıkarak işaret edebilmektedirler. Hatırlanacak olursa maymun Washoe, suda yüzen bir ördek görünce (daha önce hiç bir ördek görmemiş olmasına rağmen) daha önceden kendisine öğretilmiş “su” ve “kuş” kelimelerini birleştirerek ona “su kuşu” demiştir. Ancak maymunların dili kullanma becerisi sadece işaret edilebilir şeyleri ifade eden kelimelerle sınırlıdır. Onların insan dilinin kendi başına anlamı olmayan, diğeriyle birlikte anlam kazanan (sinkategorematik) terimlerini anlamadığı, dolayısıyla bunlarla kendisine öğretilenler arasında bir ilişki kuramadığı görülmüştür. Ancak bu tür terimler, bilinç taşıyan insan zihni tarafından yaratılmışlardır ve bir dili öğrenen her bebek bunları kullanmayı da öğrenmektedir. Bir diğer ilginç durum maymunların ve diğer hayvanların “yalan” ya da “kandırma” mefhumuna sahip olmamalarıdır. Hâlbuki anne ve babasından, soyutlama ve karmaşık düşünme yetisi gerektiren “yalan söyleme” gibi bir “beceri”yi edinen bebek, örneğin bir davranışından ötürü sorun yaşayacağını hissettiğinde “Hayır, ben yapmadım” diyebilmekte, bu beceriyi gerekli gördüğü her durumda farklı biçimlerde kullanabilmektedir. Bu durum HE savunucularının iddialarını kısmen de olsa doğru kabul edilebilir kılmaktadır. Çünkü bu çalışma neticesinde edindiğimiz temel düşüncelerden birisi HE savunucularından farklı olarak dilin insanlarda evrimsel bir süreç sonucunda ortaya çıkmış bir beceri olduğu yönündedir.

İnsan dilinin diğer dillerden farklılığını anlamak için incelenmesi gereken ilk çatallanma, iletişim ve bildirişim arasındadır. Hayvanlar davranışlarıyla veya çıkarttıkları çeşitli seslerle iletişime girebilirken, insanlar bunun ötesinde cümle kurarak bildirişime geçerler. Bildirici bir ifade, dil sahibi canlılar kadar dil sahibi olmayan canlılar tarafındanda kullanılabilir. Ancak dilsel bildiriş içeren cümleleri kullanan dilsiz hayvanların soyut kavramları yoktur; onlarda tekrarlama (örneğin papağan) veya somut kavram kullanımı (örneğin Washoe) söz konusudur. Oysa insan diline sahip olmak için soyut kavramlara ihtiyaç duyulur. Hayvanlarda dilin olmadığını söylemek bakımından, kullandıkları ifadelerde zaman ve benzeri soyut kavramların olmadığına da dikkat çekmek

gerekir. Ancak bu yoksunluk Whorf’un üzerinde çalıştığı Hopi kabilesini hatırlatmaktadır ki onların kullandığı dilde de zamana rastlanmamıştır. Bu durumda şöyle bir değerlendirme uygun görünmektedir: Hopi kabilesi, dilinin yapısı itibariyle olguları cümle kurarak değil tek tek kelimelerle ifade etmektedir. Hâlbuki hayvanların herhangi bir olgudan bahsettiğine rastlanmamıştır. Şüphesiz hemen herkes hayvanların insanlara karşı “sevgi beslemek” olarak yorumladığımız çeşitli hareketlerine tanık olmuştur. Ancak bizim “sevgi gösterisi” olarak tanımladığımız bu davranışların hayvanlar açısından karşılığının ne olduğu önemli bir sorundur. Buradaki temel problemin içerik ve bağlam ilişkisi zemininde yattığı düşünülebilir. Yukarıda da söylendiği üzere hayvanlara sadece işaret ederek gösterebileceğimiz şeylerin isimleri öğretilebildiğinden -ki bunlar “sarılmak”, “okşamak” gibi “gösterilebilen” eylemler ve diğer somut kavramlardır- “sevgi” gibi soyut bir kavram öğretilemez. Dolayısıyla onların soyut bir kavramı anlamaları ve açıklamaları da beklenemez. Dil sadece somut kelimelerden ibaret değildir, eğer böyle kabul edilirse dilin insana sağladığı bir takım şeyler (yalan söylemek, hikâye uydurmak, kelimelerle oynamak, ironi yapmak) dışarıda bırakılmış olur. Chomsky’nin ünlü örneği “Renksiz yeşil ideler öfkeyle uyurlar” gibi cümleler gramatik olarak kusursuz olsalar da zihinde hiçbir anlam teşkil etmezler. İnsanlar, yukarıdaki örneğe benzer anlamsız cümleler üretebilirler ancak bunu hayvanlardan beklemek, onların tıpkı insanların yaptığı gibi zihinlerindeki “görünmeyen” (zihninde bir anlam oluşturmayan) kelimeleri dile dökmelerini beklemek boşunadır. Hayvanlar üzerinde yapılan çalışmalar bir hayli şaşırtıcı olsa da onlarda görülen bir dil değil, iletişimi sağlayan bir aracın varlığıdır. Ancak insan dili sadece bir iletişim aracı değil, bundan çok daha fazlasıdır.

Bu tez çalışması neticesinde edindiğimiz kanaatlerimiz uyarınca ortaya konulabilecek son bir tespit dilin kullanımının, Piaget ve Vygotsky’nin bahsetmiş olduğu gibi bir tür bilinç durumu olduğudur. Kızgın olduğunun bilincinde olan birisi kızgın olduğunu söyleyebilir. Dünyada olduğunun, evrendeki konumunun bilincinde olan birisi bunu dile getirebilir. Ancak bilinçdışı bir durumda –sarhoşluk, baygınlık, koma vb.– bunun dile getirilmesi

bir yana düşünülmesi bile mümkün değildir. Çünkü söz konusu durumun anlamlandırılması için gerekli zemin, geçici bir süre için de olsa ortadan kaybolmuştur. Öyle anlaşılmaktadır ki dil ile düşünce birlikteliği insana, dünyayı –kimileyin görelî, kimileyin mutlak– anlamlandırmaya imkân tanıyan bir bilinç durumu fırsatı doğurmakta, onun bu bilinç durumu ile hem kendisini hem de içerisinde yaşadığı toplumu ve kültürü biçimlendirebilmesinin yolunu açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altınörs, Dr. S. Atakan: “Düşünce ile Dil arasındaki İlişkiye Descartes’in Yaklaşımı”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 28, s. 389-401, 2010/1
- Aristoteles: **Metafizik**, Çev: Ahmet Arslan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1996
- Berlin, Brent and Kay, Paul: **Basic Color Terms: Their Universality and Evolution**, University of California Press, California, 1969
- Boeree, Dr. C. George: “Personality Theories”, (Çevrimiçi) <http://webpace.ship.edu/cgboer/Piaget.html> (15 Ağustos 2014)
- Chandler, Daniel: “Semiotics for Beginners”, (Çevrimiçi), <http://visual-memory.co.uk/daniel/Documents/S4B/sem02.html> (15 Ağustos 2014)
- Chandler, Daniel: **Semiotics: The Basics**, Routledge, London and New York, 2007
- Chomsky, Noam: **Aspects of the Theory of Syntax**, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1965
- Chomsky, Noam: **Dil ve Zihin**, Çev. Ahmet Kocaman, Bilgesu Yay., Ankara, 2011
- Chomsky, Noam: **Syntactic Structures**, Mouton de Gruyter, New York, 2002
- Descartes, René: **Discourse on Method**, Trans. by. John Veitch, Cover Copyright by Cosimo INC. New York, 2008
- Doolittle, Peter E.: **Vygotsky’s Zone of Proximal Development as a Theoretical Foundation for Cooperative Learning**, Journal on Excellence in College Teaching, 8 (1), 1997, 83-103

- Fitch, W. Tecumseh: **Evolution of Language**, Cambridge University Press, New York, 2010
- Gallagher, Christina: **“Lev Semyonovich Vygotsky”**, (Çevrimiçi) <http://www.muskingum.edu/~psych/psycweb/history/vygotsky.htm> (15 Ağustos 2014)
- Gardenfors, Peter: **How Homo Became Sapiens**, Oxford University Press Inc, New York, 2003
- Gardner, B. Gardner,
- Gardner, R. Allen: “Teaching Sign Language to a Chimpanzee”, **Science**, Vol. 165, Published by. American Association for the Advancement of Science, s. 664-672
- Ghazzawi, Sabah: “The Arab World in the Classroom”, **Center for Contemporary Arab studies**, Georgetown University, 1986
- Harris, Roy: **Language, Saussure and Wittgenstein: How to Play Games with Words**, Routledge, London and New York, 1988
- Hoidcroft, David: **Saussure, Sign, System and Arbitrariness**, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1991
- Jackendoff, Ray: **Foundation of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution**, Oxford University Press, Inc. New York, 2002
- Jamieson, Dale: “Animal Language and Thought”: Human exceptionalism versus continuity across species, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, Version1.0, London and New York: Routledge, 1998
- Kozulin, Alex: **Vygotsky’s Educational Theory in Cultural Context**, Cambridge University Press, the US, 2003

- Kozulin, Alex: **Vygotsky's Psychology: A Biography of Ideas**, Harvard University Press, the US, 2001
- Locke, John: **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**, Çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, Kabalcı Yay., 2004
- Lohndal, Terje
and Lasnik, Howard : “Noam Chomsky”, (Çevrimiçi)
<http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199772810/obo-9780199772810-0142.xml> (15 Ağustos 2014)
- Lucy, John A.: “Through the Window of Language: Assessing the Influence of Language Diversity on Thought”, **Theoria** 54, 299-309, 2005
- Lund, Nick: **Language and Thought**, by Routledge, New York, 2003
- Malcolm, N: **Thoughtless Brutes**, repr. in D.M. Rosenthal (ed.) *The Nature of Mind*, New York: Oxford University Press, 1991
- Piaget, Jean: **The Language and Thought of The Child**, Routledge, New York, 1959
- Power, Kim: “Family Relatives”, pp. 353-354, in **Augustine Through the ages: an encyclopedia**, Alan D. Fitzgerald (ed.) Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans, ISBN 978-0-8028-3843-8, 1999
- Pye, Clifton: “An Ethnography of Mayan Speech to Children Working Papers in Child Language”, **Journal of Child Language**, pp. 85-100, 1986
- Sagan, Carl: **The Dragons of Eden: Speculations on the Evolution of Human Intelligence**, Ballantine Books, 345-34629-7, 1977
- Saussure, Ferdinand de: **Course in General Linguistics**, Edited by Charles Bally and Albert Sechehaye, Translated with an introduction and notes by Wade Baskin, Mc Graw Hill Book Company, New York,

- Toronto, London, 1959
- Skinner, B. F.: **Verbal Behavior**, New York, Appleton-Century-Croft, 1957
- Swenson, Christa: “Burrhus Frederick Skinner”, (Çevrimiçi), <http://www.muskingum.edu/~psych/psycweb/history/skinner.htm> (15 Ağustos 2014)
- Veer, René van der
and Valsiner, Jaan: **Understanding Vygotsky: A Quest For Synthesis**, 1991, Basil Blackwell, Inc. Three Cambridge Center Cambridge, Massachusetts 02142 USA
- Vera John-Steiner, Vera
and Mahn, Holbrook: Sociocultural Approaches to Learning and Development: A Vygotskian Framework, **Educational Psychologist**, 31 (3/4), 191-206, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1996
- Veresov, Nikolai: Introducing Cultural Historical Theory: Main Concepts And Principles Of Genetic Research Methodology, **КУЛЬТУРНОИСТОРИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ** 4/2010, (83-90)
- Vermeulen, Jeroen: “Edward Sapir”, (Çevrimiçi), **Handbook of Pragmatics**, http://www.benamins.com.proxy.library.uu.nl/cgi-bin/bbr_hop.cgi?cmd=show_article&file=/articles/sap1.html&printview=1#d0e34 (15 Ağustos 2014)
- Vygotsky, Lev: **Mind in Society, The Development of Higher Psychological Processes**, ed. by. Michael Cole, Vera John-Steiner, Sylvia Scribner, Ellen Souberman, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1978

- Vygotsky, Lev: **Thought and Language**, Ed. by. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1986
- Wertsch, James V: L. S. Vygotsky and Contemporary Developmental Psychology, **Developmental Psychology**, 1992. Vol. 28, No. 4. 548-557, Copyright 1992 by the American Psychological Association, Inc. 0012-1649/92
- Whorf, Benjamin Lee: **Language, Thought and Reality**, Ed. by John B. Carroll, The MIT Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, 1956
- Wilson, D. Sloan: **Evolution For Everyone: How Darwin's Theory Can Change the Way We Think About Our Lives**, Random House, Inc., New York, 2007
- Wittgenstein, Ludwig: **Tractatus Logico-Philosophicus**, Metis Yay., çev: Oruç Arioba, 1953
- Zlatic, Larisa: "The Serbian Noun Declension", (Çevrimiçi) http://www.studyserbian.com/proba/Grammar/Nouns_Declens.asp (15 Ağustos 2014)